

M A S T E R O P P G A V E I H I S T O R I E
Institutt for arkeologi, konservering og historie

NORSKE TROLLDOMSKONFLIKTER I OPPLYSNINGSTIDEN

JIA MINK CHAN
Universitetet i Oslo
Høsten 2009

Forord

Jeg vil takke alle som har hjulpet meg med å realisere denne oppgaven. Den ville ikke ha sett slik den er nå uten dere. En stor takk går til min veileder, Hilde Sandvik. Hennes råd, kommentarer og støtte har betydd mye for meg. Kommentarene fra kollokviegruppa har vært til stor hjelp for meg: Tusen takk for alle innspill, dere vet hvem dere er. Til min familie vil jeg beklage mitt sosiale fravær i min periode som mastergradsstudent. Det samme vil jeg si til mine venner.

Karianne: Ditt engasjementsnivå har vært en stor inspirasjon for meg.

Mamma, pappa og bror: Jeg skal lage en middag med flesk og duppe til dere.

King Ho, Mubeen, Steinar, Tomas, Øyvind: Takk for alle invitasjonene til sosiale arrangementer jeg har sagt nei til.

Øivind: Takk for dine faglige innspill. De har vært til stor hjelp for meg.

Stian: Takk for at du orker å høre på min gnålet mitt.

Mink Chan
Oslo, 2009

Innholdsfortegnelse

Forord	I
Forkortelser brukt i oppgaven	IV
Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Begrepsforklaringer og definisjoner	2
1.2 Eksisterende forskning om de norske og skandinaviske trolddomsprosessene	3
1.3 Kilder	8
1.4 Kort om teori og metode	9
1.5 Avgrensning og problemområder	9
1.6 Oppgavens struktur og oppbygging	10
Kapittel 2: Kildegrunnlag, teoretisk rammeverk og metodisk utgangspunkt.....	11
2.1 Oppgavens kildegrunnlag	11
2.2 Det teoretiske rammeverket for trolddommens realitet	13
<i>Opprettelse og vedlikehold av den magiske diskursen i perioden før opplysningstiden: 1500-1700.</i>	14
<i>Opplysningstidens inntog: Svekkelsen av den magiske diskursen.</i>	16
2.3 Diskursiv analyse av språkets gjenspeiling av oppfatning av realitet	17
2.4 Metodisk analyse av konfliktsituasjoner i kildematerialet.....	20
Kapittel 3: Rettsvesenet som fellesarena for trolddomskonflikter	23
3.1 Historisk utvikling av trolddomslovgivningen til 1700-tallet.....	23
3.2 Myndighetene og rettsutviklingen på 1700-tallet.....	26
<i>De juridiske lærebøkene.</i>	28
3.3 Allmuens trolddomsoppfatning og rettsoppfatning på 1700-tallet	35
Kapittel 4: Trolddomskonfliktene på 1700-tallet fra trolddomsprosessarkivet	39
4.1 Tre kategorier av trolddomskonflikter	39
4.2 Æressakene i NFS' trolddomsarkiv	41
<i>1701-1702. En lagtingsfortolkning: Fra trolddomsprosess og bot til ærekrenkelse og erstatning.</i>	42
<i>1706-1712. Fra trolddomsrykte til ærekrenkelse. Rettsvesenets definisjonsmakt.</i>	43
<i>1754. Trolddomsmistanke som ærekrenkende beskyldninger. En liten sammenfatning.</i>	47
4.3 Trolddomsprosessene i NFS' trolddomsarkiv	48
<i>1704-1705. Fra vitne til trolddomsanklaget. Trolddomssiktede Amund skomaker.</i>	48
<i>1712. Den fromme trolddomsmistenkte.</i>	51
<i>1715. Et trolddomsinnlegg i fogderegnskapet.</i>	54
<i>1729. Trolddomsprosessen mot søskenparet Brita Alvern og Ole Alvern.</i>	55
<i>1729. En trolddomsprosess i krigsretten. Fra dødsdom til benådning.</i>	57
<i>1747-1748. Geistlig innblanding i den rettslige fellesarenaen.</i>	59
<i>Sammenfatning av trolddomskonfliktene i NFS' trolddomsarkiv i den rettslige fellesarenaen på 1700-tallet.</i>	61
4.4 De geistlige forhørene i NFS' trolddomsarkiv	62
<i>1705. En mislykket djevelpakt på Voss.</i>	62
<i>1730. Forhøret av Siri Jørgensdatter. Fra avhør til folkemyte.</i>	63
<i>1732. Geistlig forhør om en vandrende finne. En vellykket åpenbaring?</i>	66
4.5 Sammendrag av trolddomskonfliktene på 1700-tallet fra trolddomsprosessarkivet	68

Kapittel 5: Trolddomskonfliktene på 1700-tallet fra Nordhordland	71
5.1 Ærekrenkelsessakene med troldomsbeskyldninger i første halvdel av 1700-tallet	72
1703. Ærekrenkelsen mot Marthe Olsdatter.	72
1709. Ærekrenkelsen mot Anne Fløen.	74
1715 og 1721-1722. Krenkelsene mot Herman Nordal og Ane Johansdatter.	76
1734. Ærekrenkelsen mot Brite Monsdatter.	77
Sammenfatning av ærekrenkelsene fra første halvdel på 1700-tallet.	79
5.2 Trolddomskonfliktene fra andre halvdel av 1700-tallet	81
1761. Ærekrenkelsen mot Aase Olsdatter.	81
1764-1767. Rettssakene mot Brithe Christiansdatter.	82
1769-1771. Rettssaken mot Ole Knudsen Kleven og flere.	87
1786-1787. Rettssaken mellom Lars Hansen Børrild og Johannes Johannesen Børrild.	99
Sammenfatning av trolddomskonfliktene fra andre halvdel på 1700-tallet.	100
5.3 Oppsummering av trolddomskonfliktene i Nordhordland på 1700-tallet.	101
Kapittel 6: Konklusjon	103
6.1 Troldomsbegrepet i den diskursive kampen.	103
6.2 Betydningen av trolddomsmistanke som ærekrenkelse	105
6.3 Konfliktløsningsstrategier: Myndighetenes og allmuens reaksjoner	107
6.4 Avsluttende bemerkninger.	108
Kildeliste	111
Trykte kilder.	111
Utrykte kilder	112
Digitaliserte kilder	112
Oversikt over registrerte konflikter i Norsk Folkeminnesamlings arkiv over norske troldomsprosesser i 1700-tallet	114
Oversikt over trolddomskonflikter i Nordhordlands tingbøker for 1700-tallet	115
Litteraturliste.	117

Forkortelser

Christian Vs Norske Lov:	Chr. Vs N. L.
Digitalarkivet:	DA
Norsk Folkeminnesamling:	NFS
Riksdaler:	Rdr
Statsarkivet i Bergen:	SAB
Statsarkivet i Stavanger:	SASSt

Norske trolldomskonflikter i opplysningstiden

Kapittel 1: Innledning

De europeiske trolldomsprosessenes historiske hovedperiode var fra cirka 1450 til slutten av 1600-tallet. I Norge startet dette noe senere; fra midten av 1500-tallet til århundreskiftet mellom 1600-til 1700-tallet. Selv om hovedandelen av kildeomfanget til de norske trolldomsprosessene stammer fra denne perioden, finnes det også kilder til trolldomsprosesser i Norge fra 1700-tallet. De har ennå ikke blitt brukt som hovedkildene til en historisk undersøkelse av trolldomsprosessenes opphør i Norge, selv om rettssakene og konfliktene på 1700-tallet kan bidra til økt forståelse om trolldomsprosessenes opphør i Norge. Hva kjennetegner trolldomsprosessene på 1700-tallet? Hva var øvrighetens og allmuens syn på magi og trolldom på 1700-tallet? Var konflikter om trolldom akseptert i rettsvesenet eller havnet trolldomskonfliktene under andre rettslige kategorier?

Jeg vil med denne oppgaven forsøke å bidra til en tilleggsforklaring på hvordan de norske trolldomsprosessenes opphørte basert på en undersøkelse av 1700-tallsprosessene. Oppgavens overordnede problemstilling er: Hvordan reagerte norske myndigheter på trolldomskonfliktene på 1700-tallet og hvilken betydning hadde dette for allmuens oppfatning av trolldom?

Troen på det overnaturlige, det guddommelige og det magiske har vært et gjennomgående trekk i menneskets sivilisasjoner i flere tusen år. Rundt 1700-tallet oppstod det et kontinuitetsbrudd i den vestlige sivilisasjonen. Ideen om en rasjonell tenkemåte sammen med utviklingen av vitenskapelige metoder for å oppdage og tilegne seg kunnskap fikk fotfeste i Europa. Med opplysningstidens krav på rasjonalitet og empiri ble trolldom omdefinert. Trolldom og magi som tidligere ble bekjempet av styresmaktene som en realitet, ble nå bekjempet som overtro. Men selv om opplysningstidens ideer og tanker begynte å trenge inn i samfunnet, grep myndighetene inn i allmuens konflikter som var basert på en magisk verdensforståelse. I perioden man kaller opplysningstiden fantes det fortsatt hendelser som har blitt forstått etter en magisk verdensoppfatning og kan kategoriseres som trolldomsprosesser og trolldomskonflikter.

1.1 Begrepsforklaringer og definisjoner

Ordet *trolldom* er blitt definert som kriminalisert magi.¹ Selve magibegrepet ”omfatter alle former for tro på eller forsøk på å nå mål ved anvendelse av overnaturlige krefter”.² En trolldomsprosess vil derfor bli definert som en aktiv juridisk anklage med formål om å straffe en persons antatte trolldomshandling etter trolldomslovgivningen. Hans Eyvind Næss, den eneste som har studert de norske trolldomsprosessene i sin fulle bredde, definerte trolldomsprosesser som ”rettssaker der mennesker står foran en dommer eller en domstol anklaget for brudd på trolldomslovgivningen”.³ Denne formuleringen vil jeg òg bruke i oppgaven.

Forskning om trolldomsprosesser i Europa kategoriserer generelt den kriminaliserte magien i tre forskjellige former for trolldom: *diabolisme*, *maleficium* og *signeri*. Kjentegnet for det første begrepet, *diabolisme*, er kontakten med djevelen. Forestillingen om djevelens rolle for trolldom stammer blant annet fra *Malleus Maleficarum* (heksehammeren) fra 1487. *Malleus Maleficarum* var et av datidens standardverk for den demonologiske teorien kjent blant øvrigheten. Læren om djevelen, demonologi, var sett på som en vitenskap i middelalderen og tidlig nytid. Et av premissene for en magisk handling, ifølge demonologien, var djevelens medvirkning. Det andre begrepet, *maleficium*, står for forgjøring, det vil si skadevirkende magi, også kalt svart magi. Motsetningen er da hvit magi som står for helbredende magi også kalt *signeri*, definert som ”ikke-skadevoldende” magi. Signeribegrepet vil i oppgaven bli brukt i utvidet forstand slik Næss bruker det, og brukes både om nøytral og positiv magi.⁴ Det finnes dessuten eksempler som er vanskelig å kategorisere med ett av de tre begrepene. Magi som har til hensikt å forsvare en person aktivt ved skade angriperen er et eksempel på en trolldomsform som ligger i en gråson.

1700-tallets registrerte trolldomsprosesser i Norge ligger i gråsonen i forhold til definisjonen av en trolldomsprosess. Flere trolldomsrelaterte konflikter på 1700-tallet kan ikke kategoriseres som trolldomsprosess. Det finnes kildebelagte hendelser om mistanke med skadelig trolldom, bedrageri med signeri, gjenvinning av tapte gjenstander og personer, der myndighetene grep inn uten at den trolldomsmistenkte ble anklaget etter

¹ Næss, H. E. (1982). *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet : en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*. 4-5.

² Næss, H. E. (1982). 5.

³ Næss, H. E. (1982). 7.

⁴ Næss, H. E. (1982). 6-7.

trolldomslovgivningen. Oppgaven vil derfor åpne for bruken av begrepet *trolldomskonflikter*. Begrepet vil omfatte hendelser hvor trolldom var en vesentlig del av konflikten mellom partene der myndighetspersoner var innblandet i situasjonen.

Det teoretiske grunnlaget og den metodiske tilnærmingen for oppgaven vil bruke begreper som er blitt lansert av Laclau og Mouffe. Jeg anser oppfatninger av trolldom som sosiale konstruerte oppfatninger. I trolldomsprosessenes hovedepoke var det stor oppslutning om at trolldom ble oppfattet som realitet, mens i opplysningstiden fikk andre oppfatninger om trolldom en større oppslutning, spesielt hos myndighetene. Dette vil jeg ta for meg grundigere i kapittel to, samtidig som jeg skal ta for meg Laclau og Mouffes begrepsapparat.

1.2 Eksisterende forskning om de norske og skandinaviske trolldomsprosessene

Historieforskning rundt de norske trolldomsprosessene er lite. Trolldom som forskningsobjekt har interessert etnologene mer enn historikere. Etnologenes forskning belyser mye om den mentale sfæren rundt trolldomstroen. Ankepunktet er at fremstillingene kan virke, spesielt sett fra et historikers perspektiv, anakronistisk. Det kronologiske aspektet er nedprioritert på bekostning av fokus på detaljene og særegenheten rundt temaet. Prioriteringene som kjennetegner de forskjellige fagfeltene bidrar dermed til forskjellige synsvinkler rundt trolldomstemaet. Etnologen Ørnulf Hodne utga *Trolldom i Norge* i 2008.⁵ Hans fokus på tema og ikke kronologi har for eksempel bidratt til å belyse kilder som er utenfor trolldomsprosessenes hovedepoke. Samtidig vil historikere mene at det er problematisk med en helhetlig fremstilling av trolldom i Norge ved å trekke inn ”den norrøne, middelalderske og folketrouttrykk fra vår egen nære fortid” i ”et lengre historisk perspektiv”.⁶ Der trolldomsprosessene i 1500- og 1600-tallet blir fremstilt som en særegen epoke av historikere, fremstiller Hodne den samme epoken som et ledd i en kontinuitet. Etnologen Bente Gullveig Alver utga *Mellem mennesker og magter* i 2008.⁷ Hun har i større grad brukt historieforskningen om de norske trolldomsprosesser som et supplement for hennes verk. Alvers nyeste bidrag om trolldomstemaet viser at de forskjellige fagfeltene kan bidra til tverrfaglige impulser.

Historieforskningen om trolldomsprosessene har i hovedsak vært avgrenset til tidsperioden mellom 1500- og 1600-tallet. Næss' avhandling fra 1982, *Trolldomsprosessene i Norge på*

⁵ Hodne, Ø. (2008). *Trolldom i Norge : hekser og trollmenn i folketro og lokaltradisjon*.

⁶ Hodne, Ø. (2008). 7.

⁷ Alver, B. G. (2008). *Mellem mennesker og magter : magi i hekseforfølgelsesernes tid*.

1500-1600-tallet, er en systematisk undersøkelse med et nasjonalt perspektiv. Ellen Janette Alm har gjort en komparativ undersøkelse i hovedoppgaven *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet*.⁸ Lars Petter Marthinsen masteroppgave er en kjønnsstudie om de norske trolldomsprosessene med fokus på menn.⁹ Videre er historieforskning om norske trolldomsprosesser primært regionalt avgrenset. Ellen Janette Alm og Rune Blix Hagen har forsket på trolldomsprosesser i Troms.¹⁰ Knutsen har undersøkt trolldomsprosessene på Østlandet¹¹ og Ragnhild Botheim har undersøkt Bergenhus len.¹² Dette er blitt gjort fordi de registrerte trolldomsprosessene er ujevnt fordelt i forhold til nasjonal demografi.¹³

Gunnar W. Knutsen har påpekt at opphøret av de norske trolldomsprosessene ikke har blitt grundig undersøkt i forhold til nabolandene.¹⁴ Opphøret av de norske trolldomsprosessene har blitt berørt som et underspørsmål i forskningen av trolldomsprosessene i Norge. Forklaringene tar utgangspunkt i undersøkelser som omhandler 1500- og 1600-tallet. Spørsmålet om trolldomsprosessenes utvikling i Norge sett i lys av kilder fra 1700-tallet har ikke blitt gjenstand for historieforskning. Det finnes per dags dato ingen systematisk historisk undersøkelse som fokuserer på de norske trolldomsprosessene på 1700-tallet. Derimot har prosesser på 1700-tallet blitt gjenstand for historieforskning i Danmark og Sverige, som jeg skal komme tilbake til.

Det finnes generelle forklaringer og teorier om opphøret av trolldomsprosessene. Forklaringene og teoriene er noe upresise for Skandinavia, ettersom de er basert på undersøkelser fra andre europeiske områder. De skandinaviske kongerikene er blitt klassifisert som perifere områder i europeisk forskning om trolldomsprosesser.¹⁵ Disse forklaringene, som delvis lar seg overføre til opphøret av de norske trolldomsprosessene, spenner fra 1) betydningen av lovendringer, 2) økt skepsis innenfor dommerstanden, 3) endring i det intellektuelle klimaet og/eller 4) sosiale og økonomiske forandringer.¹⁶ Den

⁸ Alm, E. J. (2000). *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet*.

⁹ Marthinsen, L. P. (2008). *Anklagede menn i trolldomsprosessene i Norge*.

¹⁰ Alm, E. J. og R. B. Hagen (2002). *Europas hekseprosesser og trolldomsforfølgelsene i Troms*.

¹¹ Knutsen, G. W. (1998). *Trolldomsprosessene på Østlandet : en kulturhistorisk undersøkelse*.

¹² Botheim, R. (1999). *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700*.

¹³ Næss, H. E. (1982). 20.

¹⁴ Knutsen, G. W. (2005). "Trolldomsprosessenes opphør i Skandinavia". i *Historisk tidsskrift* 84:(04/2005): (593-611).

¹⁵ Levack, B. P. (2006). *The witch-hunt in early modern Europe*. 10.

¹⁶ Knutsen, G. W. (2005). 600-611.

andre og tredje forklaringen har begge opplysningstidens impulser som utgangspunkt. Det som skiller dem fra hverandre er at den første innskrenker seg til endringer innenfor den juridiske sfæren, mens den andre tar for seg akademiske diskusjoner innad og mellom forskjellige akademiske felt som for eksempel teologi og filosofi. Den fjerde forklaringen ser trolldomsprosessenes oppkomst og opphør i et materialistisk syn, der kampen om ressursene settes i fokus.

Forklaringene som tar utgangspunkt i lovendringer har sine empiriske forankringer fra blant annet England, Frankrike, Preussen og Østerrike-Ungarn.¹⁷ I Frankrike ble trolldomsloven endret i 1682. Et annet eksempel er den engelske trolldomsloven som endret ordlyd i 1736. Den ble omformulert til en lov om bedrageri med trolldom som virkemiddel, altså kvakksalveri. Det problematiske med denne forklaringen er at de norske trolldomsprosessene tilsynelatende forsvant ut av rettssalene lenge før en lovendring. Trolldomslovgivningen i Christian Vs Norske Lov fra 1687¹⁸ ble stående helt fram til 1842. Den siste registrerte trolldomsprosessen i Norge av NFS, og dermed den norske historikere forholder seg til, er datert 1754. Likevel har man kilder til trolldomskonflikter etter denne prosessen. Hodne har i *Trolldom i Norge* funnet nyere trolldomsprosesser. Eilev Olsen Kikken var siktet for gudsbespottelse og for å ha vært spåmann og ”sandsiger”. Han ble dømt for bedrageri med overtroiske kunster og landsforvist. Mye tyder på at Chr. Vs N. L. 6-1-12¹⁹ var grunnlaget for underrettens dom. Rettssaken ble anket helt opp til Høyesterett i 1840 og Eilev ble frikjent.²⁰

At trolldom ble sett på med økende skepsis innenfor dommerstanden har også vært en forklaring på opphøret av trolldomsdomsprosessene i Norge, ifølge Næss.²¹ En økende profesjonalisering innenfor dommerstanden kan være en mulig forklaring. Myndighetene hadde definisjonsmakten til å sette agenda og/eller avvise allmuens bekymringer. Problemet med denne forklaringen, mener jeg, er at den underspiller allmuens betydning for legitimeringen av rettssystemet. Legitimeringsgrunnlaget til et rettssystem baserer seg blant annet på befolkningens tiltro og bruken av det. Systemet trenger et gjensidig forhold mellom maktthaverne og undersåttene for legitimeringen av den juridiske sfæren og statens

¹⁷ Levack, B. P. (2006). 276-281.

¹⁸ Chr. Vs N.L. 6. bok ”Om misgjerninger.”, 1. kapittel ”Om villfarende lære, gudsbespottelse og trolldom”

¹⁹ Chr. Vs N. L. ” Dersom nogen befindis med Signen, Manen, Maalen, Igienviisning, visse Dagis Udvalgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.”

²⁰ Hodne, Ø. (2008). 270.

²¹ Knutsen, G. W. (2005). 601-603.

voldsmonopol. Konflikter mellom individer i befolkningen skulle løses gjennom rettsystemet og ikke med vold som en del av myndighetenes sivilisering av befolkningen.²² Hvis rettsystemet ikke behandlet allmuens konflikter kunne uakseptert selvtekt være et alternativ man søkte. Ellen Janette Alm antyder at det oppstod et misforhold mellom rettsvesenet og allmuen når det gjelder trolldomsprosesser, og at mistenkte trolldomsfolk muligens ble håndtert i en annen arena enn rettssalen.²³ Et eksempel på dette var en rettssak fra 1847 der den siktede fikk en mildere dom på grunn av formildende omstendigheter. Han forsvarte seg i retten ved å beskyldte den fornærmende for å ha utøvd trolldom på ham.²⁴

Når det gjelder forklaringer som fokuserer på endringene i det intellektuelle klimaet, påpeker Jørn Øyrehagen Sunde i *Speculum Regale* at trolldomstro fortsatt var et diskusjonstema mellom juridiske forfattere på 1700-tallet.²⁵ Flere dansk-norske forfattere av juridiske håndbøker på 1700-tallet avkreftet ikke eksistensen av trolldom, selv om de stilte seg kritisk til at rettssalen skulle være en arena for å dømme om magi og trolldom. Den økende graden av juridisk-teknisk kompetanse og bevisføring gjorde at man ikke kunne frembringe rettsbevis over eksistensen av trolldom etter juridiske prinsipper, dog kunne magi og trolldom være oppfattet som realitet for deler av myndighetene. I perioden 1715-1730 blusset det opp interne diskusjoner om trolldomslovgivningen blant teologene da de måtte behandle djevelforskrivelser i det dansk-norske militæret. Frederik IV (1699-1730) endte med å utstede offentlig dødsstraff for fire soldater på grunn av djevelpakt og diabolisme.²⁶ Det vil si at trolldomstroen ikke var direkte avfeid i deler av øvrigheten. Deres beslutninger kunne tolkes som om trolldom var oppfattet som realitet. Dette har også Rune Blix Hagen påpekt i et foredrag i Det Kongelige norske videnskabers selskab om presten, og senere professor i samisk språk, Knud Leem (1696/1697-1774). Hagen hevder at "[å]rhundrets humanistiske opplysningsteologi har et syn på trolldommens realitet som fortsatt er preget av usikkerhet".²⁷

På den annen side viser rettslærebookene et språk som kan tolkes som latterliggjøring av trolldomstroen i befolkningen. Bruken av satire og sarkasme på 1700-tallet kunne være en av

²² Sandmo, E. (1997). *Slagsbrødre : En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eneveldet*. 28-36.

²³ Alm, E. J. (2000). 182-187.

²⁴ Hodne, Ø. (2008). 268.

²⁵ Sunde, J. Ø. (2005). 192-193.

²⁶ Krogh, T. (2000). 585-586.

²⁷ Hagen, R. B. (2003). "Kildene til og resepsjonen av trolldomskapitlet (kap.21) i Knud Leems Beskrivelse over Finmarkens Lapper 1767". i Hagland, J. R. og S. Supphellen (2003). *Knud Leem og det samiske: foredrag holdt ved et seminar i regi av Det Kongelige norske videnskabers selskab 11.-12. oktober 2002*. (79-93). 83.

definisjonsmaktens strategier for å avvise allmuens bekymringer om trolldom. En annen antakelse kan ha vært en *fortielsesstrategi* av brukt norske myndighetene ved å ikke reagere på allmuens trolldomstro, på samme måte som dansk-norske myndigheter behandlet seksuelt omgang med dyr.²⁸ Tyge Krogh hevder at de dansk-norske myndighetene forsøkte tildekke slike lovbrudd for å hindre spredning av ideen blant allmuen.²⁹ Samtidig som man bygde ut skolevesenet i Norge, kunne man bedrive en effektiv akkulturasjonsprosess mot allmuen, det vil si å få allmuen til å tenke mer som eliten.³⁰

Den fjerde forklaringen som er blitt presentert om trolldomsprosessenes eksistens og opphør fokuserer på de sosiale og økonomiske forholdene. Denne teorien hadde støtte fra Hans Eyvind Næss. På 1600-tallet var det økt press på ressursene og rettsvesenet kunne være en arena for kamp om ressurser. Deretter opphørte trolldomsprosessene, da en generell forbedring i levevilkårene oppstod.³¹ Sølvi Sogner påpeker noen uklarheter i denne forklaringen.³² Sogner peker blant annet på at det ikke var et omfang av tyveri- eller løsgjengerisaker som er verdt å merke seg til i perioden 1600-1700.³³ Ut ifra teorien kunne det også ha oppstått en oppblomstring av trolldomsprosesser i begynnelsen av 1700-tallet på grunn av den demografiske krisen som oppstod.³⁴ Næss har derfor gått vekk fra sitt opprinnelige standpunkt.³⁵

Som nevnt har svenske og danske historikere undersøkt trolldomsprosessene med vekt på 1700-tallet. Trygve Kroghs *Oplysningstiden og det magiske* og Linda Ojas *Varken Gud eller natur*, har undersøkt trolldomstroen og trolldomskonflikter på 1700-tallet i Danmark og Sverige. Kroghs kildegrunnlag fra første halvdel av 1700-tallet fokuserer på oldenborgstatens bruk av offentlig avstraffelse i en magisk forestillingsverden. Her skriver han at det var en oppblomstring av henrettelser på 1720-tallet på grunn av trolldomsprosesser over djevelforskrivelser, på grunn av pietismens påvirkning på kongemakten.³⁶ Den magiske

²⁸ Viskum, Ø. (2002). *Fortielse og straff: rettsforfølgelsen av crimen bestialitatis i Norge 1687-1842*. 100-103.

²⁹ Krogh, T. (2000). 163.

³⁰ Alm, E. J. (2000). 8.

³¹ Knutsen, G. W. (2005). 609.

³² Sogner, S. (1982). "Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet". i *Norveg : tidsskrift for etnologi og folkloristikk* 25: (155-181).

³³ Sogner, S. (1982). 170. Sogner viser til Næss egne tall, hvor det var lite tyveri- og løsgjengerisaker i Stavanger len. Se Næss (1982). S. 88. Videre mener Sogner av et eventuelt ressurspress ville ha oppstått først på rundt 1660-tallet.

³⁴ Dyrvik, S. (1999). *Norsk historie 1625-1814: vegar til sjølvstende*. 93-94.

³⁵ Knutsen, G. W. (2005). 609.

³⁶ Krogh, T. (2000). 585-586.

forestillingsverden svekkes gradvis ut gjennom århundret hvor staten og øvrigheten tilslutt omfavnet opplysningstidens rasjonelle innstilling.

Per-Anders Östling hevder i hans avhandling *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser* at på begynnelsen av 1700-tallet ble trolldomsanklager og trolldomsmistanker ble omdefinert til ubekvemsord i Sverige.³⁷ Men dette ser ikke ut til samsvare med andre svensk forskning. I Sverige økte antallet trolldomsprosesser i midten av første halvdel i 1700-tallet.³⁸ I *Varken Gud eller natur* skriver Oja om den svenske statens sekulariseringsprosessen og øvrighetens distansering fra *de overtroiske andre*.³⁹ Ojas undersøkelse av rettsprotokoller begrenser seg til fem svenske len i Svealand. Hun fant 97 trolldomskonflikter i perioden 1700-1779 innenfor det verdslige rettssystemet. 14 trolldomskonflikter på 1700-tallet kan sammenlignes med ærekrenkelse. Oja mener at antall trolldomsprosesser i hennes kildegrunnlag representerer den aktive bruken av rettsvesenet for å bekjempe trolldom som overtro på 1700-tallet.⁴⁰ I Sörlins kildemateriale i avhandlingen *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta Hovrätt 1635-1754* fant han 218 trolldomskonflikter fra 1700-tallet. 7 av konfliktene er ærekrenkelser.⁴¹ Sörlin mener at trolldomskonfliktene på 1700-tallet tilsier at de svenske myndighetene gjennom rettsvesenet skulle bekjempe ”ideologisk og religiøst farget brottslighet”.⁴² Den svenske forskningen ser altså ut til å bekjempe allmuens trolldomstro ved å bruke trolldomslovgivningen. Videre viser Oja og Lennersand i *När oväsandet tystnat* at de religiøse konfliktene om trolldom gikk fra å være en realitet til å være et overtroisk problem som myndighetene måtte reagere på en eller annen måte.⁴³ Konfliktløsningsstrategiene vil jeg beskrive i kapittel to.

1.3 Kilder

Norsk Folkeminnesamling (NFS) har registrert og digitalisert avskrifter til kjente trolldomsprosesser. Registreringen av hendelser angående magi og trolldom foregikk under Svale Solheims oversyn fra 1920- og 1930-tallet. Jeg kommer til å undersøke prosessene som stammer fra 1700-tallet. Jeg har dessuten gått gjennom tingbøkene i Nordhordland for å

³⁷ Östling, P.-A. (2002). *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: en folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720*. 28.

³⁸ Knutsen, G. W. (2005). 596-597. Informasjonen Knutsen benytter er gitt av Sörlin.

³⁹ Oja, L. (1999). *Varken Gud eller natur : synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. 292-293.

⁴⁰ Oja, L. (1999). 287-288.

⁴¹ Sörlin, P. (1993). *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635-1754*. 22-23 og 99.

⁴² Sörlin, P. (1993). 156.

⁴³ Oja, L. og M. Lennersand (2004). *När oväsandet tystnat : efterspelet till uppror och religiösa konflikter, 1670-1860*.

undersøke om det finnes trolldomskonflikter som foregikk på 1700-tallet, men som ikke har blitt registrert av NFS. Videre vil jeg bruke det norske lovverket i perioden og tolkningen av loven i lærebøkene for det juridiske embetsverket. Lærebøkene brukes som kilde til det juridiske synet på trolldomsloven på 1700-tallet. Dette vil utgjøre primærkildene som er relevante for oppgaven.

1.4 Kort om teori og metode

Kapittel to er viet det teoretiske rammeverket og metodiske tilnærmingen i oppgaven. Jeg vil undersøke sakene innenfor et *sosiokonstruktivistisk* rammeverk for å svare på problemstillingen. Oppgaven vil primært gripe fatt i myndighetenes oppfatninger om trolldom, samtidig som den vil forsøke å se om oppfatningene samsvarer med handlingene til lokale myndigheter i kontakt med allmuen på 1700-tallet. Videre skal jeg undersøke hvordan oppfatningene om trolldom og magi mellom myndighetene og allmuen forløp seg i konkrete handlinger innenfor retten som fellesarena. Jeg vil også forsøke å beskrive de generelle rammene og oppfatningene i rettsvesenet spesielt. Jeg vil analysere språket, spesielt beskrivelsene over de fysiske handlingene som ble forstått som trolldom. Oppfatningene om og hensiktene for antatte trolldomshandlinger kan gi viktig informasjon om trolldomstroen.

1.5 Avgrensning og problemområder

Oppgaven vil være avgrenset til norske primærkilder. Jeg vil undersøke de registrerte trolldomskonfliktene i NFS samt de jeg har funnet i tingbøkene fra Nordhordland på 1700-tallet. Tingbøkene fra Nordhordland har jeg brukt til en systematisk undersøkelse. Et fokus på kildene fra 1700-tallet vil forhåpentligvis vise hvordan rettsvesenet utviklet seg i perioden. Jeg vil i hovedsak gjennomføre en kvalitativ undersøkelse, hvor det empiriske hovedsakelig vil kretse rundt prosessene fra tingbøkene fra Nordhordland og NFS' register. Den danske juridiske læreboka *E. Hesselbergs Juridiske Collegium* fra 1763 vil jeg bruke som normativ kilde for myndighetenes tilnærming til trolldomskonflikter fra andre halvdel av 1700-tallet.

En utfordring i denne oppgaven er definisjonen av en trolldomsprosess. Hva slags konflikter kan egentlig defineres som en trolldomsprosess? Trolldomsprosessene som undersøkes i første omgang er saker som er blitt registrert av NFS som trolldomsprosesser. En andel av sakene hos NFS er ikke reelle trolldomsprosesser, men konflikter der trolldomstroen utgjorde en vesentlig del av konflikten. Jeg vil derfor bruke et utvidet begrep: *trolldomskonflikter*. Det skal bemerkes at det fantes rettsaker der begrepene ”troll”, ”trolldom” og ”heks” var gjenstand for konflikt kan være *kvantifiseres som trolldomskonflikt, men trenger kvalitativt*

ikke å være det. For eksempel kan ordene bli brukt som skjellsord uten henvisning til trolldomstro. En kvalitativ fortolkning for å forstå konteksten av begrepsbruken av ord som ”troll”, ”trolldom”, ”heks” og ”signe” er vesentlig for å ikke havne i en kvantitativ fallgruve.

Et annet problemområde er at det ikke finnes noen omfattende systematisering eller undersøkelser om norske trolldomskonflikter for 1700-tallet. Å forsvare en generell påstand om trolldomskonflikter som kan gjøres gjeldende for hele landet med dette kildeomfanget er problematisk. Jeg har undersøkt tingbøkene i Nordhordland fra 1700-tallet for å sammenligne tendensene mellom de registrerte trolldomsprosessene og et kildemateriale som ikke har blitt gjennomført. Dette er gjort for å peke på tendenser som kan være nyttig å ha i bevissthet i videre undersøkelser om trolldomskonfliktene i Norge.

Det teoretiske og metodiske utgangspunktet jeg har brukt i oppgaven har vært et tema for debatt i historiefaget. Diskursanalytiske teorier er blitt kritisert for å være relativistisk. I en ekstrem posisjon er ”sannhet” en subjektiv oppfatning for en diskurs. Det som kan være en korrekt oppfattelse av realitet innenfor en diskurs, trenger nødvendigvis ikke å være oppfattet som realitet i en annen diskurs. For trolldomstemaet på 1700-tallet er dette derimot et fruktbart utgangspunkt som jeg vil gå inn på i kapittel to.

1.6 Oppgavens struktur og oppbygging

Oppgaven er delt inn i seks kapitler. Kapittel to vil gå dypere inn i oppgavens kilder, teoretiske rammeverk og metodiske tilnærming til oppgavens hovedproblemstilling: Hvordan reagerte norske myndigheter på trolldomskonflikter på 1700-tallet og hvilken betydning hadde dette for allmuens oppfatning? Kapittel tre ”Rettsvesenet som fellesarena for trolldomskonflikter” vil ta for seg rettsarenaen der trolldomskonfliktene utspiller seg. Kapittelet vil kort ta for seg utviklingen av trolldomslovgivningen og deretter gjennomgå hvordan rettsvesenet, trolldomslovgivningen og rettsaktørene i utgangspunktet så på trolldom på 1700-tallet.

Dernest vil kapittel fire gå igjennom de registrerte trolldomsprosessene fra 1700-tallet som er tilgjengelige i NFS’ trolldomsarkiv, mens kapittel fem vil ta for seg trolldomskonfliktene som jeg har funnet i Nordhordlands tingbøker fra 1700-tallet. Disse vil bli analysert etter oppgavens metodiske tilnærming som vil bli nærmere beskrevet i neste kapittel. Tilslutt vil jeg oppsummere og komme fram til en konklusjon basert på mine funn for å besvare oppgavens hovedproblemstilling i kapittel seks.

Kapittel 2: Kildegrunnlag, teoretisk rammeverk og metodisk utgangspunkt

Dette kapittelet vil gå nærmere inn på kildegrunnlaget, det teoretiske rammeverket og den metodiske tilnærmingen for oppgaven. De tre punktene må sees i sammenheng med hverandre og er derfor plassert i dette kapittelet. Kapittelet vil først ta for seg kildegrunnlaget, deretter det teoretiske grunnlaget oppgaven baserer seg på, og tilslutt de metodiske tilnærmingene i oppgaven.

2.1 Oppgavens kildegrunnlag

Det ene kildegrunnlaget for oppgaven er den oppdaterte lista over trolldomsprosesser som er tilgjengelig hos Norsk Folkeminnesamling (NFS). Innsamlingen av data begynte under Svale Solheims oversyn i første halvdel av 1900-tallet, og i 1982 ble dette arkivet benyttet og systematisert i Hans Eyvind Næss' doktorgradsavhandling *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet : en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*. Den opprinnelige lista samt tilleggene fra Næss er utgangspunktet for den oppdaterte lista som nå er allment tilgjengelig på internett. NFS' liste er senere blitt supplert med trolldomsprosesser som ikke var oppført hos Næss. Ragnhild Botheim, Rune Blix Hagen, Gunnar W. Knutsen og Margit Løyland er blant dem som har supplert arkivet over trolldomsprosesser med nye saker.

NFS' arkiv har et godt register av trolldomsprosesser på 1500- og 1600-tallet på grunn av den systematiske gjennomgangen av kildemateriale bestående hovedsakelig av rettsprotokoller og regnskaper.⁴⁴ Så vidt jeg vet var det ingen planer for å gjennomgå 1700-tallets kildemateriale systematisk, fordi det var utenfor trolldomsprosessenes hovedepoke i norsk historie. Det enorme kildetilfanget som ble produsert på 1700-tallet, samt hvordan trolldomsprosessene utviklet seg i perioden rundt århundreskiftet, tilsier at det var altfor tids- og ressurskrevende til et systematisk undersøkelse i forhold potensielle kildefunn. Det finnes allikevel tretten registrerte trolldomskonflikter i tidsrommet 1701-1754 i NFS' register. Sakene er fra forskjellige steder i Norge, og gir innblikk i hvordan myndighetene rundt om i landet reagerte på trolldomskonflikter. Med vekt på hvordan språket kan gjenspeile periodens oppfattelser av trolldom som realitet eller overtro, vil man kunne se hvordan myndighetene i opplysningstiden håndterte påstander om magiske handlinger. Omfanget er lite i forhold til

⁴⁴ Næss, H. E. (1982). 18.

hovedepoken. Jeg har derfor benyttet tingbøkene fra Nordhordland i perioden 1700-1799 for å øke kildeomfanget og søkt etter trolldomskonflikter.

Tingbøkene for Nordhordland er tilgjengelig på Digitalarkivets nettportal.⁴⁵ I motsetning til innskannede kilder som er digitaliserte fotografier av kildene, er tingbøkene transkribert digitalt. Dette gjør at kildematerialet er i et omfang som er håndterlig innenfor oppgavens ramme, ettersom det er mulig å søke på begreper i tingbøkene i helhet. Denne teknologiske muligheten tilgjengeliggjør kilder til rettssaker som ikke inngår i arkivet hos NFS, siden arbeidet med trolldomsarkivet avsluttet den systematiske granskingen av trolldomsprosesskilder ved århundreskiftet mellom 1600- og 1700-tallet. Det finnes femten trolldomskonflikter i Nordhordlands tingbokmateriale som inneholder variasjoner av nøkkelbegrepene ”trolldom”, ”hekseri” og ”signeri”, hvor av tolv rettssaker var trolldomskonflikter. Elleve av rettssakene er hittil ukjente for historieforskningen om norske trolldomskonflikter.

En annen hensikt med å inkludere tingbokmateriale fra Nordhordland er for å bruke det som et sammenligningsgrunnlag til trolldomsprosessene arkivert hos NFS. Dels for å øke kildemengden for oppgaven og dels finne ut omfanget av uregistrerte trolldomskonflikter som potensielt finnes. Valget av Nordhordland var tatt på grunnlag av tingbøkernes tilgjengelighet. Videre vil jeg benytte lærebøker som var brukt i de juridiske studiene i Danmark-Norge på 1700-tallet. Juridisk embetseksamen ble gjort obligatorisk ved forordningen av 1736. De juridiske lærebøkene vil derfor være et kildegrunnlag for det jeg anser som det normative synet innen rettssystemet og fortolkningen av trolldomskonflikter på 1700-tallet. Lærebøkernes redegjørelse og analyse av trolldomskonflikter vil være viktig for å forstå synet til øvrigheten og for å forstå myndighetenes reaksjoner på rettskonfliktene blant allmuen.

Et viktig spørsmål for denne oppgaven er hvorvidt sakene registrert på 1700-tallet virkelig var trolldomsprosesser. Næss’ definisjon av trolldomsprosesser, som jeg òg vil bruke, er konkret: ”rettssaker der mennesker står foran en dommer eller en domstol anklaget for brudd på trolldomslovgivningen”.⁴⁶ En gjennomgang av kildene viser at en del av rettssakene ikke var trolldomsprosesser per definisjon, dog viser tingbøkene også noe jeg heller vil kalle for

⁴⁵ Perioden mellom 1791-1795 er ikke tilgjengelig i Digitalarkivet.

⁴⁶ Næss, H. E. (1982). 7.

trolldomskonflikter. Det vil si at trolldom var en av hovedfaktorene for søksmålet, selv om rettsvesenet ikke behandlet konflikten etter trolldomslovgivningen, men under en annen rettslig kategori. Dessuten ble noen av sakene i NFS' arkiv behandlet av geistlige myndigheter og ikke av rettsvesenet.

2.2 Det teoretiske rammeverket for trolldommens realitet

Innføringen av opplysningstidens vitenskapelige verdensoppfatning var et stort og overveldende paradigmeskifte. Akkulturasjonsprosessen fra en magisk verdensoppfatning som har eksistert i flere tusen år til en verdensoppfatning der vitenskapelig rasjonalitet er premiss for oppdagelsen av "sannhet" skjedde gjennom den vitenskapelige revolusjonen. Men selv om trolldomsprosesser gradvis forsvant fra den rettslige areaen rundt århundreskiftet mellom 1600- og 1700-tallet, er det ikke ensbetydende med at troen på magiske handlinger og trolldomskonflikter opphørte å eksistere hos allmuen, ei heller at myndighetene nektet å gripe inn i konflikter som hadde med trolldom å gjøre.

Jeg vil undersøke trolldomskonfliktene innenfor et *sosiokonstruktivistisk* rammeverk for å svare på oppgavens problemstilling. Sosiokonstruktivismens epistemologi baserer seg på et premiss at språket har en betydelig rolle i den sosiale konstruksjonen av verden.⁴⁷ Hvordan vi forstår samfunnet og verden, er avhengig av hvordan språket har påvirket vår forståelse og hvordan språket blir brukt for å formulere denne forståelsen. Den språklige diskursen har dermed makt til å styre oppfattelsen på den materielle verden. Ett fenomen kan beskrives og forklares på ulike måter i ulike fellesskap,⁴⁸ og oppfatningen av et fenomen avhenger i stor grad av den diskursen man er en del av og samtidig representer.⁴⁹ Trolldomskonflikter beskrives gjennom forskjellige formuleringer avhengig av det fellesskapet meningsyteren har sin diskurs fra. Min metodiske tilnærming til kildene vil basere seg på analyse av diskursene om de handlingene som var oppfattet som trolldom i konfliktene. Definisjonen av ordet diskurs vil være *"en bestemt måte at tale om og forstå verden (eller et utsnitt af verden) på"*.⁵⁰

Dette rammeverket anser jeg som hensiktsmessig, ettersom tidsperioden oppgaven tar for seg ligger i et krysningspunkt mellom to forskjellige verdensoppfatninger om den materielle

⁴⁷ Winther Jørgensen, M. og L. Phillips (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. 12.

⁴⁸ Sandmo, E. (1997). 36.

⁴⁹ Winther Jørgensen, M. og L. Phillips (1999). 17.

⁵⁰ Winther Jørgensen, M. og L. Phillips (1999). 9.

verden gjennom en gammel magisk og en moderne vitenskapelig diskurs. Samtidig kan det sosiokonstruktivistiske rammeverket brukes til å forklare både opprettelsen og svekkelsen av den magiske diskursen og innføringen av en ny vitenskapelig og rasjonalistisk diskurs.

Opprettelse og vedlikehold av den magiske diskursen i perioden før opplysningstiden: 1500-1700.

I vår tids verdensoppfatning er magiske handlinger noe som ikke kan bevises empirisk, og er derfor ikke-fakta.⁵¹ Siden opplysningstiden og den vitenskapelige revolusjon har vi i stor grad forklart og forstått fenomener gjennom diskurser basert på en vitenskapelig oppfatning av realitet. For de som levde med en magisk verdensoppfatning var magi som et kausalitetsledd en akseptabel slutning å foreta. Magiske handlinger var en del av verdensoppfatningen og dermed en del av deres oppfattelse av hva som var reelle handlinger. Tar man i betraktning at trolldom ble oppfattet en realitet innenfor en magisk verdensoppfatning, kan det hevdes at samfunnet trengte en intersubjektiv enighet mellom de verdslige og geistlige myndighetene og allmuen for at trolldom kunne defineres som en reell trussel som kunne settes på dagsorden.

Historikeren Levack mener at den europeiske trolldomspanikken vitner om en slik intersubjektiv enighet om trolldomstrusselen i samfunnet gjennom hele Europa i perioden 1500-1700. Samfunnet som enhet oppfattet *trolldom som realitet* og trussel for samfunnet. Han hevder at nødvendige forutsetninger for at trolldomspanikken oppstod var for det første at eliten som styrte den juridiske areaen oppfattet trolldom som realistiske skadelige handlinger. For det andre måtte det juridiske lovverket og rettsvesenet eksplisitt rettsliggjøre elitens syn på magi som en kriminell handling. Og for det tredje måtte befolkningen føle at trolldom utgjorde en reell trussel for samfunnet, og bruke rettsvesenet som en arena for å håndtere trolldomskonflikter. Konsekvensen av dette gjorde at trolldomspanikken ble realisert og opprettholdt.⁵²

Videre viser flere studier om trolldomsprosessene at de forskjellige samfunnsgruppene hadde ulik bakgrunn for trolldomstrusselen som de i fellesskap opprettholdt.⁵³ Partene var enige om at magi og trolldom var en trussel for samfunnet. Men hva trusselen var, selve definisjonen av trolldomshandlinger, spriket i forskjellige retninger. Spørsmålet man må stille seg er: Hva

⁵¹ I vår tid er den hegemoniske oppfatningen om kunnskap basert på en vitenskapelig diskurs.

⁵² Levack, B. P. (2006). 176-180.

⁵³ Se blant annet: Alm, E. J. (2000). Alver, B.G. (2008). Botheim, R. (1999). Knutsen, G. W. (1998). Sogner, S. (1982)

var trolldom for de forskjellige samfunnsgruppene? Mellom øvrighetens og allmuens syn, ser man store forskjeller på det som ble oppfattet som samfunnstrussel. Allmuens syn på magi var todelt, magi kunne helbrede eller forgjøre: *signeri* og *maleficium*. For allmuen var først og fremst forgjøringen en trussel. Signeri var i deres oppfatning ikke en umoralsk handling.

På den annen side så myndighetene på all magi som synd og gudsbespottelse som måtte straffes.⁵⁴ Bruk av magiske midler og handlinger var en samfunnstrussel, selv om det ikke var ment til å gjøre skade. Geistligheten hadde sterk innvirkning på den verdslige øvrigheten i protestantiske land. De utgjorde et samfunnssjikt med stor definisjonsmakt og en avgjørende faktor for å definere magiens og trolldommens alvor og dermed realitet. Den religiøse fortolkningen var overført til den verdslige sfæren og lovgivningen. Et eksempel på dette er Christian Vs lov fra 1687, der lovens sjette bok, ”Om Misgierninger”, ble utformet etter mosaisk rett. Her var signeri, maleficium og diabolisme forbudt. Myndighetene definerte magi som ulovlig og som djevelens verk. Det vil si at magi bare kunne utføres ved hjelp av djevelen, enten med eller uten inngåelse av en djevelpakt.⁵⁵ Selv om man ikke eksplisitt hadde begått diabolisme, var djevelen delaktig i den magiske handlingen. Synet på magi var skolastisk og teoretisk utformet gjennom formaliseringen av læren om djevelen: *demonologi*.⁵⁶

Trolldomskonfliktene har en spesiell form ved at trolldomskunster og deres effekt ikke lar seg bevise vitenskapelig eller rasjonelt. Det vil si at bevisets empiriske stilling står svakt, mens personene og påstandene får en fremtredende plass. Myndighetspersoner vil i større grad ha større makt i slike prosesser fordi trusselen er usynlig. I trolldomspanikkens samfunn hadde øvrigheten definisjonsmakten, også for å definere trolldom som en samfunnstrussel. Men som Levack også påpeker kan myndighetene ha fanget opp det urovekkende trolldomsbildet fra allmuen. Allmuens diskurs om verden kan ha hatt innflytelse på øvrighetens handlinger.⁵⁷ Noe som tyder på dette er hvordan *Malleus Maleficarum* (Heksehammeren) ble utformet. *Malleus Maleficarum* var et av verkene som beskrev trolldommen som en overveldende trussel. Verket baserer seg på rykter og sagn, der eksemplene var basert på hendelser på andrehåndsvitner og aldri av forfatteren selv.⁵⁸ Mens

⁵⁴ Levack, B. P. (2006). 8.

⁵⁵ Levack, B. P. (2006). 11.

⁵⁶ Levack, B. P. (2006). 30.

⁵⁷ Levack, B. P. (2006). 31.

⁵⁸ Kramer, H. (2007). *The Malleus maleficarum*.

paven på 900-tallet hadde definert trolldom som hallusinasjoner, hadde demonologien på slutten av 1400-tallet og i begynnelsen av 1500-tallet fått stor innflytelse over kirken.

Med reformasjonen i Danmark-Norge i 1537 og opprettelsen av den dansk-norske enevoldsstaten i 1660, ble de geistlige og verdslige sfærene integrert tettere sammen istedenfor å være to selvstendige og konkurrerende sfærer.⁵⁹ Innflytelser blandet seg sammen slik at institusjoner forankret i den ene sfæren fremmet den andres sak, slik som den mosaiske lovutformingen av Christian Vs lov. Samspillet mellom den geistlige innflytelsen på en verdslig institusjon gjorde at rettsvesenet ble tilrettelagt for å ta imot trolldomssaker gjennom utformingen av trolldomslovgivningen. Også i Norge var allmuen en medvirkende faktor for å opprettholde synet på trolldom som samfunnstrussel, for det var ofte allmuens anklager som forsynte rettsvesenet med trolldomsprosesser. Det norske rettsvesenet var basert i stor grad på akkusatorisk initiativ fra befolkningen, det vil si at det var personlig initiativ og tiltale for å fremme en sak for retten. Rettsvesenet skulle ta befolkningens bekymringer og konflikter til en rettslig fellesarena. Befolkningen skulle i stor grad avstå fra selvtækt, mens styresmaktene skulle være delaktige i håndteringen av befolkningens konflikter. En kan se trolldomskonfliktene som et samspill mellom myndighetene og allmuen, der den førstnevnte juridisk *realiserte*, mens den sistnevnte parten *opprettholdt* grunnlaget for trolldomsprosessene i Norge og den magiske verdensoppfatningen.

Opplysningstidens inntog: Svekkelsen av den magiske diskursen.

Det teoretiske rammeverket som forklarer trolldomsprosessenes opprettelse, kan også belyse myndighetenes nye verdensoppfatning i opplysningstiden. Opplysningstiden på slutten av 1600-tallet og 1700-tallet satte i gang en fundamental endring i hvordan den materielle verden ble forstått. Betrakningen av magiske handlinger fikk en omdefinisjon. Vitenskapelige metoder skulle forklare det materielle. Fenomener ble forklart og etterprøvd ved hjelp av empiriske forsøk. Den magiske diskursen over den materielle verden ble erstattet med en vitenskapelig diskurs innført med den vitenskapelige revolusjonen. Det oppsto hva en kan kalle et paradigmeskifte hos definisjonsmaktens kulturkrets i forhold til hvordan den materielle verdens fenomener skulle forklares og forstås. Likevel stod allmuen igjen i den mentale strukturen der magiske handlinger fortsatt var en realitet. Dette kan forklares med Braudels teori om forskjellige tidsaspekter: Den geografiske tiden (*longue durée*), sosiale og

⁵⁹ Geistlighetens posisjon i perioden 1500-1700 var samtidig under politisk styrkning. Reformasjonen og motreformasjonen og konfliktene som fulgte gjorde at de europeiske statene hadde religion som en prioritet.

økonomiske strukturer (*conjonctures*) og politiske hendelser (*événements*).⁶⁰ Han beskriver tre historiske tidslinjer, der to av dem i stor grad er relevant innenfor oppgavens teoretiske rammeverk. Det var samspillet mellom *conjonctures* og *événements* som gjorde at handlingene i trolldomsprosesser ble til trolldomskonflikter og overtro på 1700-tallet. Mens den politiske arenaen fulgte, skapte og omstilte seg raskt til den politiske tidslinjen, opprettholdt allmuen den strukturelle tidslinjen, der den sosiale strukturen forandret seg forholdsvis sakte. Å komme fram til en intersubjektiv enighet mellom forskjellige samfunnssjikt var en langsom prosess. Statsmaktens ønske om endringer kunne realiseres gjennom statsinstitusjoner og lover. Rettsvesenet var en av fellesarenaene for både myndighetene og allmuen der politiske vedtak møtte sosiale strukturer. Definisjonsmakten myndighetene hadde til disposisjon, hadde kraft til å iverksette *politiske hendelser* i forsøk på å endre *sosiale og økonomiske strukturer*.

Allmuens mentalitet og definisjonsmakt, kunne ikke iverksette politiske hendelser som kunne endre sosiale strukturer, men kunne dog vedlikeholde eksisterende strukturer. Jeg vil hevde at store endringer i den politiske tidslinjen som angår den sosiale strukturen og dens tidslinje har et betydelig etterslep. Dette etterslepet viste seg når det gjaldt innføringen av øvrighetens nye vitenskapelige verdensoppfatning på bekostningen av allmuens gamle magiske verdensoppfatning. Tankegods mellom overklassen og allmuen ble overført langsomt blant annet på grunn av liten lese- og skriveferdigheter hos allmuen. Akkulturasjonsprosessen var ineffektiv. Grunnlaget for en sterk og effektiv akkulturasjonsprosess avhenger av hvordan utdanningsinstitusjoner var utbygd. Konfirmasjonsopplæringen på 1700-tallet var ikke tilstrekkelig. Det manglet et offentlig skolevesen. I 1739 kom forordningen om allmueskoler i Danmark-Norge og sakte begynte oppbygningen av en allmennutdanning.

2.3 Diskursiv analyse av språkets gjenspeiling av oppfatning av realitet

Sakene i tingbøkene som historiske beretninger forteller oss om hendelsesforløpene i de kriminelle handlingene som ble stevnet inn. De er sorenskriverens nedtegnelser over hva partene og vitnene fortalte om hendelsene. Samtidig må tingbøkene sees på som levninger fra datiden. Det vil si historiske produkter som belyser den sosiale strukturen i tiden de var nedskrevet i. Jeg vil i oppgaven primært analysere kildene som levninger, for det er hensiktsmessig å undersøke *hvordan* de fysiske handlingene blir beskrevet i datiden. Det

⁶⁰ Iggers, G. G. (2005). *Historiography in the twentieth century : from scientific objectivity to the postmodern challenge*. 57.

relevante for problemstillingen er å finne ut av hvilke oppfatninger personene rundt trolldomskonfliktene hadde om de antatte trolldomshandlingene. Ut ifra hvordan de konkrete fysiske handlingene blir beskrevet, *kan språket gjenspeile personenes oppfatning av selve handlingen*. Det essensielle er å finne ut hvordan de forskjellige verdensoppfatningene ble fremstilt gjennom den språklige representasjonen fra partene i rettssakene. Tingbøkene er sorenskriverens språklige framstilling av rettsforløpet. Denne framstillingen må sees på som en levning av den historiske tidsepoken av myndighetenes representant, og dermed vil jeg basere myndighetenes verdensoppfatning gjennom sorenskriverens språk og handlinger.

Tingbøkene er altså referater av allmuens konflikter representert gjennom sorenskriverens språklige fremstilling. Problemet for historikeren er dermed at allmuens språklige fremstilling av situasjonen er representert indirekte. Men det er fortsatt mulig å få innblikk i allmuens oppfatning. Det fantes muligheter for vitnene å underkjenne, presisere, tilføye og/eller godkjenne sorenskriverens fremstilling av vitnemålene. Dette skjedde når konflikten ble gjenopptatt ved neste tingmøte eller ved anke. Så selv om sorenskriverens oppfatning hadde betydning for referatenes framstilling av hendelsene, måtte han sørge for at referatene *gjenspeilet vitnenes oppfattelse* av situasjonen. Sorenskriverens rolle mellom allmuen og sentrale myndigheter gjorde at tingbøkene måtte fremstilles innenfor en ramme som representerte vitnenes oppfatning samtidig som den representerte myndighetenes. Dette skiller seg ut fra sentrale myndigheters fremstilling om trolldom. For den overordnede myndighet uten kontakt med allmuen slapp å representere ”de andres” synspunkter.

En analyse av diskursene i rettssakene vil tydeliggjøre de oppfatningene som ligger i den språklige fremstillingen. I Laclau og Mouffes diskursteori er begrepet *element* brukt om tegn (og konsepter) som ikke har en endelig betydning. For denne oppgaven er handlingene, språket og troen som representerer trolldom *elementet* i Laclau og Mouffes begrepsapparat.⁶¹

Trolldomsoppfatningen spiller en betydelig rolle i den *diskursive kampen*⁶². En diskursiv kamp er som Winther Jørgensen og Phillips beskriver en kamp der

Forskellige diskurser – som hver for sig representerer en bestemt måte at tale om og forstå den sociale verden på – kæmper hele tiden mod hinanden for at opnå hegemoni, altså for at fastlåse sprogets betydninger på netop deres måde.⁶³

⁶¹ Winther Jørgensen, M. og L. Phillips (1999). 38.

⁶² Winther Jørgensen, M. og L. Phillips (1999). 15.

⁶³ Winther Jørgensen, M. og L. Phillips (1999). 15.

For oppgavens tema er trolldom et *element* i diskurskampen, samtidig også en *flytende betegner* (floating signifier) siden den magiske og vitenskapelige verdensoppfatningen var uforenelig med hensyn til trolldommens realitet. Ser vi i rettssakene fra 1700-tallet diskurser som representerte uforenelige verdensforståelser innenfor den rettslige arenaen? Oppstod det en diskursiv kamp mellom den vitenskapelige og den magiske oppfatningen av hva handlingene står for? Var trolldom på 1700-tallet oppfattet som realitet eller overtro?

Ved å gjennomgå kildene vil jeg kartlegge hvordan myndighetene forsøkte å *omdefinere* elementene fra allmuens fortolkning til å akseptere myndighetenes fortolkning. Jeg vil hevde at det foregikk en diskursiv kamp der myndighetene forsøkte å fjerne flertydeligheten av *trolldomselementet*: For myndighetene som representanter for den vitenskapelige verdensforståelsen var trolldom oppfattet som overtro. Denne forståelsen utelukker trolldom som realitet. Men hvordan skulle man gjøre om *elementet og dets flertydelige mening* over til et *monument med en entydig mening*? Å lukke elementet for andre fortolkninger var dermed et overordnet mål. Rollen myndighetenes språk hadde for at allmuen gikk fra den magiske til den empiriske og vitenskapelige vil være en gjennomgående del av oppgaven, for det er gjennom *artikulasjon* elementene får og endrer sin betydning. For Laclau og Mouffe foregår artikulasjonen ved å koble elementet sammen med andre ord, handlinger og uttrykk for å få betydning.

Et hypotetisk eksempel er at elementet "trolldom" artikuleres i sammenheng med "magi", "klokskap" og "supranormale evner". Et annet eksempel er hvis samme element artikuleres med "ukristelighet", "djevel", "synd" og "umoral". Eksemplene bestrider ikke trolldommens realitet, men de respektive diskursene viser to forskjellige holdninger til trolldomselementet. Begge diskurser forsøker å gjøre deres oppfatning til den riktige oppfatningen. Fordi trolldom både er et element og en flytende betegner for den diskursive kampen om trolldommens realitet, har jeg valgt å bruke begrepet *element* gjennom oppgaven fordi det er et romsligere begrep. Elementet kan enten bestå av motstridende oppfatninger om trolldom som ikke eksplisitt bestrider trolldommens realitet og oppfatninger som faktisk bestrider trolldommens realitet.

Samtidig som rettsvesenet var en fellesarena for en diskurskamp mellom to vidt forskjellige verdensoppfatninger på et abstrakt nivå, var rettsvesenet en fellesarena for rettslige konflikter på et konkret nivå. Det vil si foran en diskurskamp fantes det en rettstvist som skulle løses

gjennom rettsvesenet. Jeg vil hevde at hvordan rettsvesenet håndterte trolldomskonfliktene vil ha en påvirkning på allmuens oppfatning av trolldom.

2.4 Metodisk analyse av konfliktsituasjoner i kildematerialet

Tilsvarende rettssaker fra 1700-tallet i Sverige har blitt studert i flere verk.⁶⁴ Der har blant annet Marie Lennersand og Linda Oja sett på rettssakene med fokus på myndighetenes strategier for håndtering av konflikter. Marie Lennersand definerer tre strategier myndighetene brukte for håndteringen av trolldomskonflikter i Sverige. Den første strategien var en *fortielsesstrategi* der myndighetene forsøkte å tie om konflikten og la saken forsvinne med tiden. Den andre strategien var en *rettsjuridisk strategi* der konflikten utspilte seg i rettsvesenet. Den tredje strategien var en *forsoningsstrategi* hvor man prioriterte å gjenskape et positivt samhold mellom partene i konflikten.⁶⁵ Alle de tre overordnede strategiene hadde sine fordeler og ulemper.

Fortielsesstrategiens hensikt var å frata handlinger oppmerksomhet. En annen hensikt med fortielsesstrategien var å isolere handlingen slik at ideene ikke ble spred videre innad befolkningen.⁶⁶ Å fortie en konflikt betyr at man var passiv i konflikten utvikling, og lot andre faktorer bestemme om konflikten eskalerte eller avtok. En ulempe med dette var at det kunne hende at ofrene i konflikten følte seg neglisjert. En annen ulempe med fortielsesstrategien var at den kunne underminere styremaktens posisjon og legitimitet, fordi man ikke tok allmuens bekymringer på alvor. Myndighetene og allmuen kunne ha forskjellig syn på konflikten. Hvis det var store forskjeller på oppfatningen av konflikten betydning kan myndighetenes befestede voldsmonopol undergraves.⁶⁷ Dermed kunne myndighetene sette mistenkte i fare for å bli utsatt for angrep av befolkningen gjennom selvtakt.

Den rettsjuridiske strategien var å la rettsvesenet dømme konflikten. Denne strategien formaliserte konflikten, skylden og straffen i henhold til lovverket. Her påtok myndighetene en aktiv rolle i å løse konflikten ved å avsi dom. Domsprosessen kunne dog bli langvarig samtidig som man ikke kunne garantere at domsavsigelsen var konfliktoppløsende. Det var heller ikke garantert av den avsagte dommen ble oppfattet som en rettferdig avgjørelse.

⁶⁴ Oja, L. (1999).

⁶⁵ Lennersand, M. (2004). "Tystnad, rättvisa, försoning. Efterspelet till tre häxprocesser i jämförelse." i Oja, L. og M. Lennersand (2004). *När oväsendet tystnat : efterspelet till uppror och religiösa konflikter, 1670-1860*. 17-57.

⁶⁶ Viskum, Ø. (2002).

⁶⁷ Lennersand, M. (2004). 18-20.

Dersom rettferdighetssansen mellom myndighetene og allmuen hadde store forskjeller, ville den rettsjuridiske strategien øke konflikten ytterligere ved å sette fokus på striden mer enn nødvendig ved anke av dom til høyere rettsinstanser.

Den tredje grunnleggende strategien innenfor konflikthåndtering var en forsoningsstrategi som aktivt forsøkte å innlemme partene i fellesaktiviteter i samfunnet. Man forsøkte å inkludere partene i offentligheten. Lennersands eksempler baserte seg først og fremst på religiøse ritualer, for eksempel ved å la den trolldomsanklagede gjennomføre nattverden med resten av lokalbefolkningen. Det fantes også juridiske løsninger ved å oppfordre partene inngå et rettslig forlik istedenfor å felle dom.

Ettersom jeg baserer brorparten av mitt kildegrunnlag på rettsprotokoller og tingbøker vil man enkelt kunne definere at trolldomskonfliktene ble håndtert med en rettsjuridisk strategi. På en side, basert på et kvantitativt syn på kildene, er tingbøkene og rettsprotokollene selve beviset på at trolldomskonfliktene ble håndtert med en rettsjuridisk strategi. Men på en annen side, basert på et kvalitativt syn og gjennomgang på de samme kildene, vil jeg hevde at håndteringen av trolldomskonfliktene var sammensatte. Flere konflikthåndteringsstrategier kunne bli forsøkt brukt i én og samme konflikt. I *Tingets tenkemåter* hevder Sandmo,⁶⁸ at tinget hadde et større spekter med funksjonsområder enn det Lennersand har tillagt rettsvesenet enn å bare dømme.⁶⁹ Dette vil jeg diskutere i kapittel tre.

⁶⁸ Sandmo, E. (1992). *Tingets tenkemåter: kriminalitet og rettsaker i Rendalen 1763-97*.

⁶⁹ Lennersand, M. (2004). 20-21.

Kapittel 3: Rettsvesenet som fellesarena for trolldomskonflikter

Under den norske trolldomsprosessperioden i 1500- og 1600-tallet og i store deler av 1700-tallet, var rettssalen en av fellesarenaene der myndighetene og allmuen kom i direkte og regelmessig kontakt med hverandre. Selv om rettsvesenet var en fellesarena skapt av styresmaktene, var den hyppig brukt av allmuen. Dette kapitlet vil i hovedsak ta for seg trolldomslovgivningen som var gjeldende, og gjøre rede for hvilke synspunkter myndighetene og allmuen hadde om trolldomskonfliktene som var rettsliggjort på 1700-tallet. Oppfattelsene om magi og trolldom i sammenheng med rettsvesenet som fellesarena skal utdypes i dette kapitlet. Med denne innfallsvinkelen vil jeg redegjøre for indre, juridiske og ytre, samfunnsmessige påvirkninger av rettssalen som fellesarena for trolldomskonflikter. Før det skal jeg kort redegjøre for den historiske utviklingen på trolldomslovgivningen.

3.1 Historisk utvikling av trolldomslovgivningen til 1700-tallet

Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 og bylov fra 1276 var i praksis grunnvollene for det norske rettsvesenet fram til Christian Vs Norske Lov (Chr. Vs N.L.) fra 1687. Men mellom disse to lovverkene ble det gjort forsøk på å revidere det norske og danske lovverket. Christian IVs norske lov fra 1604 som var, ifølge Næss, en ”lite heldig oversettelse av landsloven”.⁷⁰ Dernest kom Christian IVs store recess i 1643, men den virkelige store lovrevisjonen kom med Chr. Vs N.L. i 1687, som var tilnærmet lik Christian Vs Danske Lov fra 1683 med noen få særnorske endringer. Chr. Vs N.L. var et moderne lovverk i samtiden.⁷¹ Danmark og Norge skulle med Christian Vs lovreform forholde seg til et tilnærmet lik juridisk regelverk. Dette lovverket ble gjort gjeldende i en periode som kan betegnes som slutfasen av de norske trolldomsprosessenes periode. En viktig endring i lovverket var innføringen av obligatorisk anke når det gjaldt forbrytelser med dødsstraff, noe som var en viktig faktor for å redusere dødsdommer for trolldomsanklagede.

Jeg vil fokusere på forordningene som fikk betydning for den rettslige håndteringen av trolldomskonfliktene. Forordninger er enkeltlover som ble utsendt for å supplere gjeldende lovverk. I 1584 ble det sendt ut en regional forordning for Stavanger og Bergenus len, den ble gjort riksdekkende i Norge i 1593. Her formuleres det eksplisitt at ”ugudelig signelse, fabel, og læsning, og med anden forfængelighed og trolldomkunster, som derhos bruges,

⁷⁰ Næss, H. E. (1982). 40. Næss har en skrivefeil i teksten og skriver at Chr. Vs N.L. var en uheldig oversettelse, men meningen bak teksten er at det var Chr. IVs norske lov av 1604.

⁷¹ Alm, E. J. (2000). 153.

imod den kristne religion” og folk som ”søge og bruge eller at gjøre saadan ukristelig handel” skulle straffes på livet uten nåde.⁷² Formuleringen uttrykte at maleficium ikke bare var ulovlig, men også at signeri var ugudelig og kjøp av magiske tjenester var like ille. Dette utgjorde derfor et betydelig brudd med hva som hadde vært myndighetenes oppfatning og kontekst for kriminaliseringen av magiske handlinger. Trolldomslovgivningen før 1584/1593-forordningene var formulert for å forhindre og straffe *skadelige handlinger mot folk og deres eiendom*. De nye forordningene var derimot formulert slik at de magiske handlingene i seg selv var *et brudd mot den protestantiske kristendommen*, og misbruket av Guds ord og skaperverk måtte straffes.⁷³ Denne moralske vendingen om hva som var umoralsk ved signeri spesielt, magiske handlinger generelt, var teologisk og filosofisk begrunnet og definert av øvrigheten.

Trolldomsforordningene fra 1584/1593 kan også sees som et virkemiddel i kampen mellom katolisismen og protestantismen og deres tolkninger av kristendommen.⁷⁴ Det kan virke som om protestantismen slo hardere ned på signeri. Mange signebønner inneholdt et kristent budskap, men budskapet var problematisk for protestantiske og reformerte land ettersom mange av signebønnene var inspirert av den gamle kristendommen, katolisismen.⁷⁵ Under rettssaken til Maren Lauritsdatter,⁷⁶ som var innstevnt på tinget den 13. juli i 1638, ble retten kjent med tre signebønner, hvor to av dem lyder slik:

”En bøn for stingh och hold, som menischen paakommer”.
Wor Herre Jessus med møgen wold
schulle gjøre aat for hold,
blodequesse, flyequelsse.

Jomfue Maria signed sellf sin welsignede søn (och der
med neffnes dens naffn, som saaledes er faren – och siden siger:)
I naffn G. F., S. Och H.
och lesser fader vor i mellem huer bøn 3 ganger, baade bøn og fader wor.⁷⁷

Katolisismen kanoniserte jomfru Maria i motsetning til protestantismen. I den andre bønne som ble kjent i rettssaken kommer Maria-skikkelsen enda tydeligere fram:

”Jn bøn for trolld, som kommer flyendis paa mennischen wdj hender eller benn, och der med ledemoden med forgifft opheffuis”.

Jomfru Marie sette sig paa kircheled.

⁷² Knutsen, G. W. (1998). 38-39.

⁷³ Knutsen, G. W. (1998). 40-41.

⁷⁴ Knutsen, G. W. (1998). 40.

⁷⁵ Knutsen, G. W. (1998). 40.

⁷⁶ Prosessnummer 127. NFS.

⁷⁷ Østberg, K. (1925). *Svartboka*. 27.

Kom indis Welsignede søn gangendis.
Spurde hun sin søn, hui hand war saa bleg och blaae.
”Jeg er komen i elmeffløi,” sagde Vor Herre.
”Sett dig paa mine kne,” sagde jomfru Maria. ”Jegh
schall digh leffuie baade for de graae och de suarte, for de
huide och for de røde, och for de randede och for de brogede.
Jegh maner digh wdi hold och blod, aff N. N. och Wnder
stoech och steen, och ingen til meen”.⁷⁸

Signebønnenes utforming bærer preg av helgendyrkelse noe som stod nær den katolske kristendommen og langt fra protestantismen. Knutsen hevder at troldomsforordningene fikk en sterkere politisk dimensjon ut i fra tidsperiodens politiske aspekter og underbygger dette blant annet ved troldomsforordningens opphavsmann, biskop Jørgen Eriksson, forbandt signere med katolikker.⁷⁹ Dermed tillegges forordningene en realpolitisk dimensjon som et verktøy mot katolisismen. De nevnte signebønnene var for så vidt formulert uten antydninger til blasfemi mot kristendommen; den spotter verken Gud eller fremkaller Djevelen. Men det den derimot gjorde, var å opprettholde katolsk innflytelse i den folkelige troen. Reformasjonen måtte styrke sin religiøse og politiske stilling i forhold til katolisismen, ikke bare mellom kongeriker og administrative områder, men også innenrikspolitisk og befolkningsgrunnlaget innad i områdene.

Rundt hundreårsjubileet for Luthers 95 teser som ble offentliggjort i Wittenberg, ble det utsendt en ny og felles troldomsforordning som skulle gjelde for unionskongerikene. Troldomsforordningen inkorporerte enda et teoretisk aspekt i 1617. Det teoretiske aspektet var influert av den demonologiske lære, hvor magi og trolddom ikke bare var ugudelig og ukristelig, men handlingene bare kunne realiseres ved djevelens hjelp. Dermed fikk magi et demonologisk aspekt som var teoretisk og skolastisk begrunnet, noe den tidligere lovgivningen manglet og som avvek særdeles i forhold til allmuens verdensforståelse. Forordningen fra 1617 var gjengitt i Christian IVs store recess av 1643. 1617-forordningen ble deretter inkorporert på ny i Christian Vs Danske (1683) og Norske (1687) lov. ”I realiteten kom troldomslovgivningen fra 1617 til å bestå til 1842”, hevder Næss.⁸⁰ Chr. Vs N.L. 6-1 ”Om Troldfolk og Deris Medvidere”, var en videreføring fra 1617 ”i ny språkdrakt uten reelle endringer i innholdet”, hevder Knutsen.⁸¹ Særskilt straffelovsdelen, var en systematisering av lovverk og innlemmelse av gjeldende forordninger. Dette gjaldt

⁷⁸ Østberg, K. (1925). *Svartboka*.

⁷⁹ Knutsen, G. W. (1998). 40.

⁸⁰ Næss, H. E. (1982). 84.

⁸¹ Knutsen, G. W. (1998). 44.

trolldomsforordningen fra 1617. Dette tolker han som en faktor for kontinuitet i lovgivningen.⁸²

På en annen side mener Alm at Chr. Vs N.L. 6-1 inneholdt subtile endringer og nye artikler. Artikkel 9 endret det modale hjelpeverbet i straffene fra ”skal” i 1617-forordningen til ”bør”. De nye trolldomsartiklene hevder hun var ”mer detaljert og nyansert i beskrivelsen av forbrytelsens materielle innhold og i graderingen av straff, enn tidligere trolldomslovgivning”.⁸³ 6-1-10⁸⁴ og 6-1-11⁸⁵ var nye tilskudd i Chr. Vs N.L. Formuleringen ”galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgiøre og skade en anden” kunne tolkes på forskjellige måter. For det første kunne dette representere en både-og-holdning til *trolldom som realitet eller overtro*, ettersom 1617-forordningen fortsatt var intakt. For det andre ga den mulighet til å straffe *trolldom som overtro*. Chr. Vs N.L. 6-1-11 var en fortsettelse av forrige artikkel som fjernet rettsvernet til den trolldomsdømte dersom en skulle forsøke å rømme fra straffen. En slik endring var ikke gjort i signeriartikkelen.

3.2 Myndighetene og rettsutviklingen på 1700-tallet

Rundt århundreskiftet mellom 1600- og 1700-tallet var den siste dødsstraffen for brudd på trolldomslovgivningen utsendt i Norge i 1694. Johanne Nielsdatter var den siste dødsdømte. Hun ble dømt til ”at kastes paa en jld og opbrændis”.⁸⁶ Som tidligere nevnt, stod den norske trolldomslovgivningen fra 1687 i Norge uendret gjennom hele 1700-tallet og til 1842. For historikere er det problematisk at de mentale endringene myndighetene tilegnet seg utover 1700-tallet ikke kodifiseres i en juridisk trolldomsforordning. Den guddommelige rettsmentaliteten som hadde eksemplifisert seg i blant annet ved opprettelsen av det dansk-norske eneveldet i 1661 og den mosaiske utformingen av straffelovene i Christian Vs danske og norske lov fra 1684/1687, svekket seg til fordel for naturretten utover 1700-tallet. Tanken om at monarken styrte eneveldig på Guds nåde, hadde alt ansvar for sine undersåtter, og kun stod til ansvar ovenfor Gud, stod for fall. Interessant i denne tankegangen var at monarken hadde ansvar for sine undersåtters moralske handlinger, hvor ”[n]avnlig

⁸² Knutsen, G. W. (1998). 36.

⁸³ Alm, E. J. (2000). 154-155.

⁸⁴ Chr. Vs N.L. 6-1-10. ”Hvo, som bruger nogen galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgiøre og skade en anden, have sin Hovedlod forbrut; Og er det Mands Person, da straffis hand med Jern og Arbejd paa Bremmerholm, eller andet saadant Stæd, sin Livs Tid; Er det Qvindis Person, straffis iligemaade i Spindehuset.”

⁸⁵ Chr. Vs N.L. 6-1-11. ”End bryde de ud, eller bortløbe, straffis paa deris Liv, om de kand antreffis.”

⁸⁶ Prosessnummer 596. NFS.

sædelighedsforbrydelser, drab og trolddom ansås for egnede til at vække Guds vræde”,⁸⁷ og dømte deretter for å ikke opprøre Gud. Sakte utviklet det guddommelige eneveldet seg etter opplysningstidens tidsånd, og ideer om det opplyste eneveldet skulle være den mest fornuftige styringsformen.

På 1700-tallet oppstod det diskusjoner om den dansk-norske mosaisk-inspirerte straffeloven. I 1720 hevdet stiftprost Morten Reenberg at moselovens dogmatikk kun gjaldt for jødene og tidskontekstuellet for bibelske Israel. Han argumenterte for at det moralske i loven kunne gjelde, men strafferammene måtte være tidsbestemt.⁸⁸ Den økende profesjonaliseringen generelt og innenfor rettsarenaen spesielt, eksemplifiseres for eksempel av Rettspleieforordningen II av 1735 og *de jure* obligatorisk juridisk embetseksamen som ble innført i det dansk-norske kongedømmet i 1736. Rettspleieforordningen II av 1735 innførte retten til en offentlig oppnevnt forsvarer i alvorlige straffesaker som automatisk ankes ved positiv domfellelse. Formålet var å gjøre slutt på ”den ”U-orden” med at appellerte saker ikkje får ein reell, men bare ei summarisk overprøving i overretten.” Det vil si at overretten oppsummerte underrettens handlinger uten å fordype seg i den ankede saken. Med en kvalifisert forsvarer utsendt av myndighetene, økte man underrettens kompetanse. Forsvareren med juridisk kompetanse skulle være en likestilt motvekt til sorenskriveren.⁸⁹ Dermed måtte aktor og/eller sorenskriver i underretten i større grad sørge for å følge de juridiske prosedyrene mer presist for å unngå en ”Contra-Stevning”.⁹⁰

I 1736 ble juridisk embetseksamen innført i Danmark-Norge. Utnevnte dommere skulle gjennom en standardisert utdanning. Gjennom juridisk embetseksamen ønsket man at alle offisielle aktører i rettsvesenet disponerte den kompetansen som krevdes i rettslokalene. Naturretten ble gjort til pensum i juridisk embetseksamen, noe som sørget for at jurister under utdanning kom i kontakt med de mentale føringene som fikk større og større innflytelse på rettssystemet. Utover 1700-tallet var det juridisk sett ulovlig å være noe myndighetene etter hvert ble ganske sikker på ikke eksisterer. Opplysningstidens mentale føring fikk vokse i rettsvesenet.

⁸⁷ Mikkelsen, J. (1992). "Rætsvæsenets udbygning i Danmark : Lokale konsekvenser og reaksjoner ca. 1550-1750". i Winge, H. (1992). *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750*. 46.

⁸⁸ Krogh, T. (2000). 133.

⁸⁹ Sunde, J. Ø. (2005). 214-215.

⁹⁰ Sandvik, H. (1992). "Rettsvesenets utbygging i Norge : Lokale konsekvenser og reaksjoner 1550-1750". i Winge, H. (1992). *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750*. 91.

De juridiske lærebøkene.

De juridiske lærebøkene er en kilde for meg for å se hvilke oppfatninger som ligger bak myndighetenes fortolkning av en ”foreldet” trolldomslov som så ut til å gå i mot den verdensdiskursen de var en del og budbringer av. Andreas Højer og Hans Hagerups lærebok fra 1742 beskriver hvordan den formelle rettsprosessen bør foregå.⁹¹ I kapittel 16, ”Om Bevis”, avfeier han den magiske årsaksforklaringen og mener at bevisførselen skulle foregå etter naturrettslige prinsipper:

I alle Criminelle-Sager, hvor der dog skal bevises, uden der er *Corpus delicto*, ligesaa i Hoer-Sager, hvor en kunde tage Skylden paa sig uden Aarsag, derfor skal der føres skellig Beviis, og i andre Tilfælde som Trolddom.⁹²

Højer vier to avsnitt om trolldomsprosessenes juridiske beviselighet på en avvisende måte. Bevisføringen i en trolldomsprosess var av ”sterke Formodninger, som kaldes *Probatio artificialis*; indtil *Contraparten* derved er graveret”. Trolldomsprosesser oppstod ”dersom Dommeren er enfoldig, at han enten stricte vil følge Loven, og ikke dømme uden efter Beviis, eller og ikke har den Forstand at skionne rett paa saadanne Formodninger, saa taper han dog derved”.⁹³ Højer mente altså at trolldomsprosesser ikke er juridisk beviselige, selv om det fantes en lov mot dem. Trolldomslovgivningen skulle ikke brukes av den profesjonelle dommeren. Højer og Hagerup så *trolldom som overtro* med en avfeidende vitenskapelig oppfatning.

En annen lærebok for juridisk embetseksamen var *E. Hesselbergs Juridiske Collegium* utgitt av Jens Bing Dons i 1763. Forskjellen mellom Hesselbergs utgave fra 1755 og Dons’ utgave fra 1763 er at Dons hadde lagt til fotnoter med sine personlige kommentarer. Hesselbergs *Juridisk Collegium* er det første dansk-norske juridiske oversiktsverket.⁹⁴ Denne læreboka vil jeg bruke som en deskriptiv kilde på den juridiske fortolkningen av trolldomskonflikter på første halvdel av 1700-tallet. Forfatterne bygger sine begrunnelser på hvordan rettsvesenet fungerte gjennom henvisninger til gjeldende lov og forordninger. Dernest er boka også en normativ kilde for andre halvdel av 1700-tallet fordi den anbefalte jusstudentene hvordan de skulle håndtere rettslige konflikter. Andreopplaget har fem sider om trolldomslovgivningen, og diskuterer trolldom på en skeptisk måte, men tar ikke et eksplisitt standpunkt om *trolldom som realitet eller overtro*. Hesselberg argumenterer at den ”enfoldige”, ”vankundige”,

⁹¹ Højer, A. og H. Hagerup (1742). *Juridisk Collegium over Processen saaledes som den bruges i Dannemark og Norge, confereret med den, som bruges i Førstendommene og Tyskland*.

⁹² Højer, A. og H. Hagerup (1742). 178.

⁹³ Højer, A. og H. Hagerup (1742). 178-179.

⁹⁴ Hesselberg, E. (1755). *Juridisk Collegium*.

”lettroende” og ”overtroiske” allmuen er spesielt tilbøyelig for ”Overtroe [som] kan bringe Folk til at troe, endog om sig selv, hva som aldri er arriveret, maaske fordi deres fordærvede Imagination overbalancerer deres svage Forstand”.⁹⁵ Men han skriver også at realiteten i trolldom ”endnu er uafgiort om saadant Delictum er mulig.” Hva Hesselberg er sikker på når det gjelder *trolldom som realitet*, var at trolldomslovens eksistens i seg selv ikke var bevis for at trolldom finnes.⁹⁶

Det andre kapittelet i boka ”Om Religionen – D. og N.L. 6: 1ste, 2det og 3die Cap.”⁹⁷ tar for seg Chr. Vs N.L. om religionen. Her maner Hesselberg til forsiktighet ved straffeutendelsen og ikke alene anse ”Ordene eller Gierningen i sig selv, men fornemmelige Maaden og Intentionen”.⁹⁸ Dette anser jeg som underbyggende til Alms analyse av trolldomslovgivningen.⁹⁹ Fokus på intensjonen bak handlingen samsvarte med Chr. Vs N. L. 6-1-10, samtidig som overtroen var gjort til *elementet* for den straffbare handlingen. Videre er det gjort distinksjoner på gudsbespottelse, sverging og banning gjort av dårlig vane på grunn av ”slet Opdragelse, i Vrede eller Drukkenskap, af Smerte eller Uforsigtighed” på den ene siden, og de samme handlingene som var utført med ”velberaad Hue” på den andre siden. På det sistnevnte skulle presten, i henhold til Chr. Vs N.L. 2-9-8,¹⁰⁰ avgjøre hvilken straff vedkommende skulle få.¹⁰¹

E. Hesselbergs Juridiske Collegium forsetter videre med sine råd om å ikke la seg trollbinde av vitnemålene om magiske handlinger. Hesselberg mener at man skal være forsiktig med å tro blindt på alt ”som en overtroisk Dommer har forfattet i Pennen, efter endnu meer overtroiske Vidners Udsigende.” Men som forfatteren selv avslutter sitt avsnitt: ”Imidlertid

⁹⁵ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). *E. Hesselbergs Juridiske Collegium*. 278.

⁹⁶ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 276.

⁹⁷ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 272-286.

⁹⁸ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 275.

⁹⁹ Alm, E. J. (2000). 153-156.

¹⁰⁰ Chr. Vs N.L. 2-9-8. ”Hvad Synder og Laster og alt hvis Præsten i Guds Ord er befalet at straffe, [...] som ellers ved sædvanlig Rettergang ikke saa beqvemmeligt er at afskaffe, eller bevise, som Prædikens Forsømmelse, Hellige Dagis Misbrug til Gilde, Drik, Dobbel, **Gøglen**, Fikten, eller andet saadant, [...] idelig Sværen og Banden, **Guds Ords Skemt og Misbrug i Omgængelse**, ond Forligelsemaal imellem Egtefolk, [...] **letfærdig Skanderen og Snak**, letfærdig Selskabs Besøgelse og Omgængelse, Rufferi, Fylder og idelig Drukkenskap, [...] Med dette og alt saadant bør en hver af Præstens Medhielpere, saa vel som Præsten selv, hver for sig, som det først spørger, at forrekomme og med hemmelig Formaning og ivrig Advarsel giøre deris Kald med Flid, at saadant maa afskaffis, saa vel som og saa siden sig samtlig raadføre, hvorledis det best skee kand; Og ligesom ingen dermed bør at beskæmmis, men alting det hemmeligste mueligt er, at forrettis, saa bør og ingen deris Advarsel ilde at optage, men for en Christelig Kierligheds Øvelse og broderlig Skyldighed at holde.” Mine uthevelser.

¹⁰¹ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 275-276.

tør jeg heller ikke forsikre, at alt, som fortælles er falsk^(h).”¹⁰² Det er selve teksten i fotnote h av Dons som inneholder interessante anmerkninger om trolldomsprosesser, om man skulle eventuelt påtale den siktede etter trolldomslovgivningen. Disse anmerkningene passer godt inn i de generelle forklaringene om trolldomsprosessenes opphør på grunn av den økende skepsisen innenfor dommerstanden og de mentale endringene i det intellektuelle klimaet,¹⁰³ men med et implisitt paradoks for opplysningstiden: *E. Hesselbergs Juridiske Collegium* fra 1763 vier like mye plass på trolldomslovgivningen som på ærekrenkelsessaker. Jeg tolker dette dit hen at trolldomsskepsisen var kunnskap man tilegnet seg av erfaring og ikke av ren logikk selv i midten av 1700-tallet. Trolldommens realitet var altså et tema som var oppe til diskusjon og måtte argumenteres mot og kunne ikke bare avfeies uten videre. I fotnote h forklarer og argumenterer Dons over hvordan prosedyrene for en trolldomsprosess burde foregå, hvilke betraktninger måtte være med og hvilke premisser måtte være tilstede.

Det grunnleggende og demonologiske premisset som er lagt fram av Dons er at trolldom kunne bare realiseres ved hjelp av en pakt med Djevelen. Dernest kommer det juridiske prinsippet ”ingen straff uten forbrytelse”. For å ha en trolldomsprosess måtte man ha håndfaste, konkrete beviser og ikke antakelser, man måtte *bevise at pakten mellom den siktede og djevelen var gjensidig* ellers var ”Misgierningen begyndt men ei fuldbyrdet”. Men ”vel neppe er muelig eller rimelig” omtaler teksten med en ironisk undertone om kontraktinngåelser med Djevelen. Derimot står det at den som ”gjør Alt sit til at indgaae Forbund med Dievelen” begikk både blasfemi og avgudsdyrkelse og burde derfor straffes deretter. En oppegående person som utførte trolldomsritualer kunne derfor bare straffes med trolldomsloven hvis aktor klarte konkret å bevise en gjensidig kontraktsinngåelse, noe som ikke var mulig. Det som til gjengjeld kunne bevises var blasfemi og avgudsdyrkelse, og dette skulle ”straffes meget høit”. Tilslutt står det i fotnote h at for udådene som skjer av ”Enfoldighed, Vankundighed eller i et Slags Galenskap” er loven ikke relevant og kan ”ei lige hen applicere Lovens Straf”.¹⁰⁴

Selv om den siste setningen i Dons formulering innskrenket bruken på trolldomslovgivningen, åpnet fotnoten i sin helhet for et stort spillerom for juridisk tolkning, og ga den individuelle sorenskriveren et stort handlingsrom til å finne alternativer på å

¹⁰² Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 277.

¹⁰³ Knutsen, G. W. (2005). 600-611.

¹⁰⁴ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 277.

håndtere trolldomskonflikter. Slik sett kan man plassere lærebokas tolkning om trolldomslovgivningen innenfor en generell rettslig utvikling: bruken av ”den naturlige billighet” (rimelighet) i retten som de juridiske forfatterne Nørregaard, Kongslew, Dons, Hedegaard, Paus og Clitau forsøker å uttrykke i sine verk.¹⁰⁵

Juridisk Collegium stiller spørsmål om egne tilståelser kunne være nok for å dømme en person for trolldom. Hesselberg problematiserer tre punkter: den ene er tilståelsen, den andre er bevisgrunnlaget og til sist den subjektive oppfattelsen av trolldommen. Han setter opp problemstillingen om ”egen Bekiendelse” kan være nok til å ”overbevise nogen om Trolldom”? ”Endeel har svaret Nei,” og de mener rettsvesenet burde kreve bevisgrunnlag på trolldomshandlingens eksistens og resultat i tillegg til tilståelsen. Dette er overraskende nok ikke bokas synspunkt, for Hesselberg har problemer med å se at siktedes trolldomstilståelse ovenfor retten ikke er godt nok, når tilståelse for ”ringe Tyverie” aksepteres og ikke under diskusjon. Denne problemstillingen viser et aspekt ved den naturrettslige tankegangen som ble innført med juridisk embetseksamen: Hvorfor skulle et individs tilståelse ha forskjellig rettslig relevans i forhold til anklagen? Et aspekt for dette kunne være å forhindre selvdestruktiv atferd hos enkeltindivider som ønsket å bli dømt til døden på 1700-tallet. Det ble satt søkelys på rettssubjekter som sa seg skyldige i alvorlige strafferettssaker. Et problem som nevnes i Andreas Højer og Hans Hagerups lærebok. Falske tilståelser i retten ble gjort av enkelte i ønsket om å slippe å leve eller via utpressing og trusler. Slik sett var det bedre for vedkommende at retten, myndighetene og skarpretteren utførte dødsdommen med de respektive renselses- og tilgivelsesritualene enn å ta sitt eget liv eller å bli drept av andre.¹⁰⁶ Et annet aspekt er at rettssalen var bevisst en fellesarena for kommunikasjon mellom stendene generelt og en fellesarena for å omdefinere magiens og trolldommens realitet spesielt.

Hesselberg maner til forsiktighet angående tilståelser som bevis i trolldomskonflikter, ikke fordi de var grunnløse, men fordi ankeinstansen ikke stolte på de siktedes egne tilståelser. Videre anbefaler læreboka juriststudentene å dømme etter to lover i en rettslig trolldomskonflikt hvis tvisten handler om forgjøring. Dersom den siktedes hensikt var å skade sin motpart ved å bruke ”*indbildte Kunster*”, anbefaler forfatteren å dømme den

¹⁰⁵ Sunde, J. Ø. (2005). 237. Se også referanse for fotnote 295 på side 361.

¹⁰⁶ Sunde, J. Ø. (2005). Se sidene 205-208 og 214-215.

siktete etter Chr. Vs N.L. 6-1-10¹⁰⁷, det vil konfiskering av eiendom og straffearbeid. Men kommentarene fra Dons under fotnote (i) står det noe avviklende i forhold til Hesselberg:

(i) Artikkelen kalder det at **vill**e forgjøre andre. Dersom de have brugt sine Kunster i den Tanke at dræbe andre eller virkelig have dræpt andre, saa bør de straffes efter D. og N. L. 6:6:22 paa deres Liv.¹⁰⁸

Chr. Vs N.L. 6-6-22¹⁰⁹ var derimot ingen trolldomslov. Det var en lov om giftmord. Læreboka anbefaler altså de fremtidige juristene to forskjellige alternativer til å håndtere forgjoringssaker i retten. Den ene var å straffe hensiktene bak de ”*indbildte Kunster*”: Dersom noen trodde at en trolldomsformel kunne skade sin fiende og brukte den formelen for nettopp det, burde vedkommende straffes etter trolldomslovgivningen. Det paradoksale var det andre alternativet: Hvis noen hadde brukt sin kunst, der hensikten var å drepe sin fiende eller ”virkelig have dræpt” sin fiende, burde *vedkommende dømmes for (forsøk på) giftmord, og ikke forgjøring*.

Om bruken av ”indbildte Kunster uden andres Skade”, det vil si blant annet signeri, igjenviisning og spåing, mener Hesselberg at den siktede skulle dømmes etter Chr. Vs N.L. 6-1-12¹¹⁰. Her har både Hesselberg og Dons lagt til et modererende ord, ”indbildte”, som ikke står i signeriartikkelen. Dons kommentarer under fotnote (k) utdyper læreboka hva og når ”indbildte Kunster uden andres Skade” skulle gjelde og hvem det gjaldt for. Forfatteren mener at artikkelen skulle bare gjelde erfarne utøvere, ”saadanne Folk [som] øve slige Kunster” og skapte ”skadelig Overtro”, samt de som tok imot betaling for sine trolldomskunster, ”for at bedrage enfoldige og lettroende Mennesker” skulle dømmes etter artikkelen. Fotnoten tolker og råder leserne til at artikkelen ikke burde gjelde alle og enhver som begikk slike handlinger, og ekskluderte de uerfarne, småkriminelle samt tater; ”ligesom i andre, saa og i vore Love ei taales”.¹¹¹ Tater skulle dømmes etter Chr. Vs N.L. 3-22-3, som var plassert under jøde- og taterkapittelet i tredje bok om verdsligheten og allmuen.¹¹²

¹⁰⁷ Chr. Vs N.L. 6-1-10. ”Hvo, som bruger nogen galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgjøre og skade en anden, have sin Hovedlod forbrut; Og er det Mands Person, da straffis hand med Jern og Arbejd paa Bremmerholm, eller andet saadant Stæd, sin Livs Tid; Er det Qvindis Person, straffis iligemaade i Spindehuset.”

¹⁰⁸ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 278-279. Min uthevelse.

¹⁰⁹ Chr. Vs N.L. 6-6-22. ”Hvo som overbevisis at have vildet ombragt nogen med Forgift, eller i andre Maader, have forbrut sit Liv.”

¹¹⁰ Chr. Vs N.L. 6-1-12. ”Dersom nogen befindis med Signen, Manen, Maalen, Igienviisning, visse Dagis Udvalgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.”

¹¹¹ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 279.

¹¹² Chr. Vs N.L. 3-22-3. ”Tatere, som omløbe og besvige Folk med deris Bedrægeri, Løgn, Tyveri og Troldom skulle af Stædets Øvrighed paagribis, hvor de kunde befindis, og de, som af Almuen paa Landet ertappis, skulle

Budskapet til Dons var at trolldomskonflikter som havnet i retten skulle unngås å bli dømt etter trolldomslovgivningen. Lovgivningen skulle altså brukes forsiktig, og andre lover skulle så langt som mulig brukes istedenfor. Det spesielle jeg har merket meg er at trolldomslovgivningen oppfordres brukt i to forskjellige henseender når det gjaldt forgjøring. Det ene var å straffe trolldomstroen, men ikke trolldomshandlingene. Om den siktede hadde *hensikt* til å skade noen med trolldom, skulle *troen på at handlingen kunne forgjøre straffes*. Hadde det derimot skjedd noe mistenkelig skulle retten ikke definere handlingen som trolldom. Den siktede skulle straffes for andre kriminelle handlinger som for eksempel giftmord.

Signeribestemmelsen var også utsatt for nyfortolkninger. Signeri burde ikke straffes dersom man handlet i god tro og ikke bygget opp ”skadelig Overtro”, men det var en tynn grense mellom hva som kunne overses. ”Saadanne Folk [som] øve slige Kunster” og opprettholdt ”skadelig Overtro” er lite konkret og var opp til personlig fortolkning. Det som derimot er konkret var en annen gruppe, nettopp de som utøvde ”indbildte Kunster uden andres Skade” som håndverk for å ”bedrage enfoldige og lettroende Mennesker”. Læreboka anbefalte å bruke signeriartikkelen for å dømme kvakksalveri. Signeriartikkelen skulle *de facto* være forløperen til forordningen ”angaaende *Straf* for Qvaksalvere” som ble innført i den 05.09.1794.¹¹³ Samtidig kunne det ansees å være problematisk å stevne personer for kvakksalveri med en trolldomslov, ettersom formuleringen av loven begrunnet og definerte de samme fysiske handlingene i to helt forskjellige språkdrakter. Dermed var det opp til individuelle myndighetspersoner å vurdere om det var mest fordelaktig å ta opp kvakksalveri med trolldomsloven eller å la det passere. Tolkningen av signeriartikkelen vil jeg hevde var inspirert av Chr. Vs N. L. 6-1-10, som Alm mener *modifiserte forgjøringen til å kunne være overtro*. En tilsvarende artikkel for å omdefinere signeri til overtro var ikke tilstede i Chr. Vs N. L før kvakksalverforordningen fra 1794.

leveris til næste Bonde Lænsmand, som ved Bøndernis Hielp skal føre dem til Fogden og alt hvis de have med at fare dennem fratagis, og deris Anførere paa Livet straffis, og de andre inden vis Tid at rømme Riget fra næste Stæder de kunde udkomme; Og hvis de efter den Tid spørgis, eller overkommis kunde her i Riget, da som deris Anførere at straffis paa Livet, og hvo dennem huser, eller herberger, bøde til sit Herskab for hver Nat, og for hver Person, som den der huser fredløse.”

¹¹³ ”Forordning, angaaende Straf for Qvaksalvere, hvilke, under Navn af kloge Mænd eller Qvinder, paatage sig at helbrede Sygdomme iblandt Almuen uagtet de ere aldeles ukyndinge i Lægekunsten, og de, ved uretteligen anvendte Medicamenter, ødelægge de ulykkelige Menneskers Sundhed og Førlighed, der ere saa eenfoldige at søge Hjelp hos dem, og underkaste sig deres Kuur, med videre Forholds-Regler, til at afsværges standse og læge smitsomme og andre Sygdomme.”

Denne særegne dansk-norske anbefalingen om at trolldomslovgivningen skulle unntaksvis bli brukt mot kvakksalveri, gjør det noe vanskelig å overføre Ojas konklusjoner om den svenske øvrighetens distansering fra ”de overtroiske andre” over på norske forhold. For om myndighetene skulle opprettholde lov og orden i forhold til en hendelse angående kvakksalveri pre-1794 måtte man derfor *de facto* bruke en trolldomslovgivning og dermed utilsiktet støtte opp under trolldom som en kriminell handling *de jure*. Dermed kunne ikke myndighetspersoner i første omgang eksplisitt distansere seg fra ”de overtroiske andre” om det oppstod situasjon med kvakksalveri. Mikkelsen forklarer dette med at Chr. Vs strafferett ”kasuistisk udforming af straffebestemmelserne i Danske Lov gjorde det vanskelig at bruge loven som rettesnor ved nye typer af forseelser”.¹¹⁴ Alternativt kunne det derfor hende at myndighetene faktisk lot ”uskyldig” signeri og folkemedisinering passere, slik som Viskum i sin hovedoppgave *Fortielse og straff* antyder angående sodomi: å strategisk fortie tilsvarende konflikter for å unngå at andre etterligner de kriminelle handlingene.¹¹⁵ *Det er for meg viktig at dette er antydninger ettersom jeg ikke har funnet offisielle kilder som eksplisitt og konkret dokumenterer at trolldomskonflikter skulle forties.* Det nærmeste jeg kommer fram til en avvisning av signeri fra offisielle kilder var formuleringen og utsendelsen av kvakksalverloven fra høsten 1794, som omdefinerte betydningen av den faktiske utførelsen som signerihandlingene symboliserte. Kvakksalverloven omdefinerer de samme handlingene fra misbruk av Guds ord til å utføre ukvalifiserte medisinske handlinger.

E. Hesselbergs Jurdiske Collegium fra 1763 viser til en nyansert fortielsesstrategi som jeg heller vil ha kalle en *omgåelsesstrategi* innenfor en rettsjuridisk sfære. For det første anbefalte Dons i stor grad å anvende andre deler av Chr. Vs lov i situasjoner der trolldom kunne være en hovedfaktor for den rettslige konflikten. Dernest la han fram eventuelle elementer som var umulig å virkeliggjøre hvis en jurist skulle forfølge en trolldomskonflikt angående diabolisme og maleficium. Tilslutt kommenterte han at trolldomslovgivningen kunne brukes unntaksvis mot folk som ”øve slige Kunster, enten af en for Staten skadelig Overtro, eller for at bedrage enfoldige og lettroende Mennesker”.¹¹⁶ Når det gjelder hvordan Hesselbergs og Dons’ syn på trolldomslovgivningen i forhold til hverandre var Hesselberg skeptisk, men ikke like avvisende som Højer og Hagerup. Dons på sin side var skeptisk, men mente allikevel at trolldom skulle straffes. Ikke som realitet, men som en bekjempelse mot

¹¹⁴ Mikkelsen, J. (1992). 47.

¹¹⁵ Viskum, Ø. (2002). 101-103.

¹¹⁶ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 279.

overtro og ukristelighet samt intensjonene for handlingene. Samtidig uttrykte Dons også at trolldomslovgivningen skulle unngås ved å bruke andre lovartikler der det er mulig.

En siste lærebok jeg har lett etter om oppfatninger om trolldom er Nørregaards *Natur-Rettens første Grunde* fra 1784. Han registrer ikke begrepet trolldom i stikkordsregisteret, men nevner overtro ”som bestaaer i, at man tager Motiver til sine Handlinger af urigtige Begreber om Guds egenskaber”.¹¹⁷ Trolldom er ikke et tema i hans bok. Jeg vil derfor si at Knudsens og Næss’ fremstilling om kontinuitet av trolldomslovgivningen ikke strekker seg fra 1617-forordningen til 1842. Som Alm påpeker, modifiserte Chr. Vs N.L. i 1687 trolldomslovgivningen ved å formulere nye artikler spesielt med tanke på Chr. Vs N.L. 6-1-10. Samtidig var det en skeptisk holdning til bruken av trolldomslovgivningen i de juridiske lærebøkene. Videre vil jeg påpeke at kvakksalverforordningen av 05.09.1794 var en forordning som erstattet signeriloven Chr Vs N.L. 6-1-12¹¹⁸.

3.3 Allmuens trolldomsoppfatning og rettsoppfatning på 1700-tallet

Etter det jeg kan se, var premisset for at en rettslig trolldomskonflikt kunne realiseres på 1700-tallet var myndighetenes ønske om at retten skulle ta seg av konflikten. Tilsynelatende var trolldomskonflikter noe som de juridiske myndighetene så ut til å ikke ville forfølge. Som vi har sett ifølge *Juridiske Collegium*, skulle trolldomslovgivningen brukes for å straffe kvakksalvere, bedragere og intensjonen bak handlingene. Verkets syn på trolldomslovgivningen var at bruken helst skulle unngås. Andre lover og forordninger var anbefalt brukt for å dømme de konkrete fysiske handlingene som kunne bli tolket som trolldomshandlinger. Videre ser man at trolldom, som gradvis utover 1700-tallet ble omdefinert til overtro, fortsatt eksisterte som realitet i samfunnet.

Jostein Fet viser i *Lesande bønder* at økningen av lesekyndige i den dansk-norske befolkningen også kunne sees på som et økende problem for den pietistiske strømmingen hos styresmaktene i første halvdel av 1700-tallet. En forordning om sensurering av folkelig litteratur ble innført 1714 hvor det var forbudt å føre og selge ”horeviser, Fabler, Lucidarius, Sybille Spaadom, og andre Bøger, som enten var mod Guds Ord og Sæder, eller og ikke

¹¹⁷ Nørregaard, L. (1784). *Natur-Rettens første Grunde*. 105.

¹¹⁸ Chr. Vs N.L. 6-1-12. ”Dersom nogen befindis med Signen, Manen, Maalen, Igienvising, visse Dagis Udvalgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.”

approberede af Facultate Theologica Hafnuensis”.¹¹⁹ Sensuren gjør det derfor vanskelig for *akademia* å komme til historiske kilder som kunne representere allmuen i en mer direkte måte enn vi per dags dato har tilgang på. 1714-forordningen forhindret at allmuen fikk være en del av befolkningen som etterlot seg skriftlige historiske kilder på grunnlag av deres egen språklige diskurs. Det teologiske fakultet i København var sensurinstans for trykte bøker. Dermed sitter historikere igjen med kilder fra tidlig nytid og opplysningstiden som beskriver allmuens virkelighetsforståelse fra og i overensstemmelse med øvrighetenes synsvinkel. Paradokset er at 1714-forordningen kan sees på som et bevis på at det fantes litteratur som myndighetene hadde et problematisk forhold til. En lovimplementering er en politisk handling mot noe som ansees som et problem. Spesielt når det allerede var en sensurlovgivninger fra før, gjennom kirkeordinansen fra 1537-1539, sensur i gjennom København fra 1667 og en ”Censur-instruks” fra 1701.¹²⁰ 1715-forordningen var altså en presisering av hva som ble ansett som et problem. Det fantes altså ”Bøger, som enten var mod Guds Ord og Sæder, eller og ikke approberede af Facultate Theologica Hafnuensis”. En kategori bøker, svartebøkene, kan klassifiseres som det. Svartebøkene er bøker som inneholder formler, oppskrifter og veiledninger for signebeder og magiske handlinger. De er skriftlige kilder om de magiske handlingene som jeg mener må ha vært av allmenn interesse og oppfatning, men mot myndighetenes oppfatning. Hvorfor ellers skulle de være et problem for myndighetene, samtidig som man brøt loven for å produsere og omsette dem?

En vesentlig del av de bevarte svartebøkene i Norge dateres til 1700-tallet. En overfladisk komparasjon viser at 96 gjenstander har blitt registrert i NFS’ svartebokregister.¹²¹ 55 gjenstander er uten dateringsinformasjon. Av de resterende gjenstandene som er blitt daterte stammer 3 av gjenstandene fra før 1700-tallet, 22 gjenstander antagelig fra 1700-tallet, mens 16 gjenstander fra årene etter 1700-tallet. Trykkefriheten som ble introdusert av Frederik Vs livlege Dr. Struensee etter et statskupp i 1770, men som raskt ble strammet inn året etter, kan ha hatt innvirkninger på økningen av svartebøker. Ni av svartebøkene er datert etter 1770, seks før 1770 og sju uten nærmere datering.

Allmuens rettsoppfatning kan studeres ved hjelp av tingbøker fra bygdetingene. Erling Sandmo ser tinget på 1700-tallet ”ikke bare et sted for øvrighetens kunngjøringer for en

¹¹⁹ Fet, J. (1995). *Lesande bønder: litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. 48-49.

¹²⁰ Bastiansen, H. G. og H. F. Dahl (2003). *Norsk mediehistorie*. 53-58.

¹²¹ Wiersholm, A-M. og Laugerud, H. (06.03.2009). *Register over kjente norske svartebøker*. Hentet 15.11.2009 fra <http://www.hf.uio.no/ikos/forskning/samlinger/norsk-folkeminnesamling/svartebok/register.html>

passiv, lokal gruppe av tilhørere.” Han argumenterer for at kommunikasjonsfunksjonen var gjensidig, ”informasjon og synspunkter fløt i begge retninger mellom myndigheter og lokalbefolkning og internt blant allmuen”.¹²² Mitt kildegrunnlag, trolldomskonfliktene på 1700-tallet i Norge, viser at påstanden er fornuftig. Men samtidig som det var et dialektisk forhold mellom myndighetene og allmuen på tinget, er det viktig å presisere at forholdet var ikke jevnbyrdig. Den anseelsen rettsvesenet nøt hos allmuen gjør at forholdet forble ubalansert. For myndighetene var rettsvesenet en av flere institusjoner som ble brukt for siviliseringsprosjektet av allmuen. Når det gjaldt rettsvesenet i perioden 1550-1750 skriver Hilde Sandvik at: ”Vi snakker om ”kontroll” og det gjelder kontroll av lokale myndigheter og sivilbefolkningen”.¹²³ Denne kontrollen gikk hovedsakelig ovenfra-ned, men reaksjoner forekom fra allmuen.

Aksepterte reaksjoner som kunne komme fra allmuen mot myndighetene var blant annet anke av dom, motsøksmål mot sorenskriver og/eller via supplikkinstitusjonen. Sistnevnte kommer ikke jeg ikke til å vie tid til. Anke var en reaksjon på tingets domstolsfunksjon dersom den siktede fant dommen urettferdig. Motsøksmål var derimot en reaksjon på at de juridiske prosedyrene ikke ble etterfulgt. Ved å foreta en anke eller en motsøksmål tok den domsdømte et rasjonell valg. Man tok et gjennomtenkt beregning før man besluttet å reagere, ettersom det var kostbart å fremlegge og videreføre en sak til en eventuell domfellelse. Med rasjonelle valg overveier en ulike faktorer som kunne sees i sammenheng i situasjonen før en handler, enten om valget handlet om å sikte sin nabo eller sorenskriver og/eller anke en dom. Tinget som en domstol har en funksjon i å vurdere og dømme en konflikt juridisk. Men hva med rettskonfliktene som ikke ble dømt? Vil det si at rettsvesenet var korrump, tafatt og underutviklet?

Erling Sandmo har i sin hovedoppgave tatt for seg kriminalitet og rettsaker i Rendalen i 1763-1797. I *Tingets tenkemåter* skriver ham om tingets ”andre og mindre formelle funksjon”.¹²⁴ Sandmo argumenterer for at konfliktene uten domsavsigelse ikke trenger å bli betraktet som ”en svikt i rettsystemet eller lovverket selv”: ”For medlemmene av lokalsamfunnet var tinget et diskursivt forum der konfliktløsningen ikke forutsatte

¹²² Sandmo, E. (1992). 32.

¹²³ Sandvik, H. (1992). 89.

¹²⁴ Sandmo, E. (1992). 123.

domsavsigelse”.¹²⁵ Denne kommunikasjonsfunksjonen viser seg i noen av trolldomskonfliktene på 1700-tallet. Ut i fra de mange rettsakene Sandmo har som sitt kildemateriale, hadde tinget et større spekter av funksjonsområder enn det Lennersand har tillagt rettsvesenet.¹²⁶ Konfliktløsning innenfor rettsarenaen trenger ikke dom, for innblanding fra myndighetene kunne anses som tilfredsstillende oppmerksomhet for partene i rettsakene. I de to neste kapitlene kommer jeg til å analysere mitt kildemateriale for å se om hvordan språket og hvilke håndteringsstrategier har blitt forsøkt brukt.

¹²⁵ Sandmo, E. (1992). 123.

¹²⁶ Lennersand, M. (2004). 20-21.

Kapittel 4: Trolldomskonfliktene på 1700-tallet fra trolldomsprosessarkivet

Dette kapittelet skal gjennomgå sakene som har blitt klassifisert som trolldomsprosesser av Norsk Folkeminnesamling (NFS).¹²⁷ Jeg vil analysere kildene etter oppgavens teoretiske rammeverk og metodiske tilnærminger. Trolldomsprosessene belyser hvordan to forskjellige verdensforestillinger forholdt seg til hverandre i en fellesarena. Partene i rettssakene forholdt seg til et felles juridisk rammeverk, mens under de geistlige forhørene forholdt partene seg til et felles religiøst rammeverk. En oppsummering av kildematerialet i NFS viser at de tretten konfliktene var forskjellige blant annet med henhold til stevning, saksutvikling, dom, myndighetenes konflikthåndtering og den språklige fremstillingen. Fra 1700-tallet finnes det 19 registrerte trolldomsprosesser opptalt etter siktede, og fordelt på 13 enkeltstående konflikter i NFS' prosessarkiv. Tre av konfliktene inneholdt flere anklagede.

Et problem med prosessregisteret er om alle 1700-tallsprosessene virkelig var trolldomsprosesser. Næss definerte som nevnt trolldomsprosesser som ”rettssaker der mennesker står foran en dommer eller en domstol anklaget for brudd på trolldomslovgivningen”.¹²⁸ Noen av rettssakene passer ikke inn i Næss' definisjon av trolldomsprosesser, men er i og for seg konflikter der trolldom utgjør en betydelig faktor for konfliktens tilblivelse. Her finnes også konflikter som for eksempel ærekrenkelsessaker og hendelser med geistlig innblanding, men uten verdslig rettssak.

4.1 Tre kategorier av trolldomskonflikter

Trolldomskonfliktene på 1700-tallet i NFS prosessarkiv kan kategoriseres på forskjellige måter. Jeg har kategorisert trolldomskonfliktene i tre kategorier: *reelle trolldomsprosesser*, *geistlige forhør* og *ærekrenkelsessaker*. I den første kategorien, *trolldomsprosesser*, inngår trolldomskonflikter der de siktede stevnes etter trolldomslovgivningen. Her finner vi seks rettssaker i NFS' arkiv. I rettssaken mot Amund skomaker i 1705¹²⁹ ble det avsagt dom etter Chr. Vs N.L. 6-1-12¹³⁰. Saken begynte som en rettssak mot to brødre mistenkt for tyveri, men endte opp med en dom etter trolldomsloven mot et av vitnene. Sammen med Amund

¹²⁷ Det må nevnes at det ikke har vært mulig å få tak i prosessnummer 899, ettersom kildehenvisningen i NFS ikke var detaljert nok for å få en faksimile fra Statsarkivet i Bergen.

¹²⁸ Næss, H. E. (1982). 7.

¹²⁹ Prosessnummer 568. NFS.

¹³⁰ Chr. Vs N. L. ” Dersom nogen befindis med Signen, Manen, Maalen, Igienvising, visse Dagis Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.

skomaker ble soldaten Lars Olsen Følstad også siktet. Soldaten fikk dessuten en ytterligere trolldomssak på seg, og var sendt videre til krigsretten. Marit Pedersdatter ble også innstevnt og dømt etter trolldomslovgivningen, dog viser protokollen fra Trondheim lagting i 1712 en skepsis til trolldommens realitet.¹³¹ Hun ble 18. februar 1712 dømt til skrekk og advarsel for andre til spinnehuset. Lignende dom oppdager vi fra fogderegnskapet for Hadeland, Toten og Valdres fra 1715.¹³² Her finner vi Birgitte Haldorsdatter, som var sannsynlig dømt etter samme lov, men kildebelegget fra fogderegnskapet gir ikke like stort grunnlag for en kvalitativ analyse i forhold til rettsprotokoller. Dessverre finnes ingen tingbok for året 1715 i Aurdal og det eneste henvisningen til hendelsen stammer fra fogderegnskapet. I 1729 ble soldaten Friderich Christiansen Pedersen Stub stilt for krigsretten blant annet for djevelpakt.¹³³ Han ble dømt til døden, men dødsdommen ble omgjort av kongemakten. I samme år ble også et søskenpar innstevnt etter trolldomslovgivningen med fogden som pådriver.¹³⁴ I 1747 finner vi en trolldomskonflikt, der presten var en svært aktiv part for å få Mari Nilsdatter stevnet for retten.¹³⁵ Men til forskjell fra de tre andre geislige inngrepene, ble ”Gautes-Mari” som hun var kalt i bygda, klaget inn til verdslige myndigheter av presten.

Den andre kategorien består av *geistlige forhør*. Her finner vi tre saker. En hendelse med Johannes Geremiasson ble tatt opp hos geistlige myndigheter i 1705.¹³⁶ Han hadde formulert en djevelpakt som han la under kirken, og pakten ble funnet av en kirketjener. I 1730 ble Siri Jørgensdatter innkalt til geistlig forhør.¹³⁷ Forhøret er meget detaljert om hennes tur til Blåkollen med mormoren. Hennes fortelling ble etter hvert et folkesagn ifølge Alver.¹³⁸ Det tredje geislige forhøret var om en vandrende finne som tilbød magiske tjenester i 1732. Hendelsen ble tatt hånd om av geistlig myndigheter uten at det verdslige rettsapparatet var innblandet,¹³⁹ slik som hendelsene med Johannes og Siri.

I den tredje kategorien finner vi *ærekrenkelsessakene*. Det finnes tre æressaker fra 1700-tallet i trolldomsarkivet. I disse sakene var de fornærmende blitt offentlig beskyldt for å være trolldomskyndige, mens de siktede mistenkte at de hadde blitt utsatt for trolldom. I perioden

¹³¹ Prosessnummer 558. NFS.

¹³² Prosessnummer 113. NFS.

¹³³ Prosessnummer 901. NFS.

¹³⁴ Prosessnummer 902. NFS.

¹³⁵ Prosessnummer 778. NFS.

¹³⁶ Prosessnummer 900. NFS.

¹³⁷ Prosessnummer 114. NFS.

¹³⁸ Alver, B. G. (1971). *Heksetro og trolddom: en studie i norsk heksevæsen*. 152-153.

¹³⁹ Prosessnummer 513. NFS.

1701-1702 ble Ingeborg Odderås stevnet inn for retten etter trolldomslovgivningen, men ble dømt etter Chr. Vs N.L. 6-21-4¹⁴⁰ om æressaker.¹⁴¹ Saken ble anket til lagtinget og omgjort til ærekrenkelse. Rettssaken om Maren Leth i perioden 1706-1712 var heller ikke en trolldomsprosess etter definisjon.¹⁴² Men den kan likevel sees på som et eksempel av myndighetenes håndtering av en trolldomskonflikt i opplysningstiden. Saken viser hvordan myndighetene forholdt seg til allmuen, og hvordan allmuen kunne reagere mot myndighetene innenfor rettsvesenet som en fellesarena. Den siste ærekrenkelsessaken fra 1754 gjaldt en beskyldning Susanne Monsdatter, hvor videre utvikling i saken er ikke kjent på grunn av kildens begrensninger.¹⁴³ Denne saken ligner mye på sakene jeg kommer til å fokusere grundigere på i kapittel 5.

Videre i kapittelet kommer jeg til å ta for meg de tre æressakene først, deretter skal jeg gjennomgå de reelle trolldomsprosessene og tilslutt de geistlige forhørene. Dette har jeg gjort til dels av hensyn til kronologien og til dels fordi ærekrenkelsessakene anses som en viktig del for avviklingen av trolldomsprosesser i rettsvesenet.

4.2 Æressakene i NFS' trolldomsarkiv

Beslutningen til Næss om å inkludere ærekrenkelsessaker i registeret over trolldomsprosesser har blitt kritisert av Sogner,¹⁴⁴ og kritikken har blitt tatt til etterretning av Næss.¹⁴⁵ I NFS' prosessarkiv er ærekrenkelsessakene fortsatt i registeret. Ærekrenkelsessakene belyser problematikken med definisjonen av begrepet trolldomsprosess. Ærekrenkelser kan sees som en preventiv rettshandling for å avverge en oppbygging av et trolldomsrykte og en eventuell trolldomsprosess.¹⁴⁶ De er derfor interessante for å belyse holdninger til trolldomsbeskyldninger og jeg vil derfor behandle dem i oppgaven. Rettssakene om ære og trolldom er eksempler på hvordan myndighetene kunne omdefinere trolldom som konfliktelement.

¹⁴⁰ Chr. Vs N.L. 6-21-4. "Ere Ordene ikke nogens Ære og Lempe for nær, og dog kiendis af Dommeren at være Utilbørlige, da maa de med Pengestraf forsonis, eftersom de ere grove til; Og skal ingen Ære-Dom udstædis for Ord, som Ære og Lempe ikke vedkomme, og ved hvilke ingen sigtis paa ærlig Navn og Røgte."

¹⁴¹ Prosessnummer 898. NFS. Denne saken er fra Nordhordland, men er kategorisert i dette kapittelet fordi den er registrert i trolldomsprosessarkivet.

¹⁴² Prosessnummer 590. NFS.

¹⁴³ Prosessnummer 867. NFS.

¹⁴⁴ Sogner, S. (1982). 155-156.

¹⁴⁵ Næss, H. E. (1993). "Ch. 14: Norway: The Criminological Context". i Ankarloo, B. og G. Henningsen (1993). *Early modern European witchcraft : centres and peripheries*. 371.

¹⁴⁶ Knutsen, G. W. (1998). 5.

1701-1702. En lagtingsfortolkning: Fra trolldomsprosess og bot til ærekrenkelse og erstatning. Rettssaken mot Ingeborg Rasmusdatter Odderås var en trolldomsprosess omdefinert til en æressak.¹⁴⁷ Hun hadde blitt stevnt av fogden for å ha utsendt en ”kling” mot sin nabo Synnøve Oxe. Ut ifra tingboka tolker jeg at denne ”klingen” var en slags kjærlighetsmagi, for at Synnøves sønn skulle ekte Ingeborgs datter. Problemet var at sønnen Stephen allerede var gift. Ingeborg benektet trolldomshandlingen og påstod å være ukjent med denne ”klingen”. Synnøve derimot var meget sikker på at denne ”klingen” hadde skjedd og ”Erbød hines Eed at vilde aflegge det hines angifvende, om Klingens udsendelse var gjort og til hende schichet”.¹⁴⁸ Fogden blandet seg deretter inn og anbefalte sorenskriveren å pålegge Ingeborg å avlegge benektelsesed etter Chr. Vs N.L. 1-14-6¹⁴⁹ og 1-14-7¹⁵⁰ for å løse denne konflikten. Den skyldige skulle da staffes etter trolldomslovgivningen etter Chr. Vs N.L. 6-1-10¹⁵¹ og 6-1-12¹⁵². Dette godtok Ingeborg og var villig til å avlegge en benektelsesed. Men da benektelseseden var formulert og opplest, ville ikke Ingeborg avlegge den. Det gjorde derimot Synnøve. Dette gjorde at Ingeborg ble dømt for ”utilbørlige ord” etter Chr. Vs N.L. 6-21-4¹⁵³ og bøtelagt.

Saken ble anket på lagtinget. Forsvarer Jacob Mortensen som mente at dommen var uten bevis og fornuft. Retten dømte i forsvarets favør, samtidig som Synnøve Oxe, sorenskriveren og fogden på hjemtinget fikk refs for deres rolle i rettssaken. Jacob Mortensen mente at sorenskriveren burde fradømmes sitt embete og betale erstatning. Fogden ble beskyldt for å ha satt i gang en ulovlig tiltale, mens Synnøve Oxe burde bli straffet til eksempel og avsky for å satt fram påstanden om trolldom, hevdet prokuratoren. Lagtinget frikjente Ingeborg og påpekte at rettssaken hadde kun ett vitne. Sorenskriver Christian Aboe ble advart om ”å lære

¹⁴⁷ Jeg har kategorisert denne saken ettersom lovbruddet går under Chr. Vs N.L 6-21 ”Om Æresager”.

¹⁴⁸ Tingbok for Nordhordland nr. 27, 1699-1701. fol. 132b. DA.

¹⁴⁹ Chr. Vs N.L. 1-14-6. ”Benegtelsis Eed maa af Dommeren paaleggis, naar hannem synis, at Sagen det udkræver, eller i det ringeste efter Sagens Tilstand saaledis, at enddog det ikke nøjagtigen bevisis, der dog vis Formodning er, at den Sigtede er skyldig, og derfor efter Lov og Ret bør Sagen ved sin egen Eed sig at fralegge paa det, at hand for videre Tiltale sig kand befri. Men Eed imod Eed maa ingenlunde af Dommeren tilstædis, meget mindre paaleggis.”

¹⁵⁰ Chr. Vs N.L 1-14-7. ”Vil den Sigtede ikke gjøre Benegtelsis Eed, naar det hannem af Dommeren, som forskrevet staar, paaleggis, da maa den Sigtende gjøre sin Eed, og den Sigtede have tabt Sagen.”

¹⁵¹ Chr. Vs N.L. 6-1-10. ”Hvo, som bruger nogen galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgjøre og skade en anden, have sin Hovedlod forbrut; Og er det Mands Person, da straffis hand med Jern og Arbejd paa Bremmerholm, eller andet saadant Stæd, sin Livs Tid; Er det Qvindis Person, straffis iligemaade i Spindehuset.”

¹⁵² Chr. Vs N.L. 6-1-12. ”Dersom nogen befindis med Signen, Manen, Maalen, Igienvisning, visse Dagens Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.”

¹⁵³ Chr. Vs N.L. 6-21-4. ”Ere Ordene ikke nogens Ære og Lempe for nær, og dog kiendis af Dommeren at være Utilbørlige, da maa de med Pengestraf forsonis, eftersom de ere grove til; Og skal ingen Ære-Dom udstædis for Ord, som Ære og Lempe ikke vedkomme, og ved hvilke ingen sigtis paa ærlig Navn og Røgte.”

seg loven bedre og bruke den med ettertanke og forstand”, mens ”fogden ble advart mot å reise saker uten fornuft og hjemmel”.¹⁵⁴ Verre var det med Synnøve Oxe som ble bøtelagt fem rdr. Dette mente hun var urettferdig og forsøkte med en rettsrunde til, og ble ytterligere ilagt enda en bot.¹⁵⁵

Det som er verdt å merke seg i denne rettssaken er hvordan rettsvesenet endret konfliktelementet gjennom rettssaken. Først var det anlagt trolldomsprosess mot Ingeborg som mistenkt. Synnøve var da fornærmede og påstod at en ”kling” var blitt utsendt. På lagtinget ble rollene snudd. Ingeborg var da den fornærmede parten i en ærekrenkelsessak. Synnøve var da den siktede fordi det ikke var rettslig bevis om denne klingen bortsett fra edsavleggelsen som dessuten var ugyldig. Synnøve ble da dømt for ærekrenkelse på grunn av ”utilbørlige ord” om Ingeborg. Foruten for at *Synnøve ble dømt for å offentliggjøre sine trolldomsmistanker i retten* ble undermyndighetene samtidig refset for at sin inkompetanse.

En annen ærekrenkelsessak der sorenskriverens kompetanse ble en gjenstad for kritikk er saken mellom Oluf Hartvigsen og Maren Leth, Thore Pedersen og Ølegaard Hansdatter og sorenskriveren Anders Mogensen.

1706-1712. Fra trolldomsrykte til ærekrenkelse. Rettsvesenets definisjonsmakt.

I 1709 behandlet Nordland og Trondheims lagting en svært komplisert konflikt som jeg skal forklare fra begynnelsen av. Rettssaken var en ærekrenkelsessak som hadde pågått i flere år og med stor forvikling mellom tre parter. Bakgrunnen for konflikten var at Thore Pedersen og Ølegaard Hansdatter offentlig hadde gitt uttrykk for at båten deres var blitt forgjort av Maren Leth. Båten deres hadde kommet ut i hardt vær under en forretningsreise sommeren i 1705. Oluf Hartvigsen og Maren Leth stevnet da Thore og Ølegaard på vårtinget i 1706 for ærekrenkelse. Thore fikk begjært utsettelse på rettssaken til sommertinget på grunn av forretninger, men dukket heller ikke opp da. Likevel fortsatte sorenskriver saken uten de siktedes tilstedeværelse. Tre vitner sa at Thore hadde beskyldt Maren for å ha forgjort båten. De fire andre vitnene fortalte i retten at Ølegaard også beskyldte henne for å ha forgjort båten.

De saksøkte var endelig til stede på høsttinget i 1706. Vitnemålene fra forrige ting ble opplest. De protesterte mot vitneforklaringene og ville forklare sitt syn på saken, men ble nektet: ”da

¹⁵⁴ Hansen, T. (1993). *Bergen lagting som straffedomstol i appellsaker 1702-1737: en undersøkelse av appellordningen og domspraksis*. 218-219.

¹⁵⁵ Hansen, T. (1993). 218-219.

de villet forchlarre deriß Ord Paa en Anden Maade end Provfene dem hafde utsagt hvilchet maa Staa paa Sitt verdie”.¹⁵⁶ Sorenskriver Anders Mogensen fikk partene til å inngå et forlik med hverandre. De fornærmede kunne godta en forlikserklæring dersom formuleringen var tilfredsstillende. Det kunne også de saksøkte, forbeholdet var ”at dee iche ville gjørre Anden tillstaaelsße og Ærklæring end at de med Olle Hertvigsens Huustru ey Andet ved, enn dett Som Ærlig er og gott”.¹⁵⁷ En forlikserklæring ble underskrevet utenfor rettssalen etter sorenskriverens råd.

Sorenskriver formulerte forlikserklæringen ut ifra vitneforklaringene og anbefalte Thore og Ølegaard å underskrive den. Erklæringen ble underskrevet uten at paret hadde lest innholdet, hvor det stod at de hadde ”af Ond indskydelße Og Egen Ondskab u-sandferdig har Opdigtet Og Paafundet Ærreløst Snach, hvor ved dee Self gaar Sig Paa Arre og Lempe”.¹⁵⁸ Saken endte med forlik trodde sorenskriver Andreas Mogensen, men saken ble tatt opp igjen av Thore og Ølegaard i 1707. Formuleringen i erklæringen tok ikke til seg forbeholdet de krevde. Thore og Ølegaard var uenige i det som stod i forlikserklæringen som sorenskriveren hadde formulert. De stevnet ham inn for retten, fordi ”hand schal have forleed hannem og hans Hustrue Øllegaard til at utgive en erklæring til Oluf Hartvigsen”.¹⁵⁹ Saken var tatt opp på tinget på Helleneset under en annen sorenskriver, Jacob Dass. For saken hadde han satt opp et ekstraordinært ting, der han videresendte saken opp en instans fordi ”[e]ffterdi lowen befaller at underdommeris Domme bør og schal paakiendes af overdommeren”.¹⁶⁰

Dermed ble sorenskriver Dass også stevnet inn for retten. Den 28. juni 1709 i Nordland og Trondheims lagting hadde Thore

til Laugtinget Indstevnt Soerenschriven over Helgelands foegderie Signeur Jacob Dass, fordi hand paa holdende ekstra ordinaire Ting på Helnesser d 30 Aug 1707 I Stæden for at forrelegge hans indstefnte widnisbyrd at møte til neste Ting, schal have henviist Sagen til Laugtinget¹⁶¹

Ved første lagting som ble holdt, dukket ikke sorenskriver Anders Mogensen opp på grunn av sykdom og saken ble utsatt til neste lagting 6. august 1709. Da han heller dukket ikke opp da med samme begrunnelse, bestemte lagtinget seg å behandle saken uten Anders' tilstedeværelse. Lagtinget fastslo at sorenskriver Dass gjorde den rette avgjørelsen ved å

¹⁵⁶ Prosessnummer 590. s. 27. NFS.

¹⁵⁷ Prosessnummer 590. s. 27. NFS.

¹⁵⁸ Prosessnummer 590. s. 28. NFS.

¹⁵⁹ Prosessnummer 590. s. 22. NFS.

¹⁶⁰ Prosessnummer 590. s. 24. NFS.

¹⁶¹ Prosessnummer 590. s. 22. NFS.

sende saken videre til ankeinstansen. Anders Mogensen ble derimot dømt for uprofesjonell håndtering av saken på grunnlag av fire punkter. Det første for å ha lokket og tilskyndet Thore og Ølegaard til å underskrive forlikserklæringen, det andre for å ikke ha lest opp erklæringen før de underskrev den, det tredje for at erklæringen ble underskrevet uten vitner til stede og det fjerde for å ha nektet Thore og Ølegaard for å avlegge deres vitnesbyrd. Lagretten mortifiserte forlikserklæringen etter Chr. Vs N.L. 1-13-1.¹⁶² Sorenskriver Anders Mogensen ble fordi han hadde:

bragt denne Sag udi saa Stoere forvirring og vidløffthet og for Voldet Ald denne Bekostning. Saa bør hand der for at bethale til Torre Peders. Og Hansß qvinde udi Kost og Tæring 24 Rdr¹⁶³

Mortifiseringen av erklæringen betydde at Maren Leth ikke fikk noen rettslig erklæring og dermed intet forlik over ærekrenkelsessaken fra høsttinget 1706. Utilfreds med dommen fra lagtinget stevnet Oluf og Maren inn Thore og Ølegaard igjen for å møte opp på vårtinget 1710. Anders Mogensen var igjen sorenskriver for stevnemålet og ga Oluf og Maren medhold.

Thore og Ølegaard anket dommen, og saken kom atter en gang på lagtinget i 1712. De ville ha dommen til sorenskriver Mogensen samt omkostningene underkjent. Rettssakens domsavsigelse endte med en domfellelse av Anders Mogensen som sorenskriver skulle ha ”udi dend stæd hand det meste muelight var, skulle see at dempe og fortorde denne vitløffthige process, [men] har meere exaggererit og forøget sagen, hvor af mange onde Conseqvencer kunde paafølge”.¹⁶⁴ Maren Leth fikk utsagnet om forgjøringen mortifisert.

I denne konflikten havnet trolldomselementet i bakgrunnen jo lengre rettssaken pågikk. Konflikten begynte med en trolldomsmistanke som ble offentliggjort. *Offentliggjøringen av trolldomsmistanken ble ansett som en ærekrenkelse og ble stevnet for retten.* Etter hvert handlet konflikten om ære og rettsapparatets prosedyrer. Rettssakene mellom Ole og Maren, Thore og Ølegaard og Mogensen belyser først og fremst de negative konsekvenser av de respektive konflikthåndteringsstrategier som ble brukt av sorenskriveren. For det første gjorde den rettsjuridiske strategien for å håndtere situasjonen at konflikten ble særledes langdrøyd. Konflikten utspant seg i rettsvesenet over seks år, samtidig som konflikten pågikk i to forskjellige rettssaker, hvor begge ble anket opp til lagtinget. Hovedstrategien fra sorenskriveren var først og fremst å løse konflikten ved en forsonende erklæring innenfor den

¹⁶² Chr. Vs N.L. 1-13-1. ”Vidne er ej mindre end to Personer, over eens stemmende, og udi een Ting.”

¹⁶³ Prosessnummer 590. s. 31. NFS.

¹⁶⁴ Prosessnummer 590. s. 39. NFS.

rettslige arenaen. Ser man konflikten som helhet var konflikten håndtert etter en rettsjuridisk strategi, samtidig var det gjort flere forsøk på å løse konflikten etter andre strategier. For det andre ble den forsonende strategien satt ut i live særdeles feilaktig slik at den økte konfliktnivået betraktelig. Sorenskriverens handling samsvarte ikke med hensikten. Den forsonende strategien som ble forsøkt brukt for å håndtere konflikten fikk et negativt utfall.

Sorenskriveren Anders Mogensen forsøkte en forsonende strategi i retten ved å be partene til å inngå et forlik. Imidlertid formulerte han forlikserklæringen så støtende for Thore og Ølegaard at forliket ble gjenstand for en ny konflikt. De ville ha formulert en forlikserklæring om ”at dee iche ville gjørre Anden tillstaaelse og Ærklæring end at de med Olle Hertvigsens Huustru ey Andet ved, enn dett Som Ærlig er og gott”. I stedet for hadde de skriftlig erklært at de ”af Ond indskydelse Og Egen Ondskab u-sandferdig har Opdigtet Og Paafundet Ærreløst Snach, hvor ved dee Self gaar Sig Paa Arre og Lempe”.¹⁶⁵ Formuleringene hadde to vidt forskjellige betydninger angående de saksøktes ære. Formuleringen som de saksøkte foreslo ville ha vært en erklæring om at deres uttalelser ikke var vondt ment og skulle motifiseres. Dermed ville de ha trukket tilbake ærekrenkelsen og samtidig offentliggjort at Maren var en ærbar person. Erklæringen de skrev under på hadde en helt annerledes betydning der de erkjente å ha vært onde og hadde faret med løgn, ærekrenket en annen person og måtte derfor lide tap av egen ære.

Et vesentlig punkt som er interessant å påpeke er at rettssaken viste til en sterk utvikling av profesjonaliseringen av rettshierarkiet. Sorenskriverens uprofesjonelle håndtering fikk store og langvarige konsekvenser ved at han opprettholdt erklæringens gyldighet i første omgang. Partene fremstod som kyndige i den rettslige arenaen for konflikthåndtering. De forstod hvordan rettssystemets mekanismer fungerte og kunne navigere i den rettslige arenaen. Forlikserklæringen ble mortifisert ved fortolkning av Chr. Vs N.L 1-15 blant annet ved kjennskap til første artikkel der ”Vidne er ej mindre enn to personer, over eens stemmende, og udi en Ting” og sjette artikkel hvor det står at ”Ellers maa ingen paa Tinge efter skriftlig Sæddel vidne, uden hand det selv skrevet haver, og det selv for Retten oplæser, og med Eed bekræfter”. Den avsagte dommen i lagtinget var særdeles kritisk til at de juridiske prinsippene ble satt til side i underretten i henhold til Chr. Vs N. L. 1-5 ”Om Dommere” blant annet ved å la saken pågå slik som det gjorde.

¹⁶⁵ Prosessnummer 590. s. 28. NFS.

Mortifiseringen av erklæringen er et eksempel på rettsvesenets definisjonsmakt, og handlingen for å gjenoppta ærekrenkelsen viser allmuens rolle for å vedlikeholde definisjonsmaktens status. Når Oluf og Maren gjenopptok saken i 1709-1710, var det fordi forliket ble erklært ugyldig. Handlingen de foretok viser rettsvesenets definisjonsmakt over et dokumentets symbolikk. Det eksisterer et dokument hvor det står at det foregikk ”Opdiget Og Paafundet Ærreløst Snach” om Maren Leth. Men i et symbolsk perspektiv var forlikserklæringen ikke-eksisterende etter lagtingsdommen i 1709. Substansen i dokumentet som var gitt av rettsvesenet opphørte, mens det materielle formen står igjen i rettsdokumentene.

1754. Trolldomsmistanker som ærekrenkende beskyldninger. En liten sammenfatning.

I 1754 stevnet Gabriel Reinertsen og Susanne Monsdatter inn Khristi Olsdatter for ærekrenkelser. Hun offentlig mistenkt Susanne for både trolldom og tyveri. Khristi mente at Susanne skulle ha brukt trolldom for å stjele melk fra husdyrene. Seks vitner, hvor av fem lovlig innkalte, kunne bekrefte denne beskyldningen. Ifølge et av vitnene hadde Khristi fortalt at Susannes søster hadde hugget et kors i fjøsdøra.¹⁶⁶ Videre utvikling i saken er ikke kjent. Men lignende rettssaker er funnet i tingbøkene for Nordhordland og vil bli undersøkt nærmere i neste kapittel.

Selv om tre rettssaker er for lite til å beskrive en generell utvikling vil jeg anta at de kan peke på tendenser angående rettsvesenets holdning på rettslige trolldomskonflikter. En betydelig andel av konfliktene som er stevnet inn etter trolldomsdomslovgivningen var blitt stevnet inn av myndighetspersoner på 1690-tallet og gjennom 1700-tallet. Av de 29 registrerte trolldomsprosessene i arkivet fra 1690-tallet, var fire av seks trolldomsprosesser stevnet inn av myndighetspersoner, mens bare to var innstevnt av allmuen.¹⁶⁷ Hovedandelen av sakene i arkivet for 1690-tallet var ærekrenkelser stevnet inn av allmuen. På 1700-tallet var fire av seks trolldomsprosesser stevnet inn av myndighetene.¹⁶⁸ Ærekrenkelsessakene var stevnet inn av allmuen. Det virker som om det var myndighetspersoner som stevnet inn saker etter trolldomslovgivningen i Chr Vs N.L., mens trolldomskonflikter fra allmuen kom til retten som ærekrenkelsessaker. Offentliggjøring av trolldomsmistanke var omdefinert til en ærekrenkende handling. Denne tendensen vil jeg dessverre ikke kunne tidfeste begynnelsen på, ettersom man må utenfor tidsperioden som jeg har satt for oppgaven.

¹⁶⁶ Prosessnummer 867. NFS.

¹⁶⁷ Prosessnummer 111, 326, 481 og 596. NFS.

¹⁶⁸ Prosessnummer 558, 568 og 898. NFS

Retts sakene viser hvor viktig ære var i samfunnet. Ærens betydning var viktig for enkeltindividets forhold til resten av samfunnet. Tap av ære gjorde at man i verste fall ikke ble ansett som en del av samfunnet, og utstøtt. Derfor var ærekrenkelsessakene en viktig handling for å gjenopprette sin sosiale status og beholde sitt forhold til resten av samfunnet. Samtidig er det problematisk å forstå æresbegrepet. Ære var på 1700-tallet objektiv, i motsetning til vår tids subjektive holdning til æresbegrepet. Objektivisering av ære betyr også at et individs ære var offentlig informasjon for samfunnet. Dermed var konflikter om ære ikke privat på 1700-tallet, og måtte løses offentlig.¹⁶⁹

4.3 Trolldomsprosessene i NFS' trolldomsarkiv

Det finnes reelle norske trolldomsprosesser på 1700-tallet i NFS-arkivet. Disse sakene følger definisjonen av en trolldomsprosess: ”rettsaker der mennesker står foran en dommer eller en domstol anklaget for brudd på trolldomslovgivningen”.¹⁷⁰ Arkivet har registrert seks konflikter som kan defineres som trolldomsprosesser. Disse fordeler seg gjennom hele første halvdel av 1700-tallet. Flertallet ser ut til å være initiert av lokale myndigheter, mens to av retts sakene mangler informasjon om myndighetenes rolle i stevnemålet: Den ene kilden er et fogderegnskap fra 1715 som ikke kan gi et svar på hvor søksmålet kommer fra, mens den andre kilden er fra Bergenske nasjonale infanteriregiments auditørprotokoll. Her antar jeg at prosessen var mest sannsynlig initiert av den siktedes overordnede.

1704-1705. Fra vitne til trolldomsanklaget. Trolldomssiktede Amund skomaker.¹⁷¹

Da bygdetinget samlet seg den 14. juli 1705, var brødrene Olle og Ingbrit Gunnersen stevnet for retten av soldaten Lars Olsen Følstad for å ha stjålet penger fra ham. Men selv om soldaten ikke møtte opp på tinget den dagen, ble vitnemålene fremlagt. Vitnet Arn Arnsen forklarte at en søndagskveld dro han, soldaten, soldatens husmann Peder og Amund skomaker til Hofdegård. På gården fikk alle fire besøkende øl. Den kvelden kom Olle Gunnersen øg til gården, noe soldaten kommenterte: ”der kommer Morderen”. Men kommentaren gikk ubemerket hen. Sammen satt alle i stua og drakk øl langt ut på kvelden. Sent på kvelden dro vitnet Arn hjem og soldaten slo følge. Der fortalte soldaten til Arn hva hans agenda var. Bakgrunnen for turen til gården var å konfrontere Olle og Ingbrit Gunnersen Eggen for penger som hadde forsvunnet da Lars og hans husmann skulle til Trondheim for å handle. 3,5 riksdaler fra Amunds kone var levert til Lars gjennom husmannen for å kjøpe brennevin. Men

¹⁶⁹ Sandmo, E. (1992). 125.

¹⁷⁰ Næss, H. E. (1982). 7.

¹⁷¹ Prosessnummer 568. NFS. Se Tingbok for Inderøy 1704. fol 38-40, 51 og 58. DA.

pengene hadde blitt borte etter å ha vært på samme lokale som brødrene, og soldaten mistenkte dem for å ha tatt pengene.

Mandagen etter, mens Amund, Olle, Ingebrit og Arn med hans far var i stua, konfronterte Lars brødrene med de forsvunne pengene. Lars dro fram en gammel bok og spurte om saks og sold.¹⁷² Deretter holdt Lars og Amund i saksen og i boken med hver sin finger. Solden var avlang og saksen ble plassert i den ene enden, den gamle boka i solden og i den andre enden var det plassert en gammel ”Evangeliebog”. Da skjedde det et annet vitne fortalte i vitnemålet sitt og som to andre vitner bekrefter:

da sagde Amund, Jeg suer om St. Per och St. Poel at Arn Hofde har gjort det, Lars Følstad suarede, du løy, saa begynte Amund igien, at nefne en anden, huem det war wiste hand iche, och det med forige ord, Lars suarede atter ligesom tilforn, du løyg, saa nevnte hand paa Olle Gunnensen och da begynte solden at røre sig och falt i gulvet, om Saxen war med, weed hand iche, der effter gich hand ud, meere her om wiste hand iche.¹⁷³

Etter at vitnemålene var ferdig ble lensmannskonstabelen og noen folk værende igjen på tinget. De la inn en kontinuasjonsstevning. Konstabelen hevdet at de magiske handlingene til soldaten og skomakeren var noe man måtte ta rettslig stilling til. Dermed oppstod det en trolldomsprosess mot Lars Olsen Følstad og Amund skomaker. Men før sommertinget var avløst ble Lars stevnet for en enda hendelse med gjenvisningsmagi.¹⁷⁴ Disse to trolldomsprosessene skulle opp ved neste tingmøte.

Onsdagen den 22. oktober 1704 var det samlet til ordinær rett. Der skulle de to trolldomsprosessene behandles. Det var ingen innvendinger eller benektelser av det som var protokollført fra forrige rettsamling. Begge forklarte sine handlinger og:

Alleene undshylder det at were sheed af hans Enfoldig daarlighed och wiste intet ont der med, eller at det skulle have noget at betyde, meenende de der med wille shremme de mistengte til bekiendelse, [...] meere hafde de iche at sige i denne sag, mens som de udj deris Enfoldighed hafde begaaet dette wæsen bad de om en naadig dom¹⁷⁵

På vegne av brødrene Olle og Ingebrit stod lensmannen fram og krevde frikjennelse og erstatning. Domsavsigelsen for tyverisaken og trolldomsprosessene mot Lars og Amund skulle bli avsagt ved neste ting. Den 3. desember frikjente retten Olle og Ingebrit for

¹⁷² En sikt for å blant annet sikte korn. ODS: 1.3) anv. som middel ved trolddom, spaadom olgn. (jf. Feilb.III.750)

¹⁷³ Tingbok for Inderøy, 1704. fol 38. DA.

¹⁷⁴ Lars hadde brukt samme metode hjemme hos Joen Ronglj da det gjaldt forsvunne strier med ”hesper garn”. Lars utpekte jenta Marit Larsdatter, men hun påpekte at hun var uskyldig. Joen mistenkte en annen, gårdsgutten Ingebrit Erichsen som hadde stukket av. Lars hevdet at han kunne hjelpe Joen med å finne gårdsgutten med samme magiske handling.

¹⁷⁵ Tingbok for Inderøy, 1704. fol 51. DA.

tyverisiktelse, samtidig måtte Lars og Amund betale brødrene erstatning. Angående signerisiktelsen ble Lars sendt videre til krigsretten,¹⁷⁶ mens ble Amund dømt etter Chr. Vs N.L. 6-1-12¹⁷⁷ og skulle ”have forbrutt sin boeslod, och rømme Kongens Riger och lande”.¹⁷⁸ Skomakeren anket saken til lagtinget i Trondheim. Der ble sorenskriverens dom kraftig nedsatt til å bare betale bot til varsel for andre selv om:

Sorenskrifueren sin Dom paa lowen rettelig har grundet, saa har dog Ober Retten største Anledning at Considerere denne vanføre fattige Mand Amund Schoemagers een del hans store **Eenfoldighed**, at hand dette Werck meere har **foretaget i hensigt der ved at ville iage een frygt ind hos de mißtengte**, end til nogen fuldkommen Signerie eller Manen at øfue, Dernest at saadant i Druckenskab er begaaed, for ded 3die at **der aldrig ofuerbevises ham at hand nogen tid tilforne deßlige har øfuet eller der udj er blefuen befunden**; Som da den Allegerede Articul benevner dem som i dißlige mißtengte Kunster befindes **kyndige og erfarne, ded nu Amund Skoemager ingenlunde er ofuerbevist**.¹⁷⁹

Saken var i første omgang påklaget til retten som en tyverisak mot et brødrepar, men endte med en dom over et vitne på grunn av bruk av *gjenvisning*: magi for å finne forsvunne gjenstander. Å forsøke å hjelpe var for allmuen den riktige ting å gjøre; målet rettfærdiggjør middelet. Allmuen hadde et praksisorientert syn på hva magi. Lagtingets dom over Amund skomaker viser at dommen baserer seg på juridiske normer. Dommen krevde konkret bevis og avfeide den mistenkte Amund som *enfoldig, ukyndig og uerfaren i mistenkte kunster*. Når overmyndighetene først stilte spørsmål om bevisgrunnlaget til trolldommen, falt som regel argumentasjonen bort. Det er en tendens som gjaldt for trolldomskonfliktene på 1700-tallet. Her var det ingen bevis på at gjenvisningen virket. Tvert imot presiserte lagtingsdommen at ingenting var blitt funnet av gjenvisningen og dermed var han en ukyndig person, men lagtinget presiserte også at sorenskriverens dom ”paa loven rettelig har grundet”. Det vil si at lagtinget stod ved at de konkrete handlingene kunne *tolkes* dit hen at man begikk en ulovlig magisk handling. Mellom bygdetinget og lagtinget var det diskursive elementet tolket på to forskjellige måter.

Mens bygdetinget mente at selve handlingen var grunnlag nok til dom etter trolldomslovgivningen, mente lagtinget at det var flere faktorer som spilte inn for å kunne dømme etter Chr. Vs N.L. 6-1-12. Man måtte være kyndig, men Amund var beskrevet som *enfoldig, ukyndig og uerfaren i mistenkte kunster*. Man måtte kunne bevise at magien

¹⁷⁶ Jeg har ikke klart å oppdrive kildene til hans rettssak i krigsretten, men navnet hans dukket opp igjen i Tingboka for Inderøy for 1708 ”for at hand nu paa det femte aar har veret holdt fra sin Saligheds betiening”. DA.

¹⁷⁷ Chr. Vs N.L. 6-1-12. ”Dersom nogen befindis med Signen, Maalen, Igienvisning, visse Dagis Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.”

¹⁷⁸ Tingbok for Inderøy, 1704. fol 58. DA

¹⁷⁹ Prosessnummer 568. s. 83-84. NFS. Mine uthevelser.

fungerte, men ingenting var blitt gjenvist. Tilslutt understreket lagtinget at Amunds intensjon for å utføre en handling med en magisk form var for å få en tilståelse fra de mistenkte. Han påstod òg at han selv ikke trodde på det magiske bak handlingene. Samtidig er det viktig å påpeke at lagtingsdommens formulering ikke eksplisitt avfeide *trolldom som realitet*, men at Amunds intensjon for handlingen ikke var magisk og trolldommen ikke var realisert. Amund skomaker hadde da sammen med lagtinget gitt de konkrete handlingene, altså *elementet* i den diskursive fortolkningen, en annen betydning enn bygdetinget.

Videre er *elementet* for denne rettssaken ikke en *flytende betegner* fordi lagtinget ikke gikk til angrep mot trolldomstroen og den magiske verdensoppfatningen. Lagtinget utelukket ikke at gjenvisning generelt var mulig, men at denne spesifikke hendelsen ikke hadde trolldom i seg. Samtidig artikulerte lagtinget og Amund trolldomshandlingen innenfor en logisk og rasjonell ramme der trolldomstroen ble brukt ulovlig som et psykologisk middel for å fremskaffe en tilståelse.

1712. Den fromme trolldomsmistenkte.

Den 12. januar 1712 kom ankesaken mot 84-årige Marrit Pedersdatter til Trondheims lagting. Fogden førte anken fra bygdetinget til lagtinget etter at sorenskriveren selv ikke kunne avsi en dom. Hun hadde blitt dømt etter trolldomslovgivningen den 13. november 1711 for å ha ”brugt adskillig, og derved **indbilded** gemeene folch, enn deel for at giøre got, og een Deel at giøre schade, ia derforuden mißbrugt Guds hellige Ord”.¹⁸⁰ Marrit var siktet for å ta med seg en klut med mel, og kaste melet ut på et jorde mens hun leste ”Fader vår”. Marrit gjorde dette for å ”fordrive” husdyrene til Peder Koperiden. Bakgrunnen var at hun ikke fikk betalt av hans kone for å ha spunnet garn og ville dermed hevne seg.¹⁸¹ Videre i hennes vitnemål ble det fortalt at hun var 84 år og hadde skriftet for 18 uker siden, ”huilchet hun nu atter igjen tog og berettetede at vere i forleden foraar hun gich til alters”.¹⁸²

Men dette var ikke den eneste trolldomshandlingen hun foretok seg. Vitner forteller om andre handlinger hun hadde gjort, men som ikke var en del av siktelsen. Hun hadde slått annen nabos døde ku med en kjepp. Marrit hadde rykte på seg for å være en klok kone og ”at een og anden der i bøyden, som iche er stefnt” hadde spurt om hennes tjenester. Hun hadde også gitt en tredje nabo ”et sygt Suin”, mens hun rørte noe korn i sin hand, leste noe og sa ”bli god” og

¹⁸⁰ Prosessnummer 558. s. 86. NFS. Min uthevelse.

¹⁸¹ Prosessnummer 558. s. 86. NFS.

¹⁸² Prosessnummer 558. s. 89. NFS.

gav kornet hun hadde i handen til naboen for hans ”U-mage”.¹⁸³ Et annet vitne fortalte for retten at Marrit hadde fått brød og kjøtt av en fjerde nabo for å ”gjøre got”. En femte nabo vitnet for retten og fortalte da hans husdyr ble syke mistenkte han Marrit Pedersdatter for å ha noe med det å gjøre. Hun tilstod for å ha gjort alt det vitnemålene beskrev, bortsett fra det ene vitnemålet. At en nabos husdyr ble dårlige hadde hun ingenting med å gjøre sa hun under ed, noe rettsvesenet mente det heller ikke var noe bevis på.

Fredagen den 15. januar 1712 dømte lagtingsretten Marrit skyldig etter Chr. Vs 6-1-10¹⁸⁴ med hennes erkjennelse om ”dend udkastede Klud og Meel udj, huor paa hun hafuer lest Fadervor, og ded scheede i henseende at forderfue Peder Kopperidens Creature, huiß Kone hun var vred paa”.¹⁸⁵ Fogdens representant Hans Nielsen ba retten merke seg at den siktede frivillig tilstod for retten ”at hafue misbrugt Guds Hellige ord og navn til sit Signerie og Manen, for der ved at gjøre sin Neste og Jefn [sic] Christen Schade”¹⁸⁶ og til skrekk og avsky burde dømmes for det hun hadde gjort. Det tok nærmest en måned før straffeomfanget ble offentliggjort. Hun hadde tilstått frivillig for å ha kastet en pose med mel med hensikt for å skade Peders husdyr fordi hun var ”vred” på hans kone. For dette og ”i andre maader med sine indbildede Konster **tengt at gjøre Folck skade**”,¹⁸⁷ ble Marrit Pedersen den 18. februar 1712 dømt til:

velfortient Straf og andre ligesindede til Exempel effter lowen indsettes i Spindehuset; Men som mand saadan Huus her paa Steden ick hafuer, bør hun i dend Sted Amptet forwises og til Nordlandene henbringes.¹⁸⁸

Ut ifra lagtingets protokoller ser det ut som bygda var godt kjent med Marrit Pedersdatters trolldomsrykte. Hennes gjerninger var sammensatte, hun hadde både forgjort og signet sine naboer for det ene og den andre. Men samtidig som saken var stevnet inn som en brudd på trolldomslovgivningen, finnes det implisitte tegn som tyder på at myndighetene ikke hadde samme trolldomstro som allmuen. For det første var ikke de andre trolldomshandlingene tatt med i siktelsen. De var til dels irrelevante for selve siktelsen, men ikke for trolldomstroen.

¹⁸³ ”U-mage” betyr mest sannsynlig impotens. Se ”mage” i ODS. Naboen hadde sannsynligvis problemer med å få barn med sin kone og bad derfor Marrit om hjelp.

¹⁸⁴ Chr. Vs N.L. 6-1-10. ” Hvo, som bruger nogen galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgjøre og skade en anden, have sin Hovedlod forbrut; Og er det Mands Person, da straffis hand med Jern og Arbejd paa Bremmerholm, eller andet saadant Stæd, sin Livs Tid; Er det Qvindis Person, straffis iligemaade i Spindehuset.”

¹⁸⁵ Prosessnummer 558. s. 89. NFS.

¹⁸⁶ Prosessnummer 558. s. 89. NFS.

¹⁸⁷ Prosessnummer 558. s. 90. NFS. Min uthevelse.

¹⁸⁸ Prosessnummer 558. s. 90. NFS.

Myndighetene kunne ha dømt Marrit etter Chr Vs N.L. 6-1-12¹⁸⁹ og landsforvist henne for å slippe dilemmaet om hvilke spinnehus hun skulle til. De kunne også ha stevnet inn en tredjepart som Marrit påstod ”brugte hende dertil saaledes at bescadige andres boe og midler”.¹⁹⁰ Dessuten viser dokumentet et modererende språkbruk når det gjaldt trolldommens eksistens og uttrykker ingen interesse for eventuelle resultater av trolldomshandlingene. Det ser ut at det var ingen tro på at det Marrit gjorde var magisk eller at den tiltenkte effekten kunne bli realisert. Trolldommen var ikke fullbyrdet og myndighetene trodde ikke på muligheten for fullbyrdelse. Men lagtingsdommen formulerer dommen slik at *hensikten bak handlingene* var kriminelle. Marrit hadde ”med sine **indbildede Konster tengt at gjøre Folck skade**”¹⁹¹ og måtte derfor straffes. Retten fokuserte på *intensjonen* bak handlingene, selv om resultatet ikke var bevist. Dermed er jeg tilbøyelig for å tolke dette som en retts sak mot *trolldom som overtro* og ikke *trolldom som realitet*. At myndighetene ikke tok tak i de andre trolldomshandlingene kan være en slags strategi om å ikke øke konfliktnivået mer enn nødvendig. Marrit var allerede stevnet inn for retten og myndighetene anså at utvide stevnemålet som ufordelaktig i henhold til å bekjempe *trolldom som overtro*. Myndighetene brukte altså den lovartikkelen ifølge Alm er en modererende artikkel 6-1-10 i trolldomsartikkelen som ble innført i Chr. Vs D. og N.L.¹⁹²

For det andre gir kildene god grunn til å hevde at saken var et dilemma for lagtinget. Ut ifra tingboka kan man beskrive Marrit Pedersdatter som en religiøs praktiserende person. Hun hadde blant annet brukt en kristen bønn, ”Fader vår”, i sin kriminelle handling. Her er det en liten endring fra forrige århundre. Bønnen var ikke katolsk og det kunne har vært enda en bemildende faktor. Dessuten bemerket sorenskriveren at hun hadde skriftet nylig, noe hun selv gjentok straks etterpå. Marrit Pedersdatter var 84 år gammel i retts saken og hukommelsen var kanskje sviktende. Det kunne hende at lagtinget tok hensyn til at straffen ikke ble for streng for en gammel religiøs kone, i en periode der humaniseringen innenfor straffebestemmelsene var på vei til å prege rettsvesenet. Videre antyder retts saken at det demonologiske aspektet myndighetene hadde i trolldomsprosessperioden var på vikende front; djevelpakten for å kunne begå magi var ikke nevnt i tingboka selv om det var et premiss

¹⁸⁹ Chr Vs N.L 6-1-12. ”Dersom nogen befindis med Signen, Manen, Maalen, Igienvising, visse Dagis Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.”

¹⁹⁰ Prosessnummer 558. s. 86. NFS.

¹⁹¹ Prosessnummer 558. s. 90. NFS. Min uthevelse.

¹⁹² Alm, E. J. (2000). 154-155.

for det. Dette kan ha vært et diskusjonstema som gjorde at offentliggjøringen av dommen tok tid. Marrit hadde både forgjort og signet, men var ikke straffet for forgjøringen. Samtidig som tingboka fremstillet et religiøst og overtroisk bilde av Marrit, ikke en som har begått djevelpakt.

1715. Et trolldomsinnlegg i fogderegnskapet.

Hvis vi sammenligner saken med Marrit Pedersdatter med dommen mot Birgitte Haldorsdatter, finner vi òg lignende syn på trolldom hos myndighetene. Fogderegnskapets referat av hennes trolldomsprosess er som følger:

Dend 1ste *martj* paa Sørums tingstue udj Aurdals præstegield j Walders [sic], er Birgite Haldors daater **dæmbt sin lifs tiid til spindehusit, og sin hofuit laad forbrut**, formedelst hun hafuer ind vichlet sig udj **diefuelsche konster**, som med en pose, huor udj schal hafue worrit negler, haar og asche, og den *practiserit* udj Hans *Ernst Stenbachs* brudeseng, huorved hun hans helbred schal hafue beslaget med u lidelig pine og smerte, hun hafuer ingen hofuit laad eller midler efter almuens tilstand, saa som hun er en løeß og ledig qvindes person.¹⁹³

Birgitte Haldorsdatter var sannsynlig dømt etter samme lov i 1715 i Valdres som Marrit Pedersen; Chr. Vs N.L. 6-1-10. Begge ble dømt til spinnehuset og sine eiendeler og eiendom konfiskert av myndighetene. Den store forskjellen er den språklige beskrivelsen av den kriminelle handlingen som var begått. Mens Marrit ”med sine indbildede Konster tengt at gjøre Folck skade”¹⁹⁴, var det et langt krassere språklig fremstilling over Birgittes handlinger. Birgitte hadde brukt ”diefuelsche konster” for å beslaglegge offerets gode helse med ”u lidelig pine og smerte”. Men selv om Birgitte hadde begått djevelsk kunst var hun ikke dømt etter Chr. Vs N.L. 6-1-9¹⁹⁵ for å ha inngått en djevelpakt. Dermed underbygger denne rettssaken òg en antydning til at det demonologiske aspektet ved trolldom var svekket. Språkføringen viser derimot ingen skepsis til om Birgittes handlinger var årsaken til Hans Ernst Stenbachs ”u lidelig pine og smerte”, men dette kan også være på grunn av det normative språkbruken innenfor regnskapssjangeren som ikke åpner for nyanser. Den språklige beskrivelsen av dommen samsvarer ikke helt med den juridiske avgjørelsen.

Som vi ser i begge rettssakene ble den nye lovartikkelen brukt for domsavgjørelsene. Handlingene kunne dømmes etter andre og strengere lovartikler, men myndighetene valgte den artikkelen som var mildere. Denne avgjørelsen viser at trolldomstroen hos myndighetene

¹⁹³ Prosessnummer 113. NFS. Mine uthevelser.

¹⁹⁴ Prosessnummer 558. s. 90. NFS.

¹⁹⁵ Chr. Vs N.L. 6-1-9. ”Befindis nogen Troldmand, eller Troldqvinde, at have forsoret Gud og sin hellige Daab og Christendom, og hengivet sig til Diævelen, den bør levendis at kastas paa Ilden og opbrændis.”

var på vikende front. Trolldom som realitet var i økende grad sett på med skepsis av myndighetene, men ikke direkte avfeid i begynnelsen av første halvdel på 1700-tallet.

1729. Trolldomsprosessen mot søskenparet Brita Alvern og Ole Alvern.¹⁹⁶

I februar 1729 var Brita Alvern innstevnt av fogden for å ha ”øvet Signerie med Manen, Korsen eller dislige Diævelens Abespill”.¹⁹⁷ Han hadde innstevnet Brita på allmuens og prestens vegne. Slik som hendelsen er framstilt i Ragnhild Botheims hovedoppgave, var søksmålet meget kontroversielt hos myndighetene. Vi ser klart at myndighetene var delt i synet på det som hadde funnet sted. De lavere embetsmennene, fogden Hugo Friderich Mortensen og presten, som var i direkte kontakt med allmuen, ville forfølge saken og stille Brita til doms. På den andre siden var de høyere embetsmennene i Rentekammeret og stiftamtmanden von der Osten som var negativt innstilt på å forfølge saken.

Rentekammeret ville ikke ta stilling til saken og bad fogden å henvende seg til stiftamtmanden i Bergen. Da fogden henvendte seg til stiftamtmanden for midler til å forfølge trolldomsprosessen ble forslaget ikke tatt i mot med begeistring. Stiftamtmandskriveren svarte på henvendelsen for stiftamtmanden. Skriveren mente at bevisføringen mot og fengslingen av Brita Alvern var ”meget hazardelig og formastelig allene effter et løst Spargement og Bøgde-Røgte”. Trolldomstrusselen var bare ”Fogdens Fantasie” og at rettssaken rett og slett basert på ”gamle Fabler, Sladder og Vaes”. Fogden var misfornøyd med skriverens svar og sendte derfor enda en forespørsel. Fogden understreket at han følte seg presset av allmuen og prestene. De mente at Brita "effter Kongns Lov skall blive Straffet og anseet, andre Vantroens Børn till Ezempel for deris u-Christelig lif og Lefnet".¹⁹⁸ Denne henvendelsen ble personlig besvart av stiftamtmanden.

Stiftamtmand von der Ostens svar til fogden var i samme spor som stiftamtmandskriveren. I det personlige svaret skriver han at fogden ”holder deslige Beskyldninger saa liden Reflexion værdige, at jeg havde satt mig fore at lade Hr Fogdens derom giordte forespørsel aldeles være u-besvaret”. von der Osten mente at trolldomsbeskyldninger var juridisk ”u-bevislig” og advarte fogden å være betenksom på sitt gode navn og rykte. Stiftamtmanden skrev videre i svaret at beslutningen var opp til fogden selv og det samme gjaldt omkostningen av rettssaken. Videre bad han fogden å holde prestene unna tinget. Rettsvesenet skulle være et

¹⁹⁶ Prosessnummer 902. NFS. Se Botheim, R. (1999). 197-200.

¹⁹⁷ Botheim, R. (1999). 197.

¹⁹⁸ Botheim, R. (1999). 197-198.

verdslig forum og ikke geistlig.¹⁹⁹ Fogden sendte inn enda en henvendelse til stiftamtmanden sommeren 1729. Der ble von der Osten informert om at Brita Alvern hadde tilstått for å ha inngått djevelpakt. Dessuten informerte fogden om enda en mulig trolldomsprosess mot Britas bror, Ole Alvern. Han hadde tilstått for å være kyndig i signeri, og fogden spurte derfor om råd fra stiftamtmanden. Igjen svarte stiftamtmanden at det var fogdens beslutning, samtidig som han bad fogden å føre saken så fort som mulig. Utfallet er dessverre ikke kjent ettersom tingboka er gått tapt, ifølge Botheim.

Kilden til denne trolldomsprosessen fremstiller konflikten innad hos myndighetene med en utilsørt språkdrakt. Fra overmyndighetenes side er språket meget negativt til konfliktelementet som realitet. Stiftamtmandens og skriverens språklige fremstilling vil jeg plassere innenfor en vitenskapelig verdensfortolkning som på ingen måte bar tvil om at de anså *trolldom som overtro*. Beskyldningene mot Brita Alvern som hadde ”øvet Signerie med Manen, Korsen eller dislige Diævelens Abespill” var direkte avfeid som “løst Spargement og Bøgde-Røgte” av overmyndighetene. Trolldomsfare var et produkt av ”Fogdens Fantasie” og basert på ”gamle Fabler, Sladder og Vaes”. Det teoretiske aspektet av språket er altså at den vitenskapelige diskursen *artikulerte mot trolldom som realitet* ved å knytte konfliktelementet med andre negativt ladede ord nevnt ovenfor.

Fogden på en annen side argumenterte ikke mot overmyndighetenes verdensoppfatning, fordi det ikke lot seg gjøre. Det han derimot gjorde var å argumentere for å opprettholde lovgivningen og religionen; ”effter Kongns Lov skall blive Straffet og anseet, andre Vantroens Børn till Ezempel for deris u-Christelig lif og Lefnet”. I denne diskursive kampen var ikke trolldomsbekydningene bare et element, men også en *flytende betegner*. For mellom de to språklige fremstillingene definerte den vitenskapelig verdensforståelsen trolldom som ikke-eksisterende. Fogdens språklige fremstilling på den andre siden artikulerte verken for trolldom som realitet eller overtro, men at disse handlingene etter Chr. Vs N.L. var ulovlig og ukristent. Dette gjelder bare for tolkningen av de verbale handlingene. De fysiske handlingene kunne oppfattes som noe annet enn de verbale.

For rettsvesenet som en fellesarena kunne stiftamtmandens beslutning også tolkes som en godkjenning av fogdens handling. Overmyndighetene tok en omgåelsesstrategi. De ville helst ikke ha noe med saken å gjøre og ga dermed fogden fritt spillerom til å gjøre det han ville: Å

¹⁹⁹ Botheim, R. (1999). 198.

forfølge en rettsjuridisk strategi. Dermed kunne omgåelsesstrategien tolkes dit hen at fogden fikk gjennomslag for sin oppfattelse av lovgivningen. Ut ifra fogdens fysiske handlinger ser det ut som om trolldom ble oppfattet som realitet. De kunne gjenspeile en magisk verdensoppfatning og dermed *trolldom som realitet* i bygda. Bygdetinget dømte Brita Alvern for trolldom, samtidig som det oppstod en kjedeprosess der hennes bror ble stevnet inn for lignende handlinger. Som de andre trolldomsprosessene fra NFS-arkivet viser denne rettssaken at de reelle trolldomsprosessene var initiert av lokale myndigheter. Dette bryter med en generell oppfatning at myndighetene var samordna skeptisk til trolldom. Kildene viser tydelig at myndighetene hadde delte oppfatninger på trolldom.

1729. En trolldomsprosess i krigsretten. Fra dødsdom til benådning.

I mitt kildemateriale er det to hendelser der skriftlig djevlepakt var elementet i trolldomskonflikten. I 1729 behandlet krigsretten en slik trolldomskonflikt. I auditorprotokollen til Bergen nasjonale infanteriregiment for 1713-1731 var Friderich Christiansen Pedersen Stub beskyldt og dømt for flere lovbrudd den 17. februar 1729. Han hadde stjålet oberstens selg og dermed brutt krigsartikkel 126 samt Chr. Vs N.L. 6-17-37²⁰⁰ om ”stort tyverj”. Videre hadde Friderich benyttet seg av seglet og skulle da straffes etter Chr. Vs N.L. 6-18-6²⁰¹ for forfalskning. Tilslutt hadde han ”til bekræftelse Contracten med sig eget Blod underskrefuet”,²⁰² sverget seg til djevelen og skulle dømmes etter Chr. Vs N.L. 6-1-8²⁰³.

Krigsretten ville dømme soldaten til galgen i henhold til krigsartikkel 126, avhugging av høyrehånd for tyveriet, tap av eiendeler for forfalskning og halshugging for å ha lovet troskap for djevelen. Dessuten skulle ”hans hode bør avslaaes og sættes paa en Stage [...] til afskæekelse fra saadan hans grove og skammelige Synd og gifue forargelse, og til Guds Natur og Christendommens troligere og bestandigere hellig holdelse”.²⁰⁴

²⁰⁰ Chr. Vs N.L. 6-17-37. ”Befindis nogen med stort Tyveri, saasom Hest, Hoppe, Stud, Koe, eller andet, som kand være tyve Lod Sølvts Værd, og hand ej dermed tilforn er befunden, da bør hand at kagstrygis, og have Tyvsmerke paa sin Pande.”

²⁰¹ Chr. Vs N.L. 6-18-6. ”Befindis og bevisis nogen at have efterskrevet anden Mands Haand, og hans Segl eftertrykt, og hand saadant Brev bruger til sin Nytte og andens Skade, da haver hand dermed forbrut sin Haand, Ære og Boeslod.“

²⁰² Prosessnummer 901. NFS. Se Bergenske nasjonale infanteriregiments auditorprotokoll, 1713-1731. fol 127-132. SAB.

²⁰³ Chr. Vs N.L. 6-1-8. ”Haver nogen sin Haand til nogen saadan Guds Foragt brugt, da bør den og af hannem levendis at afhuggis, og hos Hovedet paa Stagen fæstis.”

²⁰⁴ Bergenske nasjonale infanteriregiments auditorprotokoll, 1713-1731. fol 128. SAB.

Dødsdommen måtte først godkjennes av den dansk-norske kongemakten og ble videresendt til København via Christiania.²⁰⁵ I Christiania ble det formulert innvendinger av A. C. Göttiche angående dommen. Og i brevet til kongemakten skriver han at den siktede ikke måtte straffes etter Chr. Vs N.L. 6-1-8 ettersom loven ikke direkte gjaldt for Friderichs handlinger. For det første mente Göttiche at loven måtte sees i sammenheng med Chr. Vs N.L. 6-1-7. Han argumenterte at djevelpakten Friderich formulerte ikke ”lastet Gud eller bespottet hans hellige Navn, Ord og Sacramenter”,²⁰⁶ selv om Friderich prøvde å ta kontakt med djevelen. Derneft argumenterte Göttiche over usannsynligheten om djevelen virkelig hadde stått frem og fått kontrakten. Dette mente han ikke var mulig. Djevelens underskift var en betingelse for å bevise lovbruddet. Uten underskriften var djevelpakten ikke fullbyrdet og lovbruddet ubegått.²⁰⁷

Dette brevet hadde mest sannsynlig påvirket dommen. Den 2. april 1729 ble Friderichs rettssak ferdigbehandlet av kongemakten:

Vj have denne over Delinquenten Friderick Christian Stub afsagde døds dom, didhen allernaadigst mitigents, at hand ickun paa skarpeste maade skal udstaae Kirkens Disciplin; Derneft udj Jern sluttet og hans Livs tid til arbeide ved Bergens Festning indsettes. Skrevet paa Vores Kongelig Frederich 4. Udj Kiøbenhavn den 2. April 1729.²⁰⁸

Friderich Christiansen Pedersen Stub ble altså benådet fra dødsdommen for sin djevelpakt og ble dømt til livstid på Bergenshus festning. Krigsretten brukte en rettsjuridisk strategi uten noen tegn på en annen konfliktløsningsstrategi. Selve språkføringen fra krigsrettens domsavsigelse var formell og baserte seg på at de fysiske handlingene var kriminelle i forhold til lovgivningen. Men i Göttichs brev får en se en språklig skepsis til realiteten av djevelpakten.

Tyge Krogh har tatt for seg djevelpaktene som forekom i danske kilder fra tidlig 1700-tall. Han skriver ”[s]et fra myndighedernes side var djævlepagt jo præcis Danske Lovs definition på trolddom”.²⁰⁹ Krogh hevder at myndighetene stod mellom to alternativer for hvilken lovartikler de skulle bruke for å bekjempe forbrytelsene. Enten Chr. Vs D.L. 6-1-9²¹⁰

²⁰⁵ Krogh, T. (2000). 127.

²⁰⁶ Chr. Vs N.L. 6-1-7. ”Hvem som overbevisis at have lastet Gud, eller bespottet hans hellige Navn, Ord og Sacramenter, hannem skal Tungen levendis af hans Mund udskæris, dernæst hans Hoved afslais og tillige med Tungen sættis paa en Stage.”

²⁰⁷ Bergenske nasjonale infanteriregiments auditorprotokoll, 1713-1731. fol 129b-132. SAB.

²⁰⁸ Bergenske nasjonale infanteriregiments auditorprotokoll, 1713-1731. fol 132. SAB.

²⁰⁹ Krogh, T. (2000). 126.

²¹⁰ Chr. Vs N.L. 6-1-9. ” Befindis nogen Troldmand, eller Troldqvinde, at have forsoret Gud og sin hellige Daab og Christendom, og hengivet sig til Diævelen, den bør levendis at kastas paa Ilden og opbrændis.”

alternativt Chr. Vs D.L. 6-1-7/6-1-8. Tyge Krogh skriver at de danske trolldomsprosessenes opphør nådde et avgjørende punkt da Thistedssaken ble lagt frem i Høyesterett. Utfallet var at de mistenkte ble frikjent for trolldom, mens presten som satte i gang prosessene ble dømt til livsvarig fengsel i 1698.²¹¹

Det er mulig at de lokale myndighetene bevisst valgte Chr. Vs D.L. 6-1-7/6-1-8 etter Thistedssaken. Dette mener jeg er en slags form for rettslig omdefinering av hvordan trolldomskonflikter skulle behandles. Trolldomsprosesser etter Chr. Vs D. og N.L. 6-1-9 ble sett på med skepsis fra høyere rettsinstanser, men loven hadde fortsatt nærliggende lovartikler som ikke ble avvist. Man trengte ikke å være kyndig i trolldom for å bespotte Gud. I avhandlingen viser Krogh til en kulminasjon av djevelpakter i perioden 1715-1730 blant menige og underoffiserer i det dansk-norske militærvesenet. Djevelforskrivelser gjennom krigsretten ble videresendt til kongemakten. Disse sakene ble sendt til det teologiske fakultetet og konsistorium ved Københavns universitet for råd. Rundt begynnelsen av 1720-tallet dømte kongemakten de skyldige til døden i fire djevelforskrivelsessaker, men fra midten av 1720-tallet ble disse dømt strenge straffer, ikke dødsdom.²¹² Trolldomspåstanden rundt dette tidspunktet ble nå aktivt argumentert mot av overmyndighetene, ifølge rettskildene.

1747-1748. Geistlig innblanding i den rettslige fellesarenaen.

I 1746 tok prosten Hans Arentz grep i det han mente var et problem på Jelsa. Prosten mente trolldomstroen var et sosialt problem blant hans sognebarn. Han ba innstendig fogden å ta ut et stevнемål mot Mari Njellsdatter, også kalt Gantes-Mari. Hun skulle ha signet Guri Olavs datter som hadde vært sengeliggende. Gantes-Mari undersøkte Guri, og konkluderte med at det var underjordiske troll som hadde gjort Guri syk. For å behandle Guri måtte Gantes-Mari mane trollene ut av kroppen hennes, men dette trodde verken bygda eller prestene noe på. Dette brydde Gantes-Mari seg ikke noe om: De som var skeptiske kunne komme og se på hvis de ville. Dette mente prosten var uakseptabelt.²¹³ Til fogden sendte han et brev som anbefalte at saken

paa det indstændigste til inquisition, at saadanne **Djævelens redskaber maatte ved justice udryddes** av menighederne; thi mand kan let slutte, hva skade og gudsbespottelse saadanne kan andrette, **særligen hos dene gemene mand som er meget gennigen til overtroe.**²¹⁴

²¹¹ Krogh, T. (2000). 121-122.

²¹² Krogh, T. (2000). 129-140.

²¹³ Prosessnummer 778. NFS. Se Mauland, T. (1911). *Trolldom*. 152.

²¹⁴ Prosessnummer 778. NFS. Mauland, T. (1911). 152. Mine uthevelser.

Gautes-Mari ble dømt etter Chr. Vs N.L. 6-1-12²¹⁵ på bygdetinget og mistet dermed all sin eiendom og ble landsforvist.²¹⁶ Dommen ble anket videre til Stavanger lagting. Den 24. januar 1748 frikjente lagtinget Gautes-Mari. Prosessen var såpass uryddig ettersom ”Hiemtings Acten giver ingen Oplysning om den andledning Fogden har haft til at andlægge Sag og Søgemaal imod [...] Mari Nielsdatter til Straf og undgiældelse” for signeri. Prostens brev til fogden, der Gautes-Mari ble omtalt som ”et meget Schandaleus Menniske” var utilstrekkelig som bevis. Og selv med vitnene som kunne vise til at Gautes-Mari kom med uttalelser som gjenspeilet trolldoms som realitet, ”bestaar Sagen allene i ord” uten bevis for å ha utøvd signeri. Videre anså lagtinget ordene Gautes-Mari skulle ha sagt var ”daarlige og vankundige, som uchristelige og utilbørlige Ord” som synes mest å ”gravere et suigt og sengeliggende Qvinde Menniske med navn Guri Olsdatter”. Men uttalelsene var ikke innstevnt av den som var blitt ærekrenket, Guri Olsdatter. Dermed forkastet lagtinget dommen, men åpnet for å ta opp saken hvis den ble lovlig anført som ærekrenkelse.²¹⁷

Denne trolldomsprosessen er et eksempel på forskjellige konfliktløsningsstrategier kan forekomme i én konflikt. De lokale og de overordnede myndighetene enige om at trolldom ikke var en realitet. Prosten hadde eksplisitt uttalt at dette var overtro, men det var altså uenigheter om hvordan konflikten skulle håndteres. De lokale myndighetene ville angripe overtroen ved å bruke trolldomslovgivningen og brukte en religiøs verdensoppfatning for å begrunne sine handlinger. De dømte Mari etter Chr. Vs N.L. 6-1-12 som kunne underbygge oppfatningene om *trolldom som realitet*.

Overmyndighetene mente at denne metoden var upassende. De brukte heller en språkføring som angrep den magiske verdensoppfatningen på et helt annet grunnlag. Grunnlaget var basert på juridisk og vitenskapelig artikulasjon. For det første presiserte lagtinget at de juridiske prosedyrene ikke var etterfulgt. Fogdens subjektive betraktning om Gautes-Mari som ”et meget Schandaleus Menniske” kunne ikke ansees som juridisk bevis. For det andre kan man se den vitenskapelige verdensoppfatningen lagtingets dom baserte seg på. Lagtinget anså at trolldomskonflikten ”bestaar Sagen allene i ord” og utelukket dermed den magiske

²¹⁵ Chr. Vs N.L. 6-1-12. ”Dersom nogen befindis med Signen, Manen, Maalen, Igienvising, visse Dagis Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.”

²¹⁶ Prosessnummer 778. NFS. Se Mauland, T. (1911). 153.

²¹⁷ Stavanger lagtingsprotokoll nr. 19, 1744-1768. fol. 81b. SAST.

og/eller religiøse oppfatningen av konflikten. Ved å gjøre dette ble saken definert som en personlig konflikt og ikke en konflikt som undergravet statsreligionen.

Her omdefinerte lagtinget elementet i trolldomskonflikten. Lagtinget definerte ”de uchristelige og utilbørlige Ord” ikke som et angrep på religionen, men heller som et ærekrenkende utsagn mot Guri Olsdatter. Overmyndighetene sa klart ifra til bygdetinget at hvis rettsvesenet skulle brukes for å bekjempe overtro, skulle det gjøres etter naturrettslige betingelser. Og skulle betingelsene oppfylles burde en trolldomskonflikt stevnes inn av allmuen som ærekrenkelse ettersom ærekrenkende handlinger lar seg juridisk bevise.

Sammenfatning av trolldomskonfliktene i NFS’ trolldomsarkiv i den rettslige fellesarenaen på 1700-tallet.

En sammenfatning av trolldomskonfliktene i NFS-arkivet viser at de reelle trolldomsprosessene på 1700-tallet var initiert av myndigheter. Det var de lokale myndighetene som satte i gang og dømte etter trolldomslovgivningen. Når de ble anket til opp en høyere instans ble de som regel mottatt med skepsis. De lokale myndighetenes artikulering om trolldom i de registrerte trolldomskonfliktene kan ikke kategoriseres innenfor en vitenskapelig verdensforståelse. Det som kan sies om deres språklige fremstilling av konfliktene er at de var overbevist om at handlingene var et brudd på lovgivningen. Hvorvidt trolldom var en realitet eller overtro, så var handlingene ulovlig. Trolldommens realitet i de kriminelle handlingene var altså et nedprioritert tema. En av grunnene til dette når det gjelder signeringprosesser kan være mangelen på en moderert trolldomsartikkel tilsvarende Chr. Vs N. L. 6-1-10²¹⁸ for forgjørelse. Realiteten i forgjøring ble undergravd gjennom denne artikkelen. Dette skjedde ikke for signeri.

Når det gjelder overmyndighetene så ser man en gradvis utvikling til en ren vitenskapelig oppfatning av forbrytelsene mot trolldomslovgivningen. De tre første trolldomsprosessene viser en språklig skepsis til de lokale myndighetenes bruk av trolldomslovgivningen, men ingen direkte avvisning av mulig trolldom. Her holdt ankeinstansene seg innenfor bygdetingets avgjørelser, men mildnet dommene blant annet som et tegn på humaniseringen av strafferettslig politikk. Et tydelig brudd fra denne håndteringen ser vi i trolldomsprosessene fra 1729 og utover. Her finner vi styrket skepsis mot trolldom som realitet. Dette ser vi

²¹⁸ Chr. Vs N. L. 6-1-10. ”Hvo, som bruger nogen galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgjøre og skade en anden, have sin Hovedlod forbrut; Og er det Mands Person, da straffis hand med Jern og Arbejd paa Bremmerholm, eller andet saadant Stæd, sin Livs Tid; Er det Qvindis Person, straffis iligemaade i Spindehuset.”

trolldomsprosessen mot Friderich Christiansen Pedersen Stub, selv om han ikke ble frikjent for sine forbrytelser ettersom han hadde begått og blitt dømt for flere lovbrudd. Men Götisches utredning av dommen bestod av sterke innvendinger mot bruken av trolldomslovgivningen. I brevvekslingen angående trolldomsprosessen mot Brita og Ole Alvern ser vi tydelige verbale handlinger som direkte avvisning av den magiske oppfatningen fra overmyndighetenes side, men på en annen side fikk fogden friheter til å gjøre det han ville. Angående denne konflikten mangler vi betydelig informasjon på grunn av tapte kilder og det ville vært meget sannsynlig at de lokale myndighetene hadde fått avvist bygdetingets domskjennelse på lagtinget. I 1748 skjedde nettopp dette på lagtinget i saken mot Gantes-Mari. Dommen ble omgjort og en sterk anbefaling på hva konflikten burde være oppfattet som ble formulert av lagtinget til de lokale myndighetene.

4.4 De geistlige forhørene i NFS' trolldomsarkiv

Det finnes tre geistlige forhør om trolldomskonflikter. Selv om de ikke kan defineres som trolldomsprosesser anser jeg dem som viktige for å forstå hvordan trolldomstroen til myndigheten og allmuen påvirket hverandre i en annen arena. I dette underkapittelet vil jeg ser på forskjellene og likhetene mellom de geistlige og verdslige myndighetenes håndtering av trolldomskonflikter.

1705. En mislykket djevelpakt på Voss.²¹⁹

I 1705 ble en hendelse diskutert mellom presten Christen Nilssøn Weinwich og biskopen Nils Randulf. I et brev sendt til biskopen ble hendelsen beskrevet. Korporal Johannes Geremiasson hadde skrevet og undertegnet med egen hånd en djevelpakt som lyder slikt:

Jeg helser dig, min Herre og Gud Satan, at jeg vil være dig huld og tro og give dig min Sjæl og Krop, dersom du vil give mig 300 Rix-Daler og det i atten Aar. Naar de atten Aar er ude, daa kant du tage mig længe nok til dig. Herpaa er jeg begjærende, at du vil skrive mig et Ord til igjen derom til i morgen, saa vil jeg give mig ind i din Vold.²²⁰

Handlingsforløpet ble beskrevet i presten Christens brev til biskopen. Johannes hadde fortalt til presten at pakten var plassert under kirkedøra ved et uhell, og bortforklarte at kontrakten var blitt tatt av vinden og ble blåst under kirkedøren. Men ifølge prestens tjener, hadde soldaten spurt han om å lete etter brevet en søndag. Gutten glemte å gjøre det, og etter en gudstjeneste fant en annen kirketjener avtalen og leverte den til klokkeren. Klokkeren leverte

²¹⁹ Prosessnummer 900. Se Edvardsen, E. H. og P. C. Asbjørnsen (1997). *Gammelt nytt i våre tidligste ukeblader: aktstykker om folketro og sagn i Illustreret Nyhedsblad og Norsk Folkeblad*. 195-196.

²²⁰ Helland, A. (1921). "Den almindelige del". *Topografisk-statistisk beskrivelse over Søndre Bergenhus amt*. 778.

den deretter til en av soldatens overordnede som til slutt sendte Johannes inn til presten. Prestens brev til biskopen uttrykte glede over at pakten ikke ble fullbyrdet: ”Jeg nogenleedes efter min eenfoldighed kand slutte af det den onde Aand icke tog seddelen til sig, og aabenbarede sig den”.²²¹ Dermed var ikke Johannes’ sjel fortapt, ifølge presten. Det vil si at djevelen verken svarte eller fikk pakten til Johannes.

Trolldomskonfliktene der skriftlige eksemplarer av djevelpakt var kjernen i konflikten finner sted to ganger i NFS’ arkivmateriale fra 1700-tallet.²²² I begge sakene er det personer med tilknytning til militæret som har forsøkt å inngå en pakt med djevelen. Ifølge Tyge Krogh ser det ut til at forsøk på å realisere djevelpakt foregikk særlig blant de militære i Danmark-Norge.²²³ Men som tidligere nevnt fokuserte myndighetene på om pakten var fullbyrdet eller ei. Denne saken ser ikke ut til å komme opp i det verdslige rettssystemet. Hvis det hadde skjedd ville den ha blitt stevnt inn for krigsretten etter trolldomslovgivningen og tilslutt til kongemakten. Dette skjedde imidlertid ikke, ifølge Tyge Kroghs gjennomgang av ”Udtalelser om straffesager fra Det Teologiske Fakultet og Konsistorium ved Københavns Universitet 1683-1768”.²²⁴ Her ser det ut til at presten ikke forfulgte saken og startet dermed ikke en eventuell trolldomsprosess. Det ser heller ikke ut til at biskopen forsøkte å ta tak i trolldomskonflikten. Forskjellen mellom de to djevelpaktsakene ligger i den språklige fremstillingen av muligheten for djevelens fysiske tilstedeværelse. Mens presten i 1705 ser ut til å oppfatte djevelens fysiske eksistens som en realitet, var Göttisches fremstilling fra 1729 det motsatte.

1730. Forhøret av Siri Jørgensdatter. Fra avhør til folkemyte.²²⁵

Den 12. september ble tretten år gamle Siri Jørgensdatter tatt inn av to prester, en kirketjener, fogden samt sorenskriver til forhør angående trolldomsrykter som hadde versert i Øyer. De ville forhøre seg om hennes avdøde mormor, Sirie Erichsdatter. Mormora hadde passet på Siri siden hun var sju år gammel og hadde sammen begått mange hekserier. Blant annet hadde de på en helligdags aften smurt magisk salve på en sau og deretter ”sadte sig paa sougen hvorpaa

²²¹ Edvardsen, E. H. og P. C. Asbjørnsen (1997). 196.

²²² Prosessnummer 901. NFS.

²²³ Krogh, T. (2000). 127.

²²⁴ Krogh, T. (2000). 515-566.

²²⁵ Prosessnummer 114. NFS. Se Alver, B. G. (1971). 143-146.

de strax kom i veyret, og efter et hastig og kort tiid, kom need paa et stæd, hendes mormoder kaldte Blaaekollen”.²²⁶

På Blåkulla var de på en samling som kan sammenlignes som en sabbat. Der satte de seg til bords med mormora som ”sad nærmest fanden, den hun kaldte bæste-fader”.²²⁷ Der ble det servert rømmegrøt, smør, ost, flatbrød og fisk. Sju bord var dekket til med mat og drikke. Etter måltidet sa fanden ”som vor sortklæd, og havde een traæ hatt paa hovedet som sad ved det største bord i høysædet”, til mormor at Siri var et barn han ikke ville ha. De reiste hjem igjen på sauene og ”hendes mormor forbød hende icke og sige noged derom”.²²⁸ Et år etter fikk Siri være med til Blåkulla enda en gang. Denne gang var det hennes far, Jørgen Jensen, som de brukte som fartøy. Etter turen fikk faren ryggsmarter og ble deretter syk og døde. Siri og mormora dro en tredje gang til Blåkulla et år senere. Denne gang skulle det ha foregått et ritual mellom Siri og fanden. Fanden kuttet lillefingeren hennes og ”skrev hendes navn i een stor bog” med blodet hennes. Da de skulle hjem, tok Siri og hennes mormor en tur innom en kirke og ”tog nogle fliser op af kiercken”. Disse skulle Siri kaste ut i Hovdefossen og si: ”Gud lad icke min siel komme i himmelen førend disse fliser kommer på sit stæd igjen”.²²⁹

Etter en kort tid ble mormora syk, men i tiden før hun døde hadde hun overlevert ”een trækop, som hun havde faaed af fanden” med den magiske salven til Siri. Dernest hadde mormora fortalt Siri at hun skulle følge tre nabokoner til Blåkulla på pinseaften. Etter at mormora døde flyttet Siri flyttet til Nestingengård for å bo med sin onkel Torbiørn Næstingen i Øyer. Og på pinseaften snek hun seg ut av gården. Siri smurte en sopelime med den magiske salven, fløy bort for å møte de tre nabokonene og dro til Blåkulla sammen med dem. Der var de igjen på sabbat hvor de spiste og drakk. Der så Siri også sin avdøde bestemor i fandens kjeller sammen med andre folk.²³⁰

Dette fortalte hun til to kusiner, Inger og Kirstie Næstingen, som hun bodde sammen med. Da Siris onkel og hans kone fikk høre historien, konfiskerte de trekoppen med salven og sammen med sopelimen og brant det opp. Deretter ble hun brakt til prestegården av onkelen for å gjete husdyrene. Mest sannsynlig hadde Siris historier blitt fortalt rundt i bygda og hun ble tilslutt tatt inn av myndighetene som skriftlig nedtegnet hennes fortellinger i kirkeboka.

²²⁶ Alver, B. G. (1971). 143.

²²⁷ Alver, B. G. (1971). 143-144.

²²⁸ Alver, B. G. (1971). 144.

²²⁹ Alver, B. G. (1971). 144.

²³⁰ Alver, B. G. (1971). 145.

Etnologen Ørnulf Hodne har skrevet om Siri Jørgensdatter. Han skriver at etter forhøret fikk hun en ny dåp. Ifølge han er det ikke tegn på at saken ble innstevnt etter trolldomslovgivningen.²³¹ Forhøret av Siri Jørgensdatter er en kilde der en av allmuens språklige fremstilling fikk utfolde seg fritt. Såpass fritt at etnologen Bente Alvern mener at forhøret av Siri Jørgensdatter etter hvert som tiden gikk, ble gjenstand for endringer og ble til et folkesagn. Hun mener at det er sannsynlig at denne hendelsen ble spredt muntlig i over hundre år og nedtegnet som et sagn av presten, salmedikteren og folkeminnesamleren Magnus Brostrup Lanstad (1802-1880). Sagnet finnes blant annet i *Mystiske Sagn fra Telemarken. Efterladte Optegnelser* fra 1926.²³² Her var det noen faktaendringer, men mye av forhørets opplysninger var grunnlaget til sagnet.²³³ Men betydde det at allmuen virkelig trodde på det Siri Jørgensdatter sa eller ble hendelsen interessant på grunn av den sensasjonelle fortellingen?

En mulig tolkning av denne hendelsen var ifølge Alver at historien ble fortalt av Siri Jørgensdatter for å tiltrekke seg oppmerksomhet på sitt nye bosted. Samtidig kan man stille seg spørsmålet om en ung jente kunne ha laget en fortelling med så mange av de magiske fortellerkonvensjonene på plass uten hjelp av andre. Det kan tenkes at hun gjenfortalte en fortelling som hun var kjent med og ga personer i hennes eget liv en rolle i sin fortelling. En slik tolkning utelukker verken at lokalsamfunnet så på trolldommen som realitet eller overtro. Flere tegn tyder på at situasjonen kunne ha blitt tolket som realitet. For det første ble det fortalt at Siris onkel brant trekoppen og sopelimen istedenfor å direkte avfeie hennes historie. For det andre ble to prester, en kirketjener, fogd og sorenskriver samlet under forhøret på grunn av en jentes fortelling.

Det andre tegnet kan også tolkes dit hen at man tok *trolldom som overtro* på alvor. De lokale myndighetene måtte ha ment at Siri Jørgensdatters handlinger måtte føre til en eller annen form for reaksjon. Ut ifra kildene ble Siri ikke stilt for retten eller at overmyndighetene tok aktivt grep inn. Myndighetenes konflikthåndtering av situasjonen tok i bruk en rettsjuridisk form, men uten å bruke rettsvesenet. Uten bruk av den offisielle rettsvesenet for domfellelse eller en form for forlik ser det ut som en omgåelsesstrategi. Ifølge Hodne ble Siri døpt på ny, noe som ser ut til å være en religiøs forsoningsstrategi.

²³¹ Hodne, Ø. (2008). 226 og 268.

²³² Alver, B. G. (1971). 225.

²³³ Alver, B. G. (1971). 152-154.

1732. Geistlig forhør om en vandrende finne. En vellykket åpenbaring?

I kirkeboka for Tingvoll prestegjeld for perioden 1732-1751 står det at presten tok initiativ til å forhøre flere av sine sognebarn i 1732. Det hadde gått rykte om en omvandrende finne ved navn Tomes som hadde tatt i bruk magi for å finne hvem som hadde stjålet smør, ost og mel fra husmannen Ingebricht Hansen på Holmeide. Finnen hadde utpekt Guri Jonsdatter som tyven, og hun tilstod etter hvert for Ingebricht og andre bygdefolk. Finnen Tomes hadde vært innom Strubstad og fått vite at Ingebricht var blitt bestjålet. Henrich Strubstad sendte da en gutt til Ingebricht om at ”der er en findmand som vil tale med dig”.²³⁴ Ingebricht fulgte gutten for å møte finnen og betalte finnen for å finne tyven. Finnen avtalte da å møte Ingebricht om natten for å utføre sine tjenester. Om natten tok han Ingebricht til Henrichs Holmeides hus.

Under forhøret av Henrich får vi vite mer. Han hadde lagt seg og ikke gitt samtykke til samlingen, ei visste han på forhånd om det som var planlagt. Men da folk samlet seg i stua hans om natta våknet han. Til sammen stod sju personer i stua for å være vitne til Tomes’ handlinger: Kunsten å åpenbare en tyv. De sju som var tilstede var de som bodde i huset, Henrich og kona hans. Ingebricht som hadde blitt frastjålet smør, ost og mel. Guri den antatte tyven, samt Erich Jonsen, en dreng og kirkevekkeren Endre.

Før åpenbaringen tok til, spurte finnen om handlingens moral. Kirketjeneren påpekte at ”alt det som er mod Guds Befaling det er synd”.²³⁵ Finnen sa seg enig med svaret, men ingen stoppet åpenbaringen. Tomes spurte om en bøtte med vann for å finne tyven. Deretter fikk Guri beskjed om å kaste garnnøstet hun hadde fått beskjed om å ta med seg i vannbøtta og finnen sa: ”Nu er du frie”.²³⁶ Kirkevekkeren syntes at dette var suspekt og ”talede ham til for sit Narerie og Gøglen”, men Tomes lot seg ikke stoppe. Han henvendte seg til Guri atter en gang og ba henne se på den ødelagte låsen han holdt i hånda og sa: ”Det bliver ikke dig, det bliver en anden!”²³⁷ Igjen forsøkte kirkevekkeren å snakke med Tomes om hans ”gøglerie”, men finnen fortsatte og kom fram til følgende:

”Der har du tyven, pegende hen paa Guri, enten du vil tage mig eller hænde, du har taget det, og du skal følge mig til Harboe, du har taget det, du og een til.”²³⁸

Guri svarte ikke, og da Tomes spurte ”om det var vakkert at bryde laas” sa hun ”æg har int brut laaset” og dro sin vei. Etter gjenvisningen sang finnen ”en dansk salme, os ubekient, dog

²³⁴ Prosessnummer 513. s. 17. NFS.

²³⁵ Prosessnummer 513. s. 18. NFS.

²³⁶ Prosessnummer 513. s. 19. NFS.

²³⁷ Prosessnummer 513. s. 20. NFS.

²³⁸ Prosessnummer 513. s. 20. NFS.

var Jesu navn offte i den, og hand bøyede sin Knæe hver g/an/g Jesu navn indfalt i den” og deretter dro alle som var vitne til denne hendelsen hver til sitt.

Ut i fra kirkeboka ser det ut som om finnen Tomes hadde rett i hans åpenbaring. Det var en annen person som hadde vært med Guri for å bryte seg inn hos Ingebricht. Mari Amundsdatter ble etter hvert også forhørt av presten. Hun tilstod for presten at hun hadde vært med Guri og tatt en smørkanne. Etter biskopens samtykke ble Henrich Holmeide, Henrich Strubstad og Ingebricht Hansen bøtelagt av presten for sine handlinger. Guri Jonsdatter ble ”straffet med ord og advaret [...] hvis ikke hun kiendelig forbædrer sig, sendes hun naar Aaret er omme, til Trondhiems Tugthuus” og Mari Amundsdatter ble ”haardelig tiltales af Præsten”.

Denne trolldomshendelsen ble ikke håndtert av verdslige myndigheter. At de ikke gjorde det var mest sannsynlig fordi finnen Tomes hadde allerede reist fra prestegjeldet. Men mulighetene for at det kunne oppstå en rettssak var tilstede. Fogden kunne for eksempel stevnet Ingebricht Hansen for å kjøpe signetjenester etter Chr. Vs N.L. 6-1-13.²³⁹ Det samme gjaldt også de andre vitnene. Dette skjedde ikke, og kan dermed klassifiseres som en fortielsesstrategi fra verdslige myndigheter. I stedet for var det de geistlige myndighetene som engasjerte seg i hendelsen. Lars Petter Marthinsen skriver i sin masteroppgave at presten var ”veldig interessert” i denne trolldommen. Forhøret av hendelsen var drevet av nysgjerrighet og kuriositet: ”I denne perioden er det slett ikke merkelig at han viste interesse på denne måten, ettersom de beleste og lærde i denne perioden stort sett så på trolldom med skepsis”.²⁴⁰ Foruten for å være drevet av nysgjerrighet, var presten innstilt på å iverksette en reaksjon for at hans sognebarn hadde hatt kontakt med finnen. Ut ifra straffene som ble gitt ble hendelsen ble sett som ukristelig aktivitet av presten, men den ble ikke vurdert som alvorlig nok til at rettsapparatet ble brukt.

Prestens språklige fremstilling viser til at trolldommen ikke var betraktet som realitet. Samtidig ble skepsisen utfordret fordi finnen faktisk klarte å åpenbare riktig person. Allmuens forklaringer om finnen viser at de òg var skeptiske, men var nysgjerrige på hva finnen kunne utrette. Ut ifra den skriftlige fremstillingen av forhørene ser det ikke ut til at de som var

²³⁹ Chr. Vs N.L. 6-1-13. ”De, som ere saadanne Folkis Medvidere, og deris Raad og Konster til sig, eller andre, bruge, eller bruge lade, skulle første Gang staa aabenbare Skrifte og give til næste Hospital to tusinde Lod Sølv, om de Middel dertil have, ellers efter deris yderste Formue. Befindis nogen anden Gang i samme Forseelse, da straffis den ligesom de, der saadan Ugudelighed og Daarskab øve.”

²⁴⁰ Marthinsen, L. P. (2008). 64-65.

tilstede den natta var overbevist om at Guri var tyven. Guri var bastant da hun nektet for at hun var tyven og tilstod bare i etterkant av Tomes' åpenbaring. I denne rettsaken er kirketjenerens språk spesielt interessant fordi han oppfattet handlingene som "Narerie" og "Gøglerie", men også som religiøs synd. Han oppfattet ikke de magiske handlingene som realitet, men anså dem som et brudd med religionens lære.

I de to geistlige forhørene som foregikk i 1730 og 1732 ble ikke trolldom ansett som realitet hos de geistlige, men de så på overtro med alvor. Overtro var et problem fordi det ble ansett som vranglære og ukristent. Kildenes språklige fremstilling av trolldomshandlingene viser en skeptisk oppfattelse av trolldom som realitet, men handlingene vekket de geistliges nysgjerrighet og interesse omkring en magisk verdensforestilling. Forskjellen mellom hvordan de verdslige og geistlige myndighetene håndterte trolldomskonflikter i opplysningstiden er noe forskjellig. Det lokale rettsapparatet fokuserte på om handlingene var et beviselig brudd på trolldomslovgivningen. Ut ifra kildene jeg har sett virker det som om kirkens menn så på trolldomshandlinger som noe ukristent, og strategiene for håndteringen av konfliktene var sammensatte.

4.5 Sammendrag av trolldomskonfliktene på 1700-tallet fra trolldomsprosessarkivet

NFS' arkiv over trolldomsprosesser inneholder kilder til flere saker som ikke lar seg definere som trolldomsprosesser, men er allikevel relevante for å studere hvordan myndighetene reagerte på trolldomskonflikter blant allmuen. Myndighetenes reaksjon hadde betydning for allmuens oppfatning om trolldom. Et tydelig tegn på dette var ærekrenkelsessakenes medvirkning for nedgangen av antall trolldomsprosesser. I rettssaken fra 1701-1702 omgjorde lagtinget underrettens dom. Lagtinget avsa en dom som uttalte at selve innstevningen angående en trolldomshandling i seg selv var en ærekrenkende og ulovlig handling. I rettssaken fra 1747-1748 ser vi lignende behandling av en trolldomskonflikt. Her forkastet lagtinget underrettens dom. Lagtingets kjennelse mente at den innstevnte Gantes-Maris handling ikke var signeri. Det eneste som var kriminelt i denne rettssaken, mente lagtinget, var Gantes-Maris "diagnose". "Diagnosen" var oppfattet som "daarlige og vankundige, som uchristelige og utilbørlige Ord" som synes mest å "gravere et suigt og sengeliggende Qvinde Menniske med nafn Guri Olsdatter". Lagtinget mente at dersom Gantes-Mari skulle dømmes måtte hun innstevnes for ærekrenkelse mot Guri Olsdatter. En trolldomsstevning og offentliggjøring av trolldomsmistanker kunne potensielt ende med en ærekrenkelsessak og bøter for trolldomsanklageren. For allmuen var det altså stor risiko å stevne inn

trolddomsmistenkte. Men for de som var utsatt for troldomsrykter stod fortsatt muligheten å stevne inn ryktespredere for ærekrenkelser. Slik sett ville ærekrenkede troldomsbeskyldninger som trolddomskonflikter være en del av søksmålene rettsvesenet fortsatt måtte dømme.

De lokale myndighetene stod for et flertall av de reelle troldomsprosessene som ble brakt inn for retten. Her finnes det flere mulige tolkninger på denne utviklingen. Den ene kan være at de lokale myndighetene fortsatt hadde en magisk verdensoppfatning og kunne stevne inn sine trolddomsmistanker med mindre risiko enn allmuen. Dermed kunne de ha hatt en lavere terskel enn allmuen for å handle på grunn av trolddomsmistanker. Undermyndighetenes handlinger kunne forsterke den magiske verdensoppfatningen, noe overmyndighetene reagerte imot. Samtidig kan man se at signeriartikkelen manglet en modererende artikkel som forgjøringsartikkelen fikk i Chr. Vs D. og N. Lov 6-1-10. Mens forgjøring kunne rettslig tolkes og straffes som innbilte kunster, hadde signeri ingen lovartikler for å tolke og straffe handlingene som innbilte kunster. En annen tolkning kan være en bokstavelig tolkning av lovverket for å opprettholde lov og orden.

Det er mulig at allmuen kan ha hatt noe innflytelse på lokale myndigheter og fått fogden til å stevne inn troldomsprosesser. Dermed kunne fortsatt allmuen få trolddomsmistanker stevnet for retten uten den store risikoen med en privat stevning. Fogden på sin side ville vært mer effektiv om allmuen oppsøkte han om mulige lovbrudd, istedenfor å måtte aktivt overvåke lokalsamfunnet for mulige lovbrudd. I flere troldomsprosesser initiert av myndighetene skjedde det på allmuens vegne.²⁴¹ Et slikt samarbeid kan være grunnen til at de lokale myndighetene var den aktive part av troldomsprosessene på 1700-tallet. De lokale myndighetenes oppfatning av situasjonen kan tenkes å være første instans for at troldomsprosesser skulle stevnes inn til retten. De lokale myndighetene måtte overbevises, noe som skjedde sporadisk.

En undersøkelse av NFS' troldomsarkiv viser at de fleste troldomsprosessene på 1700-tallet var initiert av lokale myndigheter og ble møtt med skepsis av overmyndighetene. Videre ser det ut til at allmuen selv kunne initiere en rettslig trolddomskonflikt som ærekrenkelsessaker. I

²⁴¹ Prosessnummer 568 var lensmannskonstabelen med flere folk igjen på tinget for å stevne Amund skomaker. Prosessnummer 902 hevder fogden at han følte seg presset til å føre saken mot Brita Alvern. I en rettsak i perioden 1769-1771 stevnet fogden inn en sak på allmuens vegne.

neste kapittel vil jeg undersøke tingbøkene fra Nordhordland for å se om betraktningene gjelder for kilder som ikke er blitt systematisk undersøkt tidligere.

Kapittel 5: Trolldomskonfliktene på 1700-tallet fra Nordhordland

Ved systematiske søk i de digitaliserte tingbøkene fra Nordhordland på 1700-tallet har jeg registrert fjorten rettssaker der *begreper som assosieres med trolldom var en faktor i konfliktene*. Én sak er kjent fra Ragnild Botheims hovedfagsoppgave *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700*,²⁴² mens tretten av rettssakene er ukjente i historieforskning om trolldom. I de tretten rettssakene var trolldomstroen blant allmuen en medvirkende faktor for ti av rettssakene. I tre av rettssakene var trolldomsrelaterte ord brukt som skjellsord uten at trolldomstro antydes som en faktor for konfliktene. To rettssaker fra 1743 og en fra 1788, var ærekrenkelsessaker uten innslag av trolldomstro, ifølge tingbøkene. Disse er etter min vurdering ikke relevante å analysere i denne oppgaven. Disse sakene er rene injuriersaker. Skjellsordene var uten henvisning til antatte trolldomshendelser. De ti øvrige rettssakene er derimot relevante og henviser til trolldomshendelser, trolldomsrykter eller trolldomsmistanker.

I perioden mellom 1708 og 1798 var det seks sorenskrivere Nordhordland. Sorenskriver Arent Berntsen (1708-1713) behandlet én trolldomskonflikt i sin embetsperiode i 1709. Hans arvtager i embetet, Arnoldus de Fine (1713-1732), dømte to trolldomskonflikter. Michael Trønder (1732-1742) behandlet én rettssak i 1734. I perioden 1742-1768 behandlet Johan Garmann én og samme person som var innstevnt tre ganger for en vedvarende trolldomskonflikt. Sistnevntes sønn, Henrich Garmann, overtok sorenskriverembetet og dømte en omfattende rettslig konflikt om allmuens trolldomstro i sin korte embetsperiode i 1768-1771. Den siste sorenskriveren for perioden, Johannes Haberdorph (1771-1798) avsluttet med periodens siste trolldomskonflikt i 1786.²⁴³

Rettssakene fra Nordhordland på 1700-tallet er primært kategorisert etter kronologi. De vil bli analysert slik som beskrevet i kapittel to. Jeg har delt 1700-tallet i to perioder. Den ene perioden tar for seg konfliktene i første halvdel av 1700-tallet mens den andre perioden tar for seg konfliktene i andre halvdel av 1700-tallet. Dette har jeg gjort ettersom trolldomskonfliktene har likheter innad periodene og forskjeller i forhold til hverandre. I

²⁴² Registert som prosessnummer 898. NFS. Denne rettssaken er behandlet i kapittel 4.

²⁴³ Falch, T., et al. (1991). *For rett og rettferdighet i 400 år : sorenskriverne i Norge 1591-1991*. 20. Dessverre er det manglende opplysninger i perioden mellom 1702 og 1708, vi ikke navnet på personen som besatte embetet.

første halvdel av 1700-tallet var fire av fem trolldomskonflikter stevnet inn av allmuen som ærekrenkelse.

5.1 Ærekrenkelsessakene med trolldomsbeskyldninger i første halvdel av 1700-tallet

En kort introduksjon av de fem rettssakene fra første halvdel av 1700-tallet viser at én av sakene ble henlagt på grunn av feil i den juridiske prosedyren. Rettssaken i 1703 ble henlagt fordi det var ikke gitt fjorten dagers varsel på innstevningen. I en annen rettssak fra 1709 påla retten de stridende partene til å inngå forlik. I en sak fra 1715 grep lensmannen inn i en fysisk konflikt på grunn av trolldomsbeskyldninger. Retten dømte den ene parten for ærekrenkelse. Den fjerde rettssaken var en ærekrenkelsessak som kom opp i retten mellom 1721-1722. Den synes å vise hvordan trolldomstroen begynte å avta, mens en rettssak fra 1734 viser det motsatte. Jeg skal presentere og analysere disse konfliktene i en kronologisk rekkefølge.

1703. Ærekrenkelsen mot Marthe Olsdatter.

Den 16. oktober 1703 ble det avholdt alminnelig høsting på Quamme for Olundfit skiprede.²⁴⁴ Marthe Olsdatters lovverge, Gullich Erichsen Feste stevnet Diderich Hijnechen for grov ærekrenkelse mot henne. Han hadde kalt henne for en ”troidhexe” og uttalt at ”dersom hans Creatur Kom til noget til, da Schulle hans qvinde Marte brendis paa samme sted”. Gullich mente at man ikke kunne bevise at hun var en heks, og denne beskyldningen så vel som trusselen, burde straffes etter loven og derfor ”lide derfor paa sin Ære og Lempe”.²⁴⁵ Han kalte inn fire vitner som kunne bekrefte ærekrenkelsen.

Da varselsmennene fremstod for retten for å bekrefte stevнемålet, får vi vite om følgende prosedyrefeil: Diderich fikk stevнемålet den 5. oktober, altså elleve dager før retten var satt. Dermed var stevнемålet ulovlig stevnet etter Chr. Vs N.L. 1-4-7.²⁴⁶ Diderich protesterte dermed mot stevнемålet og tinget avviste stevнемålet, dog var Gullich henvist til å varsle et lovlig stevнемål. Tingboka inneholder ikke et nytt søksmål med partene i denne konflikten, selv om sorenskriveren eksplisitt henviste saksøkerne ”til Loulig stefnemaal, Saa schal da siden effter Loven nermere derudi omgaa is hvis Ret er.”

²⁴⁴ Olundfit skiprede er kalt Alenfit i tingbøkene. Sammen med Eikanger og Lindås er Olundfit slått sammen som nåværende Lindås kommune.

²⁴⁵ Tingbok for Nordhordland nr. 28, 1702-1704. fol. 96b. DA.

²⁴⁶ Chr. Vs N.L. 1-4-7. ” Til Byting givis muntlig, eller ved skriftlig Kaldsædel, otte Dagens Varsel, og til Bøjgde og Birke-Ting fiorten Dagens Varsel, om de, der stævnis, boe eller opholde sig i det Tinglav, Birk eller By, som Tinget holdis.”

På grunn av en juridisk formalitet hadde Diderich altså sluppet unna et rettslig søksmål over sine ærekrenkende uttalelser om at Marthe var ”trollhexe” og trusselen ”dersom hans Creatur Kom til noget til, da Schulle hans qvinde Marte brendis paa samme sted.” Hvis vi tar utgangspunkt i forholdet mellom den formelle saksgangen og beskyldningen/trusselen, ser vi at myndighetene prioriterte å følge den formelle prosedyren istedenfor å gripe inn i konflikten. Myndighetene kunne ha grepet inn og videreført saken, enten ved stevne saken på nytt eller sikte Marthe for å være ei ”trollhexe”. Det gjorde de ikke. Dette vil jeg hevde er en form for *omgåelsesstrategi*. Dette kan sees i kontekst med rettsaken mot Ingeborg Rasmusdatter Odderås i 1701-1702.²⁴⁷ Der ser det ut som om den forrige sorenskriveren i Nordhordlands fogderi mistet sitt embete på grunn av hans håndtering av en trolldomsprosess som ble underkjent av lagtinget. Fogden og den nye sorenskriveren kunne ha hatt den forrige trolldomsprosessen i bakhodet.²⁴⁸

Et annet aspekt som er bemerkelsesverdig i denne konflikten var det eksplisitte utsagnet retten uttalte da saken ble henlagt. For selv om sorenskriveren ikke videreførte saken, henviste han saksøkerne å stevne søksmålet på nytt. Det vil da si at sorenskriveren åpnet for at tinget kunne være fellesarenaen for denne konflikten. Hvorfor ble da ikke saken tatt inn på nytt? Man kan anta at trolldomstroen var noe som vek tilbake ettersom Gullich selv påstod at ”saadan grov Ære Schielderi \ey/ Kand beviise” ifølge tingboka.²⁴⁹ Dette viser to oppfatninger man hadde om trolldomskonflikter på 1700-tallet. Det ene var troen på at en kunne skade en annen person eller eiendom ved trolldom fortsatt eksisterte. Det andre var bevisstheten over at trolldomsmistanke ikke kunne bevises juridisk i retten.

Samtidig viser denne trolldomskonflikten allmuens bruk av tingets kommunikasjonsforum. De saksøkte fikk demonstrerte deres stevnevilje og offentliggjorde at man ikke skulle forsøke å skades deres rykte og ære. Ifølge Sandmo, kunne stevningen i seg selv være nok til å gjenopprette balansen i personlige relasjoner i lokalsamfunnet. Det vil si stevningen alene selv uten dom var *konfliktoppløsende*.²⁵⁰ Men dette må sees innenfor hvilken ytringer som var gjort før sorenskriveren forkastet stevnemålet. Gullich fikk fire vitner til å bekrefte ærekrenkelsen. Videre uttalte han at ”saadan grov Ære Schielderi \ey/ Kand beviise”. Denne

²⁴⁷ Prosessnummer 898. NFS.

²⁴⁸ Falch, T., *et al.* (1991). Se bilag over sorenskriverembetet over Nordhordland. Christian Nicolai Aboe mistet embetet i 1702, samme år som lagtinget refset ham for håndteringen av Ingeborg Rasmusdatter Odderås. Han levde til 1709.

²⁴⁹ Tingbok for Nordhordland nr. 28, 1702-1704. fol. 96b. DA.

²⁵⁰ Sandmo, E. (1992). 123.

påstanden ble stående uten innvendinger. Samtidig signaliserte rettsvesenet til Gullich ved å eksplisitt henvise til et lovlig stevнемål, ettersom at den eneste grunnen retten ikke dømte i hans favør var på grunn av formaliteter. I sammenheng med tinget som et kommunikasjonsforum var denne uttalelsen slik jeg ser det et konfliktløsende grep som Gullich var fornøyd med, selv uten dom.

1709. Ærekrenkelsen mot Anne Fløen.

Anne Fløen møtte opp på Møllendal tingplass den 6. mars 1709 for å stevne Johannes Nielsen Møller og hans kone Luise. Anne hadde to vitner som kunne vitne på hennes vegne. Under ed forklarte vitnene at de saksøkte hadde kalt Anne en ”trollhexe” under en diskusjon mellom paret på den ene siden og Annes sønn på den andre. Det første vitnet forklarte at de siktede hadde sagt: ”du Kand gjøre Lige som dine forældre har gjort de har villet altid haft i fra mig, og gaa hiem og sig Moder din det dend trollhexe”²⁵¹. Det andre vitnet forklarte for retten at han hadde hørt Luise kalte Anne for ”trollhexe”, men fra Johannes hørte han ikke noe skjellsord.

Johannes forsvarte seg med å hevde at vitnemålene ikke ble avgitt etter Chr. Vs N.L. 1-13-1,²⁵² han hevdet at vitnemålene ikke var identiske og var dermed juridisk ugyldige. Rett etterpå repliserte Annes lovverge, Peder Baltzersen, at det var i overensstemmelse med at hun var blitt kalt en ”trollhexe”, hvorav det ene vitnet identifiserte personen som krenket Anne. Han mente at de siktede måtte betale for saksomkostningen etter Chr. Vs N.L. 6-21-7.²⁵³ Det ville ikke Johannes godta, og på hans vegne forment Hinrich Corts at vitnemålene ikke var ”krafttig noch udj saa høyt magt paa Liggende Sag”. Johannes kunne avlegge en benektelsesed for retten dersom dommeren ba om det. Etter at retten oppsummerte saken ble de siktede spurt om de kunne bevise at Anne var en ”trollhexe”. Det kunne de ikke bevise, ”hvorpaa parterne blef **foreholte at forlige sig og til den ende blef udviist**”. Partene møtte hverandre i retten den 6. april. Sammen hadde de kommet med en forlikserklæring som skulle skrives inn i tingboka og offentliggjøres på tinget:

Vi og hermed paa begge sidder indgaar, tilstæder og Samtøcher; at alle hvis hastige og Ubesindige ord paa enten af sidderne Kand Være talt, schall her efterdags Være Død og Magtisløs, og iche Voris Erlige Nafn og Røgte paa nogen af sidderne i Ringeste maader at præjudicere til nogen forKleinelse,

²⁵¹ Tingbok for Nordhordland nr. 31, 1709. fol. 4b. DA.

²⁵² Chr. Vs N.L. 1-13-1. ”Vidne er ej mindre end to Personer, over eens stemmende, og udi een Ting.”

²⁵³ Chr. Vs N.L. 6-21-7. ”Befindis nogen med skammelig Løgn muntlig, eller skriftlig, at ville sætte deris Øvrighed, Geistlig, eller Verdslig, eller andre hæderlige Folk og ærlige Hustruer, eller Møer, nogen Skandflik paa, bøde sine tre Mark, og derforuden trende fyrretyve Lod Sølv; Og hvis hand ikke haver at bøde med, da bør hand at slaais til Kagen og bære Stene af Byen.”

samt og herved processens omkostninger paa begge sidder ophæved, og saaledis efter denne forEening ere Venlig og Kierlig med hin anden forligte **Derhos Lover Vi paa begge sidder at ingen af os schall paaføre hinanden nogen Skade og fortræd af Voris hafvende bester, være sig enten hæst fæ eller Smaller** hvoraf sig nogen Ulempe her efterdags meere schall kunde entstaa, og ellers at omgaais og Leve tilsammen som erlige og fredelige Naboer og Grander Sømmer og anstaar, At dette saaledis Urøggelig holdis og efterlevis schall, haver Vi begge Voris hænder underschrevet, og ieg Anne Antonidatter paa min side Venlig begiert S/igneu/r Peder Baltzersen */: som Laugverge og S/igneu/r Niels Blegen, og ieg Lusi Christophersdatter iligemaade paa min side Venlig begiert Hinrich Korts og Jochum Skaale dette med os til Vitterlighed at underschrive

Bergen d/en 4 april Anno 1709
Anne AAD: Antonidatter, Lusi Christophersdatter
til Vitterlighed som LaugVerge, Til Vitterlighed efter begier
Peder Baltzersen, Hinrich Korts,
Niels Blegen til Vitterlighed Jochum Skaale²⁵⁴

Her hadde faktisk sorenskriveren aktivt gått inn for å løse konflikten gjennom rettsvesenet. Sorenskriver Arent Berntsen brukte rettsvesenet for å pålegge partene å inngå et forlik. Dette er dermed en sammensatt konflikthåndteringsstrategi i henhold til Lennersands tre kategorier.²⁵⁵ Retten *påla* partene å løse konflikten selv innenfor en *forsoningsstrategi*. Samtidig vil denne løsningen kunne kategoriseres innenfor en *rettsjuridisk strategi* ettersom det var retten som aktivt bestemte at partene skulle inngå et forlik. Partene ble av sorenskriveren ”foreholte at forlige sig og til den ende blef udviist”. Dermed kunne man kanskje si at det var en *rettsjuridisk forsoningsstrategi* som ble pålagt og godtatt av de motstridende partene.

De saksøkte sa at kunne ikke bevise noe trolldomshandlinger. Samtidig viser forliket en formulering en magisk oppfatning om forgjøring av andres husdyr var et antatt problem. Partene hadde blitt enige om formuleringen: ”Derhos Lover Vi paa begge sidder at ingen af os schall paaføre hinanden nogen Skade og fortræd af Voris hafvende bester, være sig enten hæst fæ eller Smaller”.²⁵⁶ En av de mest brukte beskyldningene om trolldom var forgjøring av husdyr, slik at de ble syke eller uproduktive. En slik beskyldning kunne gå ut på å bruke trolldom for å fjernmelke andres dyr, og dermed frata produksjonen til offerets husdyr.²⁵⁷ Formuleringen viser en frykt for at andre kunne ha aktivt forsøkt å skade husdyrene, men som man hadde problemer med å bevise juridisk. Her hadde altså de motstridende partene gått med på å forsone og love hverandre å ikke skade hverandres husdyr, samtidig som de slapp å betale saksomkostningen. Formuleringen av forliket har påfallende likheter som et standard

²⁵⁴ Tingbok for Nordhordland nr. 31, 1709. fol. 15. DA. Mine uthevelser.

²⁵⁵ Lennersand, M. (2004). 17-57.

²⁵⁶ Tingbok for Nordhordland nr. 31, 170. fol. 15. DA.

²⁵⁷ Hodne, Ø. (2008). 127-130.

forlik bortsett fra henvisningen til lovnaden om å ikke skade husdyrene. Slik sett hadde rettsvesenet løst en spesifikk trolldomskonflikt samtidig som den ikke aktivt gikk inn på å angripe den magiske verdensoppfatningen om *trolldom som realitet*, bortsett fra å spørre om juridisk bevis på beskyldningen.

1715 og 1721-1722. Krenkelsene mot Herman Nordal og Ane Johansdatter.

”Anno 1715 d/en 22 Novembris er holdet Høste- Skatte og Sage-Ting med Guulens Schibbredis Almue paa Tingstædet Halsviig nærværende Ædle Vice-Laugmand og Constituerit foget Signeur Henrik Weiland”.²⁵⁸ På dette tinget ble Anders Opdal stevnet av bygdelensmannen. Anders hadde slått Herman Nordal, tråkket på hans kone og ”tillagt hende usømmelige og ilde anstaaende Gierninger”.²⁵⁹ Anders derimot hevdet at han ikke hadde slått noen, men vedstod å ha skjelt ut Hermans kone. Dernest stod det første vitnet fram for retten for å avgi sitt vitnemål. Han forklarte at det hele begynte da Herman hadde en samtale med Anders om ærlighet. Anders ble spurt om han var like ærlig som Herman selv var. Anders svarte bryskt tilbake: ”Nej: da skulle du først ligge den troldom fra dig som du er kundbar for”.

Herman ble meget forbannet og stormet ut av rommet på grunn av utsagnet, men slagsmål hadde vitnet ikke sett. Det som kunne ha sett ut som et håndgemeng, var da Herman ropte på Anders etter at han stormet ut av rommet. Det neste vitnet fikk med seg var at ”Anders Opdal holde Hermand Nordal med sin Venstre haand i brøstet og kastede Hermand bort over en helle imod Marken” At dette skjedde var Anders enig. Retten spurte deretter om han kunne bevise at Herman og kona hadde gjort ulovlig. Det kunne han ikke ettersom ingen kunne vitne for ham. Dermed avsa retten at utsagnet skulle mortifiseres: Anders ”udøste, ugrundede og Ubeviislige og ueftertenkelige Ord, mod Hermand Nordal og hands Koene, ej komme deris ærlige og gode Navn og rygte til allerringeste forkleinelse, men være som døde og utalte”. Samtidig skulle han offentlig unnskyldes for sine uttalelser og betale en liten bot på én Rdr for prosessens omkostning. Seks år senere dukket enda en trolldomskonflikt opp for den samme sorenskriveren.

Den 21. og 22. november 1721 ble det ordinære høsttinget for Herdla skiprede samlet på Frekhaug gård.²⁶⁰ Blant flere saker som ble behandlet den 22. november var rettssaken med

²⁵⁸ Tingbok for Nordhordland nr. 34a, 1715. fol. 23b. DA.

²⁵⁹ Tingbok for Nordhordland nr. 34a, 1715. fol. 24. DA.

²⁶⁰ Stedene omtales som Herløe og Frechau i tingboka.

Ane Johansdatter mot Nils Aadland. Han hadde beskyldt Ane for trolldom og hevdet at han var blitt lovet ondt av henne, og for dette stevnet hun Nils for ærekrenkelse. Ane hadde med seg to personer som vitnet for henne. Nils hadde ikke noen navnførte vitner, men fortalte retten at hans foreldre og kone Synneve, samt ytterligere to personer kunne være villig til å vitne for ham. Retten tillot ham å kalle inn disse personene til neste tingmøte for å bevise at saksøkeren ”have begaaet nogen Trolldom”.²⁶¹

Saken fortsatte den 4. mai 1722. Nils møtte opp, men med bare ett vitne, Nils Mathisøn. Verken hans foreldre, hans kone eller Marrite Stephendsdatter var villige til å vitne for ham. Nils Mathisøn ”forklaredede edelig ei om noget saadant at Være Vidende” om at Ane var trolldomsyndig slik Nils Aaland beskyldte henne for. Nils kunne ikke annet gjøre enn å ”fortryde” sin ”hastige forseelse og ubetenksomme tale og gierne vil afbede sin forseelse for Retten som og skeed er”.²⁶² Foruten for den offentlige unnskyldningen ble Nils dømt til å betale Ane 3 merker danske til erstatning for krenkelsen. I rettssaken hadde Nils problemer med å skaffe seg de vitnene han innkalte ettersom *et vitnemål som styrket et trolldomsrykte kunne være grunnlag for enda en ærekrenkelsessak*. Dette kan forklare hvorfor den nærmeste kretsen til Nils Aaland ikke støttet ham i retten. Sorenskriveren viste også at retten var tålmodig ved å gi Nils Aaland tid til å følge de formelle prosedyrene.

Dette gjorde sorenskriver de Fine også i rettssaken fra 1715, hvor han spurte den siktede Anders Opdal om han kunne bevise det han ga uttrykk for. Den siktede Anders Opdal tok ikke det valget i 1715. I rettssaken mellom Ane Johansdatter og Nils Aaland i 1721-1722 forsøkte derimot den siktede Nils å innkalle vitner som kunne tale hans sak, til ingen nytte. Ser man de fire rettssakene nevnt ovenfor i helhet viser de tendenser om allmuens oppfatning av trolldom i en juridisk sammenheng i fellesarenaen. Allmuen var bevisste på at oppfatninger og årsakssammenhenger som bygger på *trolldom som realitet* ikke kunne overføres til juridisk bevisføring. Samtidig forteller vitnemålene at allmuens oppfatning utenfor retten hadde magiske årsaksforklaringer ved blant annet uproduktive husdyr.

1734. Ærekrenkelsen mot Brite Monsdatter.

Niels Magnesøn stevnet Rasmus Nielsøn for å ha krenket hans kone den 5. april 1734. Rasmus hadde kalt henne for en ”Trolld Qvinde”. Ytringen skulle han stå for ”ind til Hun gjør

²⁶¹ Tingbok for Nordhordland nr. 35c, 1721. fol. 137b. DA.

²⁶² Tingbok for Nordhordland nr. 35d, 1722. fol. 163. DA.

sig fri for Rættten”.²⁶³ Vitnet Anders Knudsøn fremstod for retten og forklarte at på kirkebåten hadde den siktede Rasmus fortalt flere personer at han mistenkte Brite for å være en trollkvinne. Så hadde han skjelt henne ut og slått hennes rygg med tre slag. Deretter hadde Anders sagt at en av hans naboer hadde ”magt til at brænde Hende op, naar Hand ville”.²⁶⁴ Dette vitnemålet samsvarte med tre andre vitnemål.

Den siste personen som vitnet for retten var Brites bror, Lars Bragstad. Han fortalte at da han arbeidet på Frommereide gård, kom Rasmus bort til ham etter å ha vært på en båttur. Rasmus fortalte at naboene hans hadde fryktet Brite i flere år. Noen hadde til og med sagt at man kunne brenne henne opp om man hadde ønsket det. Deretter fortalte Lars at hver gang Ramus ”[k]om i sin Laxe Vaag kom der Een Krage flyvendes, Men Rasmus Vidste icke hvor ded kom fra, eller Hvem det var”.²⁶⁵ Rasmus ba om utsettelse for å fremlegge sin side av saken. Utsettelsen ble innvilget, og saken skulle fortsette ved neste sommerting den 2. august 1734. Da stevnet Rasmus motparten med en kontrastevning om Niels hadde hørt om andre hadde sagt ”at Niels Magnesøns Kone Var Een Trold Qvinde”.²⁶⁶ Dette gjorde han for å vise at hans mistanke var allmenn: flere i bygda mistenkte Brite for å være trollkvinne. Han kalte inn tre vitner: saksøkeren Niels, Brites’ søn Peder og Ingeborg Michelsdatter.

Sistnevnte ble framstilt for retten for å avgi forklaring for noe hennes husbond hadde sagt to år tidligere. Retten anså uttalelsen som foreldet ettersom ”for saa lang tiid siden ere passerte”. Det samme gjaldt det andre vitnetmålet òg, siden det gjaldt samme utsagn. Dessuten hadde Peder ”ey endnu været til Alters”. Niels ble fritatt fra å vitne, siden han selv var saksøker ”icke Obligere til at Vidne udi egen Sag”. Rasmus’ kontrastevning var svak, og dermed dømte retten for å mortifisere Rasmus’ utsagn ”Være som uttalte, døde og Magtis løse”, og:

Efter slig Sagens Beschaffenhed kiender Vi Samtlige for Rætt: at Rasmus Fromereide bør icke alleniste gjøre Niels Magnesøns Hustroe Britte Mons Datter Een offentlig Afbigt og erchlæring her for Rættten, sigende: at de ord Hand haver talt om Hende, ere \talte/ ~~skeed~~ af ubetænchsomhed...²⁶⁷

Denne konflikten er et eksempel på allmuens tiltro til rettsvesenet og dens betydning som en arena for konfliktløsning og omdefinisjoner. Retten kunne i allmuens øyne omdefinere elementene som var i oppe til motstridende fortolkninger. Denne rettssaken gjaldt Brites trolldomsrykte.

²⁶³ Tingbok for Nordhordland nr. 39b, 1734. fol. 95b. DA.

²⁶⁴ Tingbok for Nordhordland nr. 39b, 1734. fol. 96-96b. DA.

²⁶⁵ Tingbok for Nordhordland nr. 39b, 1734. fol. 96b. DA.

²⁶⁶ Tingbok for Nordhordland nr. 39b, 1734. fol. 138b. DA.

²⁶⁷ Tingbok for Nordhordland nr. 39b, 1734. fol. 139b. DA.

Gjengivelsen av vitnenes språkføring er interessant, fordi sorenskriveren har gjengitt allmuens magiske verdensoppfatning og deres innstilling på rettsvesenets definisjonsmakt, selv om han ikke deler den samme verdensoppfatningen. Rettssaken er et eksempel på at det faktisk er mulig å bruke offisielle dokumenter som kilde til allmuens verdensoppfatning, fordi sorenskriverens skriftelige nedtegninger måtte omfatte allmuens tolkninger av situasjonen. Selv om allmuens magiske oppfatning finnes i kildene, er det viktig å være bevisst at virkelighetsoppfatningen var filtrert gjennom en myndighetsperson, sorenskriveren.

Rasmus *konfronterte* Niels med å *bruke rettsvesenet for å fri Brite fra hennes trolldomsrykte*, noe som ble fulgt opp.²⁶⁸ Selv om tingboka var skrevet av sorenskriveren, det vil si at allmuens språk var blitt filtrert gjennom sorenskriveren før det ble nedskrevet, finner vi fortsatt spor av den magiske diskursen. Rasmus hadde *slått henne tre ganger* og en av hans naboer ville *brenne henne* opp. Dessuten var Lars Bragstads forklaring innenfor en magisk verdensforståelse: Det var en *kråke* som fulgte etter Rasmus og han ”Vidste iche hvor dend kom fra, eller Hvem det var.” Kråka var, og er fortsatt, et kjent negativt symbol og et omen for negativ utvikling. Det eksplisitte var at selv om han ikke var sikker på *hvem kråka var*, så var utsagnet uttalt innenfor en kontekst som omhandlet Brite. Akkurat som rettssaken fra 1721-1722 var vitnene som den siktede hadde innstevnt, særdeles forsiktige med å offentliggjøre sine mistanker om trolldom.

Sammenfatning av ærekrenkelsene fra første halvdel på 1700-tallet.

Tingbøkenes referater av det som ble sagt på tinget viser at *trolldom som realitet* var fortsatt en del av trusselbildet for allmuen. Det gjaldt først og fremst forgjøring av husdyr. Men likevel stevnet allmuen ikke inn trollfolk for retten på grunn av trolldomsmistanker. Det synes som rettsvesenet ikke lenger var noe fellesarena for at allmuen kunne initiere en trolldomsprosess for å straffe en trolldomsmistenkt. Det finnes ingen *trolldomsprosesser etter definisjon*²⁶⁹ i tingbøkene for Nordhordland i første halvdel på 1700-tallet. Derimot finnes det utsagn med trusler om selvjustis: Der brenning av trolldomsmistenkte ble ytret var det allmuen selv som foreslo handlingen og som skulle utføre handlingen, ikke myndighetene.²⁷⁰

Samtidig viser tingbøkene at det å bli beskyldt for å være trolldomskyndig var ærekrenkende. Å anlegge sak for ærekrenkelse var den vanligste formen for at allmuens trolldomskonflikter

²⁶⁸ Tingbok for Nordhordland nr. 39b, 1734. fol. 95. DA.

²⁶⁹ ”Rettssaker der mennesker står foran en dommer eller en domstol anklaget for brudd på trolldomslovgivningen.”

²⁷⁰ Ærekrenkelsene mot Marthe Olsdatter (1703) og Brite Monsdatter (1734).

kom i retten i første halvdel på 1700-tallet i Nordhordland. I disse sakene var tinget til disposisjon for allmuen. En grunn til dette var at ærekrenkelsessakene var beviselige. Det var *selve eksistensen av en ytring og/eller handling som ble oppfattet som ærekrenkende som skulle bevises*, noe som var juridisk mulig å gjøre. Premisset for at rettsvesenet godtok allmuens trolldomskonflikter, var at de formelle prosedyrene ble fulgt. Av de fem trolldomskonfliktene innstevnt som ærekrenkelse, var én av konfliktene avvist på grunn av prosedyre, men saksøkeren ble anbefalt av sorenskriveren om å stevne det inn på nytt.

De fire rettssakene som var tatt opp på tinget har flere fellestrekk verdt å merke seg. Ved et eller annet tidspunkt fikk de siktede forsøke å bevise at deres uttalelser var sanne. I to av rettssakene, 1721-1722- og 1734-rettssakene, forsøkte de siktede å forsvare seg, men mislykte. Jeg vil anta at det var vanskelig å stevne inn vitner som kunne forsvare et ærekrenkende utsagn ettersom et vitneutsagn i stor grad kunne ha vært kimen til enda en ærekrenkelsessak.

Retts sakene viser også en kobling mellom ære og trolldom. Det var rett og slett æreløst å være trollfolk. Ære var en viktig sosial mekanisme i datidens samfunn og æresoppfattelsen er annerledes i forhold til nåtidens oppfatning av ære. Sandmo hevder at et utsagn om et individs ære ble ”betraktet som en absolutt og enhetlig størrelse som nok kunne tillegges andre eller fornektet på egne vegne, men innholdet i det kunne ikke omfortolkes eller modifieres i ettertid.”²⁷¹ Paradoksalt nok kunne de ærekrenkende utsagnene *mortifiseres* via rettsvesenet: Man kunne altså *ikke endre påstanden*, men kunne *fjerne påstanden* fra summen av forestillinger som genererte eller degenererte et individs ære. Dette vil jeg hevde er en faktor for allmuens tiltro til rettsvesenet som en fellesarena for å juridisk gjøre utsagn maktesløse.

Tingbøkene viser også at allmuen fikk sin oppfattelse av en trolldomskonflikt nedtegnet av sorenskriveren. Allmuens trolldomstro kan sees gjennom trolldomskonflikter i tingbøkene, selv om deres språklige fremstilling har blitt filtrert gjennom sorenskriveren: Man kan se at allmuen trodde at årsaken til ulykke og dårlig husdyrproduksjon kunne være forårsaket av trolldom. Vitnemålenes språklige fremstilling av hendelsene i konflikten kunne basere seg etter *trolldom som realitet*. Videre var ikke de diskursive elementene direkte forkastet av myndighetene som rettsaktører. De fire rettssakene ser ikke ut til å vise tegn på diskursiv kamp mellom en magisk og vitenskapelig verdensoppfatning. Imidlertid var det rettsvesenets

²⁷¹ Sandmo, E. (1992). 69.

struktur og prinsipper som ikke ga allmuens muligheter for å ta forgjøringsmistanker etter trolldomslovgivningen på grunn av premissene som ble lagt for den rettslige bevisføringen. Oppfatningen *trolldom som realitet* kunne ikke overføres til juridisk bevisføring eller brukes som grunnlag for juridisk bevis. Det var ikke myndighetene som rettssaktør som eksplisitt hevdet at trolldom var ubeviselig eller overtro. Myndighetene reagerte passivt ved å la rettsvesenets prinsipper og strukturelle grunnlag for å juridisk avvise allmuens oppfatning om *trolldom som realitet* samtidig som resultatene var konfliktoppløsende.

5.2 Trolldomskonfliktene fra andre halvdel av 1700-tallet

Fra andre halvdel av 1700-tallet har jeg funnet fire konflikter. Den første fra 1761-1762 var en ærekrenkelsessak der beskyldninger om ”vanlyke” som ble påført en part. Denne rettssaken endte med forlik. Den andre konflikten var tre rettssaker mot én og samme person. Disse rettssakene tok sted i perioden 1764-1766 og viser hvordan rettsvesenets konflikthåndtering og straff i stor grad kan slå feil på et individpreventivt grunnlag. Den nest siste rettssaken i kapitlet fra 1769-1771 var en omfattende konflikt hvor myndighetene ble den aktive parten for den rettslige forfølgningen, som ikke bare dømte gjerningsmennene, men også de som tok i bruk tjenestene av gjerningsmennene. Her vil jeg belyse hvordan myndighetene brukte rettsvesenet som fellesarena til å endre allmuens diskurs fra en magisk forståelse til en vitenskapelig og empirisk diskurs. Avslutningsvis vil jeg ta for meg en rettssak fra 1786-1787, der dommen uttrykket hva vi historikere på generell basis pleier å beskrive trolldomsoppfatningen i det 18. århundret; at ”Paasagn om Troldom i vore oplyste Tiider fornemmelig maae ansees at henrøre fra Vankundighed og Overtroe”.²⁷²

1761. Ærekrenkelsen mot Aase Olsdatter.²⁷³

I 1761 ble Johannes Gregoriusen og Gertrud Larsdatter stevnet fordi de ”skammelig har beløyet og talet ilde” om Odd Iversens hustru Aase Olsdatter. De saksøkte hadde uttrykt at Aase ”skulle være Aarsag udi den Vanløcke de [...] paa deres Creatuure saa de der af ey har havt den Nøtte eller fordeel”.²⁷⁴ Det var tre vitner som ble lovlig innstevnet, men de møtte ikke opp på tinget. Retten kalte derfor opp en av varselsmennene, Aamund Andersen, ettersom han hadde noe informasjon angående den krenkende handlingen. Han fortalte at da han skulle gi stevningen til Johannes og Gertrud tilstod Johannes å ”have mødt Citantens Hustrue i min Floer Skott eller Svale, da hun udtoeg deraf en Vidie for dermed at binde en

²⁷² Tingbok for Nordhordland nr. 47d, 1787. fol. 197. DA. Mine uthevelser.

²⁷³ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1761. fol. 73b-74. DA. Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1762. 120b. DA.

²⁷⁴ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1761. fol. 73b. DA.

Gied”.²⁷⁵ Aamund syntes dette var underlig, og spurte Gertrud om det hadde skjedd noe ulovlig. Da ”svarede hun aldeelis intet, hvercken ja eller Ney”. Konflikten endte med en offentlig unnskyldning til de fornærmede i 1762.²⁷⁶

Retts sakene fra andre halvdel av 1700-tallet viser en utvikling i trolldomskonfliktene i rettsvesenet som begynte fra rundt 1730-tallet. Trolldom skulle bekjempes tydeligere gjennom juridisk, kristelig og/eller vitenskapelig argumentasjon. Det ser ut som at myndighetene gikk vekk fra å bruke rettsvesenets prinsipper og strukturelle grunnlag passivt for å juridisk avvise allmuens oppfatning om *trolldom som realitet* til å vise aktiv diskursiv motstand. Dette kunne være en grunn til at Gertrud ikke ville svare på Aamunds spørsmål. Det var ikke mulig å juridisk styrke trolldomsmistanken uten å bekrefte ærekrenkelsen. Det var like greit å tie for å ikke styrke ærekrenkelsens bevisgrunnlag. For denne retts saken var alle trolldomshenvisninger implisitt, men selve handlingen med å binde en geit med en bøyelig gren var ifølge de saksøkte årsaken for vanlykke på husdyrene. Denne årsaksforklaringen var gjort på grunnlag av *trolldom som realitet*. Her hadde de innstevnt skjønt at ærekrenkelsen var basert på en trolldomsmistanke og unngikk å gjøre trolldomskonflikten eksplisitt i fare for å få en streng straff. Denne diskursive endringen ser man tydelig også fra NFS’ trolldomskonflikter.²⁷⁷ I de tre neste underkapitlene vil jeg gå næyere til verks angående den diskursive kampen mellom *trolldom som realitet eller overtro*.

1764-1767. Retts sakene mot Brithe Christiansdatter.

Retts saken fra 1764 har mange fellestrekk med de svenske trolldomsprosessene med barnevitner, dog var håndteringen og utfallet av denne saken vesentlig annerledes enn de svenske prosessene. Brithe Christiansdatter var involvert i tre retts saker der trolldom var en medvirkende faktor. I året 1764 på tinget for Radøys skiprede ble Brithe stevnet for retten. Hun møtte opp 21. mai for å forsvare seg mot beskyldningene fra Marthe Larsdatter. Brithe hadde offentlig ytret at Marthe hadde beskyldt tre andre koner for å ha fortrollet Brithes eiendom. Brithe måtte derfor på grunn av ”beskyldning og belastelse mod Citantinden, som til Æres forkleinelse Mod de øvrige 3de til Veder mæhle indkalte Kone” straffes med bøter og betale sakens omkostning.²⁷⁸

²⁷⁵ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1761. fol. 74. DA.

²⁷⁶ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1762. 120b. DA.

²⁷⁷ Se blant annet retts sakene fra mot Brita og Ole Alvern samt Friderich Christian Pedersen Stub fra 1729. Dessuten retts saken mot ”Gautes-Mari” i 1747-1748. Prosessnummer: 901, 902 og 778.

²⁷⁸ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 242b. DA.

Under Brithes avhør ble det kjent hvordan hun fikk kjennskap til Marthes mistenksomhet mot de tre konene. Brithes umyndige 15 år gamle datter, Anne Jacobsdatter, hadde snakket med Marthe. Under en samtale mellom Marthe og Anne ble det sagt at Kari Michelsdatter, Siri Larsdatter og Mari Olsdatter melket Brithes dyr ved hjelp av trolldom. Brithe forklarte at hun ikke trodde på det Anne fortalte, ”men var saa daarlig dog at siige efter sit barns Mund”.²⁷⁹

Marthe hadde kalt inn tre vitner som kunne bekrefte Brithes beskyldninger. Vitneforklaringene fortonet seg noe annerledes enn den innstevnte Brithes forklaring. Det første vitnet, skoleholder Ole Rasmusen Indhelle, skrev i sitt skriftlige vitnesbyrd at Brithe hadde beskyldt de tre konene for trolldom en gang han var på besøk. Det andre vitnet, Anne Andersdatter, var mer detaljert i sin forklaring, i løpet av året hadde Brithe beskyldt de tre damene flere ganger for trolldom og hadde sagt:

hvorleedis skal jeg faae noget Nøtte af mine beester, siiden **3de Trollhexer** sidder paa min Kalve Grinn i mit floer huus, og navngav, at den første troll hæg var Kari Michelsdatter den 2den Siri Larsd: og den tredie Mari *Kaalsdatter, som malckede hændes Kiør og **toge hver 3 haar af hændes beester og gjorde sig troll Katter** af til at sue hændes beester, sagde og at Marthe Larsdatter Mangersvog **skulle kom/m/e og slaae tinn Ild over dem, saa at deres troll Katte skulle springe af deres barme, paa den Maade at de 3de Koner skulle miste sin Konst** saa de skulle kom/m/e som en torne Ild fra hændes Floer og ind i hendes Stue, saa alle hendes Grander skulle see derpaa hvad de har gjort imod hende udi 10 Aar²⁸⁰

Det tredje vitnet, Marthe Michelsdatter bekreftet de to forrige vitneutsagnene. Brithe holdt fortsatt fast på sin forklaring, at hennes utsagn kom etter informasjon fra datteren. 15 år gamle Anne sa at det kom fra Marthe, noe Marthe omstendig benektet. ”Da Citantinden benægtede barnetz udsagn og sagde det hun Løy, og sagde Usandhed, paastoed barnet det trossig at det var saa i sandhed”.²⁸¹ Samtidig var det med forundring de tre kvinnene ”anhørte den belastelse Brithe Christiansdatter efter sit barns Udsagn har sagt om dem alle”.²⁸²

Tilslutt unnskyldte Brithe Christiansdatter seg for hele hendelsen og bad om forlatelse. Hennes utsagn ”maatte blive døde og som utalte” og at det ikke skulle komme til ”Skade og forkleinelse i deres gode Navn og Røgte”.²⁸³ På Brithes vegne bad hennes mann, Jacob Morchen, om forlatelse og tilgivelse. Han forsikret samtidig at de ville straffe sitt barn for å ha forårsaket og brakt foreldrene i denne situasjonen. De fornærmede var for så vidt fornøyd med erklæringen fra Brithe og Jacob, men krevde også en offentlig straff ”til Advarsel for

²⁷⁹ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 242b. DA.

²⁸⁰ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 242b-243. DA. Mine uthevelser.

²⁸¹ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 243. DA.

²⁸² Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 243. DA.

²⁸³ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 243. DA.

andre ligesindede og løssnackende Mennisker, for eftertiiden at temme deres Mund, som og at barnet Anne maae blive straffet for sit ophidtede Sladder”.²⁸⁴

Dagen etter kom domsavgjørelsen. Dommen tok til rette at Brithe og hennes mann offentlig unnskyldte seg for retten. Retten mortifiserte samtidig mors og datters utsagn om trolldom, men bemerket at Anne skulle ha blitt irettesatt for løgn. Brithe ble dømt for å ha vært delaktig å spre ”mod Christendom stridende Paasagn, som ey [...] bør eller kand bestaae uden med et slet og nedrigt Gemyt og et slett opdraget barns ophidtede Ondskab og Vankundighed”.²⁸⁵ Brithe måtte betale fire Rdr i bøter til fattigkassen og for saksomkostninger. Dessuten tok tinget betraktning til de fornærmedes oppfordring om en offentlig straff. Brithe skulle settes i

Gabestocken eller hals Jernet paa \Mangers/ Kiercke backe 3de Predike Dage efter hinanden nemlig 1 time før og 1 time efter Tienisten er begynt og sluttet, hvilket ved bøygde Vægteren eller hvem Øvrigheden der til beordrer, skal forrettes, som derfor skal nyde af den skyldige *før (for) første gang 24 s: og for hver af de følgende 12 s: i følge Forordning af 9 aug: 1754 dens 13 art.²⁸⁶

I denne trolldomskonflikten var den rettsjuridiske strategien gjennomført fullt ut. Retten avsa en meget streng dom som gikk ut på å straffe den innstevnte. Det bemerkelsesverdige her var at dommen ikke bare mortifiserte utsagnet, men krevde en ydmykende dom som skulle offentliggjøres. Dommen var så streng at den ikke hadde noe forsonende krav, i motsetning til for eksempel 1709-konflikten, der partene var pålagt til å formulere en forlikserklæring. Brithe skulle straffes offentlig foran kirkemenigheten. Straffen fratok æren til den saksøkte i offentligheten. Anne skulle også straffes, foran lensmann, rettssakens vitner, naboer og faren, med ris.

Hva denne rettsvesenet ikke gjorde i denne trolldomskonflikten var å så tvil på den magiske oppfatningen: Retten forsøkte verken aktivt eller passivt å motbevise at *trolldom som realitet* og at de magiske årsaksforklaringene var usannsynlig. Myndighetene lot ikke allmuen komme fram til en slik konklusjon i henhold juridiske prinsipper, for eksempel ved å kreve juridisk bevis om handlingen kunne ha skjedd. Dermed ble ikke allmuens magiske verdensoppfatning et tema for diskusjon, men snarere et premiss for at den offentlige straffen skulle være religiøst forankret. Sorenskriveren Johan Garmann som rettsaktør påstod bare at selve samtalen mellom Marthe Larsdatter og Anne Jabobsdatter hadde funnet sted var ”ugundet og ubeviist”. Sorenskriveren brukte rettsvesenet til å bekjempe trolldom, men uttrykte ikke tydelig om det var realitet eller overtro.

²⁸⁴ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 243b. DA.

²⁸⁵ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 244. DA.

²⁸⁶ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 244. DA.

Slik jeg fortolker kildene ser det til at om trolldomstroen og trolldomskonflikten var reel for Brithe Christiansdatter. Hun trodde at hennes tre naboer hadde brukt trolldom for å frata hennes produksjon fra husdyrene. Dette hadde hun fortalt videre til minst tre personer. Ut ifra tingbøkene hadde Marthe Larsdatter og Brithe Christiansdatter sammen diskutert magiske handlinger for å motvirke den antatte forgjøringen av husdyrene. Men disse ble aldri realisert. Dette viser igjen til at trolldomskonflikter som *trolldomsprosesser fra allmuen* ikke lenger ble akseptert hos rettsvesenet, bare som ærekrenkelser. Språkføringen i tingboka er meget detaljert i vitnemålene over hva Brithe mente var trolldom. Vitnene beskrev hva hun oppfattet hadde skjedd: Hennes naboer hadde trollkatter som ”malckede hændes Kiør”. Naboene som hadde gjort det var navngitt: Kari Michelsdatter, Siri Larsdatter og Mari Olsdatter. Hva slags fysiske materier hun anså som bevis for trolldommen var ”troll Katter”, som ifølge folkoristen Ørnulf Hodne kunne være hårballer som ble gulpet opp av kyr, sammen med sikadespytt assosiert som sporene til trollkattene.²⁸⁷ Og tilslutt hva slags handlinger kunne ha motvirket dette: ”slaae tinn Ild over dem, saa at deres troll Katte skulle springe af deres barme, paa den Maade at de 3de Koner skulle miste sin Konst”.²⁸⁸ Men verken hun eller Marthe Larsdatter stevnet sine tre mistenkte naboer inn for retten. Brites oppfatninger basert på en magisk forståelse av verden var ikke juridisk akseptert av myndighetene. Men selv om rettsvesenet ikke kunne ta imot en eventuell trolldomsprosess fra allmuen, var dommen basert på en kristen oppfattelse av situasjonen. *Denne oppfattelsen bestred ikke realiteten av trolldom.*

Året 1766 ble Brithe Christiansdatter igjen stevnet inn til to rettssaker. Niels Hansen Østreim, på vegne av Marthe Michelsdatter, hadde stevnet Brithe:

...fordi at hun har kaldet og skieldet hans Koene Marithe Michels Datter for en Morder, og tillige ladet saadanne skammelige Ord falde, at hun har suet hendes Kiør, forventende, at hun for saadanne skammelige og ære-rørige Expressioner maatte blive anseet strafværdig til Doms lidelse.²⁸⁹

Marthe Michelsdatter var forøvrig det tredje vitnet for rettssaken i 1664. Brithe Christiansdatter møtte ikke opp for retten, men vitnene ble avhørt uten den innstevntes tilstedeværelse. Tre spørsmål ble stilt av prokurator Rasmus Kragh som vitnene skulle besvare under ed. De to første spørsmålene var om Brithe hadde beskyldt Marthe Michelsdatter for å melke hennes husdyr ved trolldom og blitt kalt for en ”Troid-Hexe”. Det tredje spørsmålet var om Marthe også hadde blitt anklaget for mord. Begge vitnene, Marthe Monsdatter Østreim og Brithe Michelsdatter, svarte at disse utsagnene hadde skjedd.

²⁸⁷ Hodne, Ø. (2008). 121-123.

²⁸⁸ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764. fol. 242b-243. DA.

²⁸⁹ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1766. fol. 320. DA.

Prokuratoren bad og fikk innvilget utsettelse av saken til neste høstting på grunn av den innstevntes rettigheter, ”da at i Rette føre, hvad til Forsvar eller Befrielse kunde paa hendes Siide være fornøden til Sagens rette Pleye”.²⁹⁰

Saken ble ikke gjenopptatt på høsttinget, men for Brithe oppstod enda en rettssak. Denne gangen var det Michel Mathiesen Østreim som stevnet henne inn på konas vegne, Marthe Monsdatter. Marthe var én av vitnene fra forrige rettssak. Etter rettssaken ble forholdet mellom Brithe og Marthe verre. Brithe skjelt Marthe for å være tyv, løyet i rettssak og forbannet henne og hennes ætt til helvete. Brithe møtte heller ikke denne gangen opp og rettssaken ble på nytt utsatt til neste ting. Da tinget ble satt 11. mai 1767 ble det opplyst at Brithe og Marthe Monsdatter hadde inngått forlik.

Som vi ser var ikke den offentlige straffen fra 1764 en vellykket strategi for konfliktløsning, spesielt ikke på et individualpreventivt grunnlag. Den offentlige straffen var avsagt med hensikt for et allmennpreventivt grunnlag. Brithe Christiansdatter skulle straffes ”til Advarsel for andre ligesindede og løssnackende Mennisker, for eftertiden”. På en side var det ingen andre som ærekrenket andre med trolldomsbeskyldninger, og vi kunne kanskje påstå at strategien virket. Men på en annen side ble Brithe stevnet inn for retten gjentatte ganger for tilsvarende beskyldninger. For lokalsamfunnets del var straffens virkninger negativ. Straffen var ikke *konfliktoppløsende*. Personlige forhold ble verre for Brithes del, balansen i relasjonen mellom Brithe og resten av lokalbefolkningen ble verre. Det ble en lavere terskel for å begå ærekrenkelser og stevninger mellom Brithe og andre i bygda.

Dermed ble de andre konfliktløsningsstrategiene tatt i bruk. For det første ble det brukt en forsonende strategi ved å inngå en forlikserklæring. Det påfallende er at bruken av en forlikserklæring kunne sees på som måte på regenerere tapt ære. Jeg vil hevde at ved at partene forholdt seg til å ”holde sitt ord” kunne sees på som en ærefull handling. Dermed begikk ikke Brithe Christiansdatter handlinger som kunne svekke hennes stilling i lokalsamfunnet igjen, noe tingbøkene viser. For det andre ble en fortielsesstrategi brukt ved at Niels Hansen Østreim og Marthe Michelsdatter ikke førte sin ærekrenkelsessak videre eller at rettsvesenet påminte partene om rettssaken. Det virker som om den ene forlikserklæringen var tilstrekkelig for lokalsamfunnet og Brithe Christiansdatter for å løse konflikten og gjenopprette en form for stabilitet i forholdet innad i lokalsamfunnet. I denne

²⁹⁰ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1766. fol. 320b. DA.

trolldomskonflikten ser det ut som om Erling Sandmo har rett i sin analyse av rettsvesenets funksjonsområder for allmuen. Han hevder at konflikter kunne løses uten domsavsigelse. Han skriver at ”[d]en dypere hensikten bak den uformelle konfliktløsningen på var å opprettholde lokalsamfunnets sosiale likevekt, og det gjorde en best ved å la sakene munne ut i en konfliktoppløsning og ikke i en utkrystallisering av en seirende og en tapende part”.²⁹¹

I rettssakene fra 1766 hadde rettsvesenet dempet den kristne oppfatningen av trolldom som kriminalitet. Retten spurte nå om det var noe bevis om trolldomsmistanken kunne bevises. Rettsvesenet lot saken fortsette ved et senere tidspunkt for at Brite i ”Forsvar eller Befrielse kunde paa hendes Siide være fornøden til Sagens rette Pleye”.²⁹² I denne utsettelsen ble Brite stevnet på nytt. Tilslutt endte konflikten med et forlikserklæring. At rettsvesenet utsatte rettsgangen for å gi de saksøkte tid til å tenke over trolldomskonflikten var en viktig del for å løse konflikten. Det gav partene mulighet for å forlike seg, noe som virket forsonende og mer hensiktsmessig for å opprettholde stabilitet i bygda enn en hard straff.

1769-1771. Rettssaken mot Ole Knudsen Kleven og flere.²⁹³

I Mielde skiprede den 24. november 1769, ble Anders Monsen Halland stevnet inn på tinget av fogden Christen Hejberg på allmuens vegne. Anders hadde beskyldt sine naboer for trolldom, men saken handlet om mer enn ærekrenkelse. Han hadde blitt stevnet spesielt ”Fordie hand selv haver brugt utilladelig **Køglerie** og derved paa een bedragelig maade tilvendt sig penge af mange bønder”.²⁹⁴ Den innstevnte ble i første omgang stilt følgende spørsmål under forhøret: 1) Om han hadde beskyldt anklagerne for å ha utøvet trolldom? 2) ”Hvorudj saadan deres ondskab efter deres andgivelse skulle bestaae?” 3) Mot hvem det ble utøvet på? 4) og til sist: Hva hadde fått ham til å komme med disse beskyldningene?

Anders forklarte at han hadde blitt fortalt hos Anders Molland og Gurie Olsdatter at det fantes nedgravd hår, bein og annet rusk i Baste Nore Walestrands fjøs og at det forhekset husdyrene på eiendommen. De andre naboene Aschild Røscheland, Hans Molland, Ole Eversdahl, Ole Hardvedt, Johannes Wæfle, Ole Lohne, og Ole Loftaas hadde òg på samme måte blitt rammet av lignende trolldom. Videre svarte han at han ikke hadde beskyldt noen for trolldom, men at de anklagende hadde blitt rammet av trolldom. Fogdens oppfølgingsspørsmål var om Anders hadde forsøkt å overbevise sine naboer om at de hadde blitt rammet av trolldom for å tjene

²⁹¹ Sandmo, E. (1992). 123.

²⁹² Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1766, fol. 320b. DA.

²⁹³ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1769. fol. 140b. DA.

²⁹⁴ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1769. fol. 141. DA. Min uthevelse.

penger. Anders svarte at han utførte signerihandlinger som skulle motvirke trolldom hos sine naboer og at ustevnet person i ettertid hadde spurt om betaling for tjenestene.

Saken var større enn det fogden Hejberg hadde trodd ettersom det var enda en person som stod bak forbrytelsene. For hvem var den andre personen som samarbeidet med Anders om dette? Fogden bad tinget utsende en forsvarer til Anders etter forordningen av 10. august 1735 på grunn av sakens alvor. Hejberg bad også tinget om en kontinuasjonsstevning med henvisning til at den ukjente gjerningsmannen ikke var stevnet inn for retten. I tiden fram til neste ting skulle fogden etterforske saken grundigere.

Sommertinget ble oppsatt 28. mai 1770, denne gangen med tre siktede. Fogdens etterforskning resulterte i at den opprinnelige innstevnte Anders ikke var hovedmannen for trolldomskonflikten. Hovedmannen var nå Ole Knudsen Kleven. Han var Anders samarbeidspartner. Den tredje innstevnte var Lars Mønsen Søre Hartvedt som hjalp Ole ved ett tilfelle. De tre innstevnte fikk prokurator Thommas Steen som forsvarer i rettssaken. Av tingboka får vi vite hvordan denne kriminelle planen hadde utfoldet seg. Ole forklarte hva hans rolle var i denne saken:

Ole Knudsøn Kleven Sagde at eengang i sidstafvigte aar 1769 kom Comparenten Reisende og blev da af Anders Mønsen Halland paa gaarden Halland forebragt hvorleedes at Baste Nore Wallestrand Hans Molland eller Smaaeland, Aschild Røscheland, Enken Marthe Iversdatter Søre Wallestrand, Ole Søre Hartvedt Ole Lohne, Johannes Wefletvedt og Ole Ewersdahl for ham havde beklaget og tilkiendegivet at de havde stor vanlyke paa deres Creaturer, hvortil Ole Kleven Svarede Anders Halland at de skulde eftersee om der ike var noget nedlagt i Fæehuusene under gulvet som kunde foraarsage saadan Modgang, og derpaa gik Anders Halland bort og eftersaae under Fiøs Gulvene hvor der blev forefunden adskillige sammen balte Klumper bestaaende af Haar Vadmels Lapper²⁹⁵

I hans vitneforklaring var det naboene som først kontaktet Anders på Halland gård. De gikk til han fordi deres husdyr hadde ”stor vanlyke”. Ole rådet da Anders til å undersøke om det var noe nedgravd i fjøsene som kunne være årsak til ulykke. Det Anders fant, ble levert til Ole og Ole påstod at han kastet gjenstandene i sjøen. Men etter en stund ble det funnet lignende gjenstander i gårdene rundt området. Videre sa Ole at Anders ikke fikk noe av pengene naboene skal ha betalt for tjenestene.

Etter Oles vitneforklaring ble Hans Johannesøn Smaaeland kalt opp for å avgi sin vitneforklaring. Han sa at Anders hadde besøkt gården og fortalt at gårdens ulykke er ikke sendt av Gud, men av folk. Deretter gikk Anders inn i fjøset og gravde opp ”adskillige baller

²⁹⁵ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 178. DA.

eller Klumper bestaaende af Koe Haar, Giedde haar og andet Ruskerie”.²⁹⁶ Videre sa Anders at det var Anne Smaaland som hadde gravd dette ned, og etter en stund kom Ole innom gården og tok imot betaling for tjenesten. De siktede bekreftet deler av vitneforklaringen, men nektet for at de anklagde Anne for å ha forhekset husdyrene. Dette gjorde at ”Hans Johannesøn Smaaeland benægtede Ole Klevens udsagn for saavidt at Comparenten Hans Smaaeland skulde have tillagt Anne Smaaland nogen beskyldning, som er reent uden for Sandhed.”²⁹⁷

Deretter kommer følgende vitneforklaring fra Aschild Iversøn Røscheland:

Anders Halland spurte om een Hæst Aschild Røskeland tilhørende, som var Syg, [...] Hvorpaa Anders Halland Sagde til Comparenten at der var noged ondt nedgravet i hans Fiøs som forarsagede hans Creatures vanlyke, og da Den nu mødende Aschild Røscheland ej vilde troe saadant sagde Anders Halland at hand skulde følge ham i Fiøsen, hvor Anders Halland optog een liden Steen Helle som laae paa Fiøs Gulvet strax jnden for Dørren, og fandtes derunder tvende been af 1 Smale Side og nogle haar og andet Ruskerie som Anders Halland tog til sig og leverte det til Ole Kleven til hvem og Aschild Røscheland betalte 3 rdr,²⁹⁸

De siktede bekreftet at vitneforklaringen var sann. Videre i rettssaken ble flere vitner innkalt og fortalte om flere hendelser med tilsvarende handlingsforløp. Blant annet fra enken Marthe Iversdatter Søre Wallestrand, Ole Olsøn Ewersdahl, Ole Johannesøn Søre Hartvedt, Ole Olsøn Lohne, Johannes Siursøn Wevle, Ole Erichsøn Loftaas og Ole Iversøn Nore Hartvedt. De innstevnte bekreftet vitnenes utsagn i helhet, men med få innvendinger om smådetaljer. Da vitneforklaringene var over, begjæret fogden å få saken utsatt i påvente av å få bevilget ekstrarett. Forsvarsadvokat Steen hadde ikke innsigelser, ettersom det ville gi ham tid til å sette seg inn i saken.

Anno 1770 den 3die December, Er een Extra Rett sadt paa Mielde Gaard i Mielde Skibreede Til een Sags behandling og paadømme, som er andlagt af Hr: Fogden Hejberg paa Justitiens veigne mod Ole Knudson Kleven og Anders Monsøn Halland fordie dee haver beskyldt eendeel Mænd i dette Skibreede og deres Hustruer for **Troldom**, ligesom og for de af dem øveede **Koglerier**²⁹⁹

Ettersom forsvarsadvokaten hadde gått bort i mellomtiden, ble lensmannen Niels Nielsøn utnevnt som forsvarer. Fogd Hejbergs hovedfokus var om Ole og Anders hadde vitner og *bevis for beskyldningene og utsagnene de hadde stått for*. Ifølge vitnene hadde de innstevnte beskyldt sine naboer for å ha gravd ned de forheksede gjenstandene. De tilstod at de ikke hadde grunnlag for beskyldningene, fordi det fantes ikke grunnlag for å vite hvem som hadde

²⁹⁶ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 178b. DA.

²⁹⁷ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 179. DA.

²⁹⁸ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 179. DA.

²⁹⁹ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 247. DA. Mine uthevelser.

gravd ned gjenstandene på naboenes eiendom. Fogden impliserte at det var de innstevnte som hadde gravd det ned, men erkjente at det ikke var ingen konkrete beviser for dette.

Bevisføringen mot de innstevnte ble avsluttet med fogdens kommentar om at de innstevnte hadde begått grove og straffverdige skøyerstreker og forbrytelser ved

at bedrage mange almues Mænd een hoben penge fra og at ophidse den eene almues Mand imod den anden ved at **jndbilde** Folk at adskillige af deres Naboer og Naboersker skulle ville have paaført dem fortrede og ulyke, ved at **nedlegge det de kalder Troldom** i deres Huuse og Klæder, for at beskadige baade deres Persohner og Creature paa denne maade kunde de gjerne have oprørt eet heele Fogderies almue den eene mod den anden³⁰⁰

Fogdens krav over Oles og Anders' dom skulle vekke "skræk og afskye for andre vorder Statueret exempel paa disse efter fortienneste". Straffekravet for Ole var todelt. Han måtte for det første straffes for ærekrenkelse etter Chr. Vs N.L. 6-21-2³⁰¹ og 6-21-3³⁰² for å ha beskyldt sine naboer for å ha gravd ned forheksede gjenstander på andres eiendom. Han skulle straffes med fem års festningsarbeid for å ha "udøvede bedragerie og til at ophidse den eene Almues Mand Jmod den anden, [...] **hvorved baad[e] Mord og anden ulyke kunde afstedkommes**".³⁰³ For Anders' del var straffekravet noe mildere ettersom han var ansett som medhjelper. Han skulle betale for 3 rdr til hver person han hadde krenket etter Chr. Vs N.L. 6-21-2 og 6-21-3 og to års festningsarbeid for bedrageriet han deltok i. Lars skulle straffes med en bot på 3 rdr til sognets fattigkasse for kjennskap til handlingene. Dessuten måtte de betale for rettssakens omkostninger.

Innlegget til forsvarer, lensmannen Niels, var svakt. Han beklaget "at hand er een eenfoldig Mand til at kunde aflægge den fornødne Defension for de jndstevnte i denne Sag, ligesom hand og erklærede sig til deels ukyndig om denne Sags sammenheng".³⁰⁴ Lensmannen påpekte at Anders ikke var hovedmannen og at straffen burde formildnes ettersom ingen kunne beskylde eller overbevise retten at Anders "at have forøved noget uskikeligt eller

³⁰⁰ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 249b. DA.

³⁰¹ Chr. Vs N.L. 6-21-2. "Sigter een den anden for nogen Uærlig Sag til Tinge, for Dom, eller i nogen anden ærlig og ædru Forsamling, og skielder hannem for Løgner, Skelm, Tyv, eller saadant, som den andens Ære og Lempe egentlig angaar, og det strax begæris, at de nærværende dragis til Minde, og det ikke kand bevisis hannem over, da bør den det sagt haver at være en Løgner, og bøde sine tre Mark; Og skulle Dommerne give det fra sig beskrevet, om saadan Æreskænden paa Tinge og for Retten forrefalder, og den Sigtede det strax begærer at skrivis og antegnis."

³⁰² Chr. Vs N.L. 6-21-3. "Siger nogen om anden Mand i hans Fraværelse det, som hans Ære og Lempe angaar, og det med lovfaste Vidner i Tide bevisis, og hand ej saadan Paasagn lovligen kand bevise, da søgis hand derfor, ligesom hand den anden det personligen tilsagt hafde."

³⁰³ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 249b-250. DA. Mine uthevelser.

³⁰⁴ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 250. DA.

straffværdigt førrend hand blev bekiendt med bemelte Ole Kleven”.³⁰⁵ Anders handlet i god tro og ville avverge hans naboer for ulykke, mente lensmannen. Videre mente lensmannen at Lars burde frikjennes ettersom han ikke var en aktiv part på noen som helst måte. Dommen falt på tinget ble den 12. januar 1771:

Det Ole Knudsen Kleven som Hoved Mand og autor af denne Sag Bør til exempel, Skræk og afskye for andre Ligesindede i følge Lovens 6te Bogs 21de Capittul 2den og 3die Articuller at bøde sine 3 mrk som een Løgnere for dee aldeeles ubeviiste Skammelige Ære og Lempe Høyst nærgaaende Beskyldninger som hand har Tillagt Johannes Smaalands Hustrue Anne Smaaland, Mons Elvigs Sønn Ole Jacob Naaastad Giertrud Nielsdatter Wefle samt Mons Elvigs Hustrue Guroe Olsdatter; Ligesom hand og for sine her under ellers **forøvede grove bedragerier og Skelmstøker** ved at tilvende sig paa een saa ulovlig og Høyst strafværdig maade een andseelig deel Penge fra dette Skibreedes **Eenfoldige og Lettroende** Almues Mænd og Bøygde Folk som forbemeldt er, Bør at Arbeide i Bergenhuus Fæstning i 2 Aar, da i øvrigt hans Ærerørige beskyldninger ey i mindste maade bør komme nogen af de beskyldte til Ringeste Prejudice eller nakdeel paa Ærlige Navn og Røgte men som aldeeles utalte og ubeviiste herved in totum bør være Mortificerede.³⁰⁶

Anders fikk en mildere dom. En av begrunnelsene var at han ikke fikk betalt av ofrene. En annen var at ærekrenkelsene han var beskyldt for, kom på bakgrunn av informasjonen fra Ole.

Anders ble i rettens øyne et verktøy for Oles gjerning og:

Bør for saadan sin grove og skammelige omgang samt Meenigheden givne Forargelse at udstaae Kirkens disceplin ved at staae Aabenbare Skrifte udi den kirke og Meenighed hvor han sogner til, samt for sine ubeviste Ærerørige Beskyldninger at bøde til Præstegieldets Fattig Casse 20 rdr og for sin deel at betale i Processens Omkostninger 6 rdr, Da i øvrigt hans Beskyldninger saavel mod Anne Smaaland som Giertrud Nielsdatter Wefle herved ligeleedes Mortificeres.³⁰⁷

Retten straffet også Lars for sin ”aldeeles uforsigtige og ulovlige Omgang” med bøter; 3 Rdr til fattigkassen og 3 Rdr for saksomkostninger. Tilslutt ble allmuen, som fogden opprinnelig representerte i rettssaken, bøtelagt av retten for deres medvirkning av saken og for å ha brukt tjenestene til Anders og Ole:

Alle de Øvrige i denne Sag med Jndstevnte paagiældende, der, efter actens udviis har betiendt sig af Ole Klevens og Anders Hallands dem tilbudne tjenester og ey alleene tilladt dem at optage af deres Huuser og Klæder de paastevnte Ruskerie, men end og derfor betalt dem een stoer deel Penge, [...] Bør Eenhver for sig at bøde til Sognets Fattige 2 rdr samt ligeleedes i Processens Omkostninger hver 1 rdr.³⁰⁸

Mens Anders godtok domsavgjørelsen, anket Ole saken til lagtinget. Den 22. april 1771 fortsatte den ankede rettssaken med aktor Jacob Preus mot ”Ole Knudsen Kleven med flere af Nordhorlehn” på Bergen lagting.³⁰⁹ Ole Kleven ble kalt til vitneforhør, men fastholdt sin gamle forklaring under ed. Alle vitnene erklærte at de fastholdt deres forklaringer fra forrige rettsinstans. De måtte fra rettens forespørsel stadfeste deres handlinger i retten; de hadde

³⁰⁵ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770. fol. 250b. DA. Mine uthevelser.

³⁰⁶ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1771. fol. 256-256b. DA.

³⁰⁷ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1771. fol. 256b. DA.

³⁰⁸ Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1771. fol. 257. DA.

³⁰⁹ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 334a-339a. SAB.

betalt Ole Kleven og Anders Halland for deres tjenester, men kunne ikke merke noe forbedring på den motgangen deres husdyr var inne i. Vitnene, som også var siktede i denne rettssaken erklærte:

med enn Mund at Ligesaa de af hiertet fortryder deres Vildfarelser derudj at de har fæstet formegen troe til Ole Klevens enten selv, eller ved Anders Halland giorte forestillelser og derfor ufornöden udgivet enndeel penger, saa bede de nu gandske jndstendig har inden Retten at saadan af dem Begangne forseelser i mildeste maade maa blive anseet, da saadant desuden for efttertiden skal blive Dem een alvorlig advarsel, ej efftere med slig eller andet **Gøglerie** sig at befatte.³¹⁰

Deretter gikk de samtlige vitnene imot Oles erklæring, nærmere bestemt hans utsagn og beskyldninger om hvilke personer som har gravd ned forheksede gjenstander i hverandres fjøs og gård. Igjen ble Ole spurt om han fortsatt holdt på sin forklaring, noe han gjorde. Aktoren Jacob Preus gav deretter ordet til forsvarer Hickman. Det ble innstevnt en kontrastevning av forsvarsadvokaten som retten innvilget. Bakgrunnen for dette var at innstevnte Ole hadde bemerket at sorenskriveren og meddommerne i forrige rettsinstans ikke hadde møtt opp på lagtinget. Rettssaken skulle utsettes til de var tilstede for retten.

Anno 1771 den 8. juni ble ekstra lagtingsrett satt i Bergen. Denne gangen med sorenskriver Garman og hans meddommere på lagtinget. Rettssaken tok en overraskede vending i forhold til de andre rettsmøtene: Innstevnte Ole Knudsen Kleven ble etter alle formaningene til en ren og sannferdig bekjennelse under retten, ”nu rørt af Samvittighedens Driftt og Ængstelse nødsages til Sandhede Ære”.³¹¹ Han tilstod at hans rettsforklaringer var usanne og forklarte sine motiver for retten. ”Grunden alleene” for handlingene, står det i justisprotokollen, var å tjene noe penger i sine fattige omstendigheter og innså å ha oppført seg i en ”utilbørlig maade” at:

hand end ydermere eller fra denne stund af Vil sette mindste sminke eller undskydning paa dette sit uanstændige foretagne i Alt, hvorved hand end og har ~~forsøgt~~ at forlede andre, at hand tvertimod med jnderligst Bedrøvelse søger om Naade og eftergivelse for disse hans begangne store fejl Baade hos Gud og Mennisken, Lovende ved Guds bistance sig saa tilbørlig efterdags at Opføre, at ingen skal faae anledning til Billig Klinge eller ankemaal over hannem i nogen maade.³¹²

Etter at Ole Knudsen Kleven hadde avlagt sin tilståelse ble han spurt om hvem som hadde gravd ned de forheksede gjenstandene i de forskjellige gårdene. Det visste han ikke, men han hadde hørt at det fantes sånne ruskerier rundt omkring i gårdene hos folk i bygda. Dette gav

³¹⁰ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10 1761-1775. fol. 334b-335a. SAB. Mine uthevelser.

³¹¹ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10 1761-1775. fol. 336a. SAB.

³¹² Bergen lagting justisprotokoll nr. 10 1761-1775. fol. 336a. SAB.

ham anledning for å utøve sitt bedrageri. Disse ruskeriene var mest sannsynlig ”trollkattene” Hodne beskriver som hårballer med andre gjenstander som husdyr gulpet opp.³¹³

Deretter stod Ole Klevens hustrue, Steinwor Colbeensdatter, foran retten for å holde en forsvarstale for Oles handlinger. Hun bad om medlidenhet for hennes mann og deres sju barn som ”i Vidrig fald derved alt formeget maade Liide, da hand ellers allertider har Opført sig mod hende som een skikkelig Mand, og mod sine Børn som een Kiærlig fader”.³¹⁴ Etter forsvarstalen var ordet gitt til aktor Preus som avsluttet sin påtale og sendte saken ”allerydmygst” videre til domsavsigelse. Det samme gjorde forsvarsadvokat Hickman. Rettshøringen ble avsluttet, og domsavsigelsen skulle finne sted den 15. juni.

Den fire sider lange domskjennelsen datert den 15. juni 1771 avsluttet rettssaken mot Ole Knudsen Kleven og flere av Nordhordlands innbyggere. Bergenhus lagting konkluderte med at det var fornødent med en domskjennelse, selv om ”andre Vidner eller beviiser i denne Sag mangler”.³¹⁵ I domskjennelsen var Ole siktet for å ha ”Øvet **utilladelig Kogleri** og paa enn bedragelig maade tilvendt sig penge af Adskillige Almues Mænd, samt tillige Beskyldt uberygtede Folk for u anstændige ting”.³¹⁶ Kjennelsen påpekte at han ikke på egen hånd hadde gravd ned ”smaa Ruskerier” på diverse steder, dog hadde ruskeriene gitt ham anledning til å ta kontakt med folk og dermed fått penger for tjenestene han tilbød. Videre var det påpekt at Ole hadde brukt mye av rettens tid før han endelig kom med sin ærlige bekjennelse over saken. Da han endelig tilstod sine gjerninger var det ”med inderligste bedrøvelse om Naade og efttergivelse for disße hans begangne store feil baade for Gud og Mennisken, Lovende ved Guds bistand, sig saa tilbørlig eftterdags at Opføre”.³¹⁷

Anders Halland ble siktet for å være fullmektig og handlangere for Ole Klevens ærende. Kjennelsen fremhevet og poengterte at selv om han hadde vært med på å grave opp ”eendeel Ruskerier bestaaende af Haar, Been, Kørtænder og andet deslige som paa adskilte stæder”,³¹⁸ hadde han verken fått noe av pengene. Om Lars Monsen Hartvedt tok retten betraktning at

³¹³ Hodne, Ø. (2008). 121-123.

³¹⁴ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 336. SAB.

³¹⁵ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 337a. SAB.

³¹⁶ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 337a. SAB.

³¹⁷ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 337b. SAB.

³¹⁸ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 337b. SAB.

han hadde tilstått å ha vært med Ole én gang, for å grave opp ”det Ruskeri, der var nedlagt i Ole Iversen Nore Hartvedts Floer, under een steen helle”.³¹⁹

Imidlertid skyldte retten ikke bare på gjerningsmennene for at trolldomskonflikten oppstod. Kjennelsen legger en del av skylden på allmuen, og etter rettens nøye overveielse ”**da bliver derat, tydelig at erfare, at de paastevnte Kunstgreeb og Gøglerier af Ole Kleven er Opspunden**”³²⁰. Dessuten påpeker retten at hendelsen:

vil uden tvifl for efftertiden Blive een Alvorlig erindring og Advarsel for den eenfoldige og Lettroende Almue ey ofttre at lade sig paa saadan eller anden deslige urimelig maade Bedaare; Jmidlertiid Bør Ole Klevens og Medhielperes dristige og Bedragelige Omgangs maade og forhold til exempel og advarsel for andre ey ustraffet pasbere, Men Kiendes og Dømmes herved for Rett.³²¹

Utpekt som hovedgjerningsmannen bak hendelsene, ble Ole dømt til seks måneders arbeid på Bergenhus festning. Anders, utpekt som håndlanger, ble dømt til 14 dagers fengsel. Sammen skulle de betale for rettskostnadene. Lars fikk en mildere straff enn de to andre. Han ble dømt til å betale 3Rdr til sognets fattigkasse ”fordj hand af Ole Kleven Loed sig forleede, att Optagee det Ruskeri der var nedlagt”.³²² Samtidig ble Hans Johannesßen Smaaland, Anders Ryskeland, Askild Iversen Ryskeland, Ole Eversdahl, Baste Nore Wallestrand, Ole Iversen Nore Hartvedt, Ole Iversen Johanneßen Søre Hartvedt, Johannes Siursen Wæhle, Ole Solberg, Ole Loftaas og Marthe Iversdatter Wallestrand dømt for å ”have betient sig af Ole Klevens og Anders Halland dem tilbudne forargelige tieneste, [...] bør for saadan Deres utilbørlig foretagne, til een Erindring for efftertiden”.³²³ Hver av dem måtte betale inn 9 merker danske til sognets fattigkasse. De som var blitt beskyldt av Ole for å ha gravd ned ruskeriene, Hans Smaaland, Ole Monsen, Guri Olsdatter, Jacob Monsen Niaastad og Giertrud Nielsdatter Wæhle, fikk beskyldningene mortifisert.

Gjennom rettssaken kan vi se hvordan rettssalene ble brukt som en fellesarena der myndighetene forsøkte å innføre deres syn ovenfor allmuen. I første omgang godtok myndighetene allmuens fremstilling av trolldommens realitet og dernest ble allmuens oppfatning omdefinert. For rettssakens premiss var at myndighetene tok allmuens bekymringer alvorlig nok til å iverksette en rettsprosess. Rettssaken som begynte på bygdetinget på Mielde skiprede og tilslutt endte opp på Bergenhus lagting, var en konflikt

³¹⁹ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 338a. SAB.

³²⁰ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 337b. SAB. Mine uthevelser.

³²¹ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 338b. SAB.

³²² Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 338b. SAB.

³²³ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 338b. SAB.

som detaljert viser hvordan myndighetene kunne håndtere trolldomskonflikter, samt allmuens reaksjoner. Samtidig som rettsdokumentene viser trolldomstroens eksistens hos innbyggerne i Miede skiprede, kan vi ved å analysere språket i rettsprotokollene beskrive rettsvesenets holdninger til allmuens mentalitet. Spesielt språket ved siktelsen og i domsavsigelsen vil bli grundig analysert, samtidig vil jeg se hvordan omdefineringen fra siktelsen til domsavsigelsen gradvis tok form.

Den kriminelle handlingen utført av Ole, utilsiktet hjulpet av Anders og i noe grad av Lars, kunne ikke realiseres uten ofre som trodde på trolldom. Bakgrunnen for den opprinnelige siktelsen var en trolldomskonflikt mellom Anders på den ene siden og flere av innbyggerne i Mielde skiprede på den andre. Fogden førte etterforskningen og aktoratet på allmuens vegne. Anders og Ole hadde, mens de gikk rundt i bygda for å grave opp ruskeriene, beskyldt tilfeldige naboer hver gang noen spurte om hvem som kunne ha gravd ned gjenstandene. Formuleringen av siktelsen viser til to forskjellige begreper brukt for handlingene tilknyttet trolldomskonflikten. I tingboka står det: ”**beskylt adskillige af sine grander og deres Hustruer for Troldom** og anden uskikelihood, men end og Fordie **hand selv haver brugt utilladelig Køglerie**”.³²⁴ Innenfor ærekrenkelsessiktelsen er ordet ”Troldom” brukt, men når det gjelder handlingene som Anders Halland utførte er begrepet ”Køglerie”³²⁵ brukt. Etter hvert fant fogden ut av det var Ole som var hovedmannen bak hendelsene i Mielde skiprede. Da bygdetinget samlet seg for andre gang, siktet fogden også allmuen for å ha kjøpt tjenestene til Ole og Anders, ble det formulert slikt: ”for at **optage det saa kaldede Troldom** af Huuser og Klæder og derfor betalt dem penge”.³²⁶

Dette viser ikke bare myndighetenes holdninger til trolldom, men også profesjonaliseringen av bevisføringen. Ved å bruke trolldomsbegrepet styrker aktoratet alvorligheten i ærekrenkelsene. Ærekrenkelsene var mulig å bevise: Det gjelder å ha vitner da uttalelsen ble formulert. Siktelsen for å ha beskyldt naboene for trolldom handler om realiteten av selve beskyldningene. Beskyldningene var en realitet. Men trolldommen, troen på hva de fysiske handlingene Ole Kleven og Anders Halland stod for var opp til fortolkning. Trolldommens realitet i handlingene var, etter Laclau og Moffes begrepsdefinisjon, *element og flytende*

³²⁴ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1768-1771. fol. 140b-141. DA. Mine uthevelser.

³²⁵ Ordbog over det Danske Sprog - dansk i perioden 1700-1950: Kogleri, et. flt. -er. (ænyd. d. s.; især bog) handlingen, kunsten at kogle; taskenspillerkunst; trolddom(s-kunst); hekseri; mere konkr., om hvad der er frembragt, fremtryllet, ved saadanne kunster; blændværk; gøglebillede; ofte billedl. (jf. Kogle-spil, -værk).

³²⁶ Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1768-1771. fol. 178b. DA.

betegner opp til omdefinering.³²⁷ I samme tid ble handlingene som Anders Halland utøvde beskrevet som ”køglerie” av myndighetene, som ifølge dansk ordbok blant annet betyr trolldomskunst og illusjon. Tvetydigheten i dette begrepet unnlater ikke handlingene som trolldom, men beskriver at betydningen bak handlingene kunne være bedrag. Ved å skape en forbindelse mellom trolldom og illusjon, nedspilte myndighetene oppfatningen om realiteten bak handlingene til Anders, samtidig som de forsøkte å omdefinere elementet i handlingen. Innstevningen av allmuen var formuleringen ”saa kaldede Troldom” brukt for å moderere verdensoppfatningen til allmuen.

Innenfor en fortolkningsramme basert på Laclau og Moffes begreper om *element og flytende betegner*, kan tinget sees på som en fellesarena for øvrigheten og allmuen for å omdefinere hvilken oppfatning Ole Klevens og Anders Hallands fysiske handlinger skulle representere. Ved at myndighetene tok opp saken i rettsvesenet, innebar dette i første omgang en symbolsk handling som definerte alvoret i Ole Klevens og Anders Hallands gjerninger. Allmuens oppfatning om Ole Klevens og Anders Hallands gjerninger var *premisset* for å ta opp stevнемålet. Dette var en handling som kunne fortolkes som om trolldommen var en realitet.

Dermed tilla myndighetene en utilsiktet realisering av trolldomstroen hos allmuen, særlig når rettsvesenet behandlet saken, i den grad det lot seg gjøre, etter de formelle juridiske prosedyrene for en rettssak. Formaliseringen av trolldomskonflikten sendte ut tvetydige signaler, fordi den ikke omdefinierer elementene. Allmuen kunne oppfatte at myndighetenes inngripen i denne konflikten var på grunn av *trolldom som realitet* som et samfunnsproblem, og ikke at det var *troen på trolldom* som myndighetene reagerte på.

Bakgrunnen for myndighetenes inngripen i denne konflikten underbygget oppfatningen om *trolldom som realitet*. Grunnen til at konflikten vakte oppsikt i første omgang var allmuens misnøye over resultatene av tjenestene til Anders og Ole. De tilbød en tjeneste som lovet forbedring i en nedgangstid, mens allmuen så ingen tegn på forbedring i situasjonen etter å ha betalt for tjenesten. Ved å gripe inn i denne trolldomskonflikten på grunn av allmuens misnøye over tjenestene, aksepterte myndighetene delvis den konstruerte kausaliteten mellom tilbyders handlinger og en tiltenkt positiv reaksjon i omgivelsene, altså en magisk årsaksforklaring over hva Ole og Anders kunne gjøre. Myndighetene godtok at allmuen følte seg lur av Ole og Anders. De hadde betalt penger for noe som ikke virket.

³²⁷ Winther Jørgensen, M. og L. Phillips (1999). 38.

En slik avslutning av trolldomskonflikten kunne ikke myndighetene akseptere. Det er derfor viktig å analysere prosessforløpet, og ikke bare siktelsen og domsavsigelsen. For selv om myndighetene gikk inn i konflikten med deler av allmuens fortolkningsramme som premiss, utviklet rettprosessen seg i en fellesarena myndighetene selv hadde institusjonalisert. Det var tre spesifikke handlinger, vil jeg hevde, myndighetene gjorde i prosessforløpet for å omdefinere elementet i diskurskampen slik at allmuen godtok omdefineringen. Det første var bruken av begrepet ”utilladelig køgleri” som er allerede blitt diskutert. Det andre var å stevne allmuen for å ha brukt ”saa kaldede Troldom” og det tredje var den rettsjuridiske strategien for å håndtere konflikten. For det var gjennom tinget at øvrighetens forestilling om de magiske handlingene ble formulert og påført allmuen gjennom et samspill.

Å sikte allmuen for å bruke Ole Klevens og Anders Hallands tjenester var en viktig del av rettprosessen for å angripe allmuens trolldomstro, spesielt ved å moderere trolldommen med bruken begrepet ”saa kaldede”. Ved å sikte allmuen for å kjøpe ”saa kaldede Troldom”-tjenester omdefinerte myndighetene realiteten i trolldommen, samtidig som rettprosessen fastslo empirisk at det ikke fantes noen virkning ved tjenestene. At allmuen ble siktet kan sees på som en individual- og allmennpreventiv virkning for å kjøpe slike tjenester, ikke bare fordi det var ulovlig eller ukristent, men også fordi det ikke virket. Den magiske årsakssammenhengen i Ole og Anders’ tjenester var ikke realitet, men overtro. Det var *kjøpet av tjenester basert på overtro* som ble straffet med bøter, *ikke kjøpet av magiske tjenester*. Omdefineringen av elementet så ut til å bli godtatt av allmuen. Språket kan tolkes dithen at de angret på deres oppfatning av situasjonen. I deres beklagelse viser de til myndighetenes oppfatning. Allmuen fortrydet for å ha “fæstet formegen tro til [...] giorte forestilleleser”, og skulle ”ej efttere med slig eller andet Gøglerie sig at befatte”.³²⁸

Rettsaken kan plasseres innenfor det Marie Lennersand har kalt den rettsjuridiske strategien.³²⁹ Her skulle rettsvesenet løse trolldomskonflikten med domsavgjørelse, men myndighetene avvek i noe grad fra det juridiske lovverket. Det man legger merke til i domsavsigelsen var rettens fremhevelse over manglende vitner og beviser, ettersom alle vitnesbyrd kommer fra berørte parter i saken. Ingen parter kunne stille for retten med nøytrale vitner og beviser, men i samme setning mente retten at det var nødvendig med en omstendelig avklaring og domfellelse av saken. Her ble de juridiske prinsippene bak rettsvesenets

³²⁸ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 334b-335a. SAB. Mine uthevelser.

³²⁹ Lennersand, M. (2004). 18.

prosesser i noe grad tilsidesatt for å løse konflikten og gjenopprette freden i Mielde skiprede gjennom domsavsigelse. At domfellelse var viktigere enn å opprettholde formelle prosedyrer, skiller seg ut fra ærekrenkelsen mot Brite Monsdatter i 1734, der saksøkeren skulle slippe å vitne mot seg selv. Saken hadde vakt oppsikt i Nordhordland.³³⁰ Rettssaken fikk ikke avklart hvem som gravde ned ruskeriene, samtidig som Oles gjerninger hadde opprørt Mielde skipredes befolkning slik at myndighetene så det nødvendig å gripe inn. Rettsvesenet ble dermed brukt til å behandle hendelsen og komme fram til en domsavsigelse i konflikten, men som vi også kan se ble rettsvesenet brukt av myndighetene til å endre allmuens oppfatning av trolldomskonflikten.

I lagtingets domsavsigelse ble innbyggerne i bygda beskrevet som enfoldige og lettroende, og det ble presisert at ideene om at Ole Klevens og Anders Hallands tjenester kunne bedre husdyrenes tilstand var oppspinn. Da Ole Kleven hadde tilstått at hans handlinger ikke var magiske, og at hans motiv bak dette var ”at fortjene sig noget til Ophold i sine Fattige Omstendigheder”, styrket dette myndighetenes oppfattelse av situasjonen. Tilbyderen av signertjenestene selv benektet den magiske fortolkningen av tjenestene. I denne trolldomskonflikten ser vi at alle partene, myndighetene, hovedgjerningsmannen og allmuen, kom fram til en felles oppfatning ved konfliktens slutfase: Magien og trolldommen var ikke en realitet, men overtro og illusjon og bedrageri. Myndighetene hadde fått gjennomslag for sin forståelse av konflikten og gjerningene i fellesarenaen.

Myndighetene fulgte i påfallende grad *Juridisk Collegium* med å stevne inn ”saadanne Folk [som] øve slige Kunster, enten af en for Staten skadelig Overtro, eller for at bedrage **enfoldige og lettroende Mennesker**”.³³¹ Spesielt begrepene ”enfoldig” og ”lettroende” i ulike variasjoner er brukt både i læreboka og i tingboka. Det er mye som tyder på at konflikten var blitt kjent i regionen og at myndighetene tok tak i den på grunn av ”skadelig Overtro”. I tingboka står det at underrettens ”har gjort saa megen Opsigt blant eendeel af Almuen udj Nordhorlehns Fogderi”. Myndighetene måtte gripe inn etter nøye overveielse for å tydeliggjøre ”at de paastevnte Kunstgreeb og Gøglerier af Ole Kleven er Opspunden” og kun utøvd for å tilvende seg penger på en utilbørlig og bedragelig måte.

³³⁰ Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775, fol. 338a. SAB. I tingboka står det at handlingene hadde ”gjort saa megen Opsigt blant eendeel af Almuen udj Nordhorlehns Fogderi”.

³³¹ Hesselberg, E. og J. B. Dons (1763). 279. Mine uthevelser.

I konflikten får vi se hvordan trolldomshandlingene som en flytende betegner kunne ha mange forskjellige og motstridende oppfatninger. Søksmålet var om ærekrenkelse, bedrageri med signertjenester og kjøp av signertjenester. Logisk sett utelukket bedrageristevningen straff for kjøp av signertjeneste. På en annen side var signertiartikkelen brukt i henhold til *Juridiske Collegium* en lov mot bedrageri med signeri som virkemiddel ettersom kvakksalverforordningen ikke var realisert før 1794.

1786-1787. Rettssaken mellom Lars Hansen Børrild og Johannes Johannesen Børrild.

Ved muntlig varsel ble Johannes stevnet av Lars for tinget som ble holdt 20. oktober 1786 for ærekrenkelse. Johannes hadde beskyldt den fornærmende å oppsøke trollkvinner for å påføre ham skade. Derfor mente Lars at den siktede burde "lide Dom til Undgjeldelse og Søgemaalets Omkostninger at oprette".³³² To vitner var lovlig innkalt av Lars, men Johannes møtte ikke opp. Varselsmennene mente at han var lovlig innkalt og innstevningen som var gitt for 14 dager siden var lovlig. Dommeren godtok de edsvorne varselsmennenes ord og godkjente stevningen. Det ene vitnet kom frem for å avgi ed og forklaring. Vitnet fortalte at ved Sankt Hans-tider hadde

Johannes Børrilde at sigte og beskyldte Sagsøgeren, som da tillige var nærværende, at denne skulde have *sølt (søgt) Trolld Qvinde for at paaføre ham nemlig Sagvolderen Skade, saa og at Sagsøgeren selv tillige skulde have været Aarsag i at Sagvolderen gik til Agters og blev forarmet og skulde have bragt ham Adskillige Penge af Pungen.³³³

Det andre vitnet Karie Larsdatter avla sin ed og kom med samme forklaring: Johannes mistenkte og beskyldte Lars for å ha betalt for forgjørende tjenester hos en trollkvinne. Lars var, ifølge Johannes' uttalelser, årsaken til at han for en stund siden forliste og derfor mistet pengene sine. Samtidig skulle dette ha brakt Lars "Adskillige Penge af Pungen". Etter vitnemålene begjærte saksøkeren Lars om å utsette dommen til neste sommerting for å at Johannes skulle møte med tilsvar for saken, noe retten tok til rette.

Rettssaken dukket opp igjen på bygdetinget den 14. mai 1787. Denne gangen med den innstevnte Johannes tilstede. Han fortalte at beskyldningene han var innstevnt for kom fra Lars' egne uttalelser. Lars hadde fortalt at "han havde været hos en Koene i Bergen og naar han gav hende Penge kunde hun baade give ham og tage ifra ham" og deretter tvunget Johannes å gjenta utsagnet med to vitner skjult bak døra.³³⁴ Saksøkeren benektet den slags sladder, "skjønt det er saa vanvittigt at det imodsiges sig selv", står det i tingboka. Han krevde

³³² Tingbok for Nordhordland nr. 47, 1785-1790. fol. 141b. DA.

³³³ Tingbok for Nordhordland nr. 47, 1785-1790. fol. 141b. DA. Avskriftens bemerkninger.

³³⁴ Tingbok for Nordhordland nr. 47, 1785-1790. fol. 196b. DA.

mortifisering av utsagn, 20 Rdr for tort og svie samt 6 Rdr for sakens omkostning. Dommen ble kunngjort den 16. mai lyder som følger:

Efter Vidnernes eensstem/m/ige Forklaring har Saggivne Johannes Børilde tillagt Sagsøgeren den Beskyldning at have søgt en Trold Kvinde for at paaføre ham Skade saavel som og selv at have været Aarsag i hans Forarmelse, og endskjønt **Paasagn om Troldom i vore oplyste Tiider** fornemmelig maae ansees at henrøre fra **Vankundighed og Overtroe, imputerer dog Sagsøgeren tillige derved den yderlige Ondskab ved Lumskhed at vilde skade ham, og virkelig at have gjort det.**

Thi kjendes hermed og Døm/m/es for Ret den af Sagvolderen udtalte Beskyldning bør som død og Magtesløs, utalt og uskrevet at ansees uden at kom/m/e Sagsøgeren til Fornærmelse paa gode Navn og Rygte i nogen Maade, og tilfindes derhos Saggivne Johannes Johannesen Børilde til en Slags Undgjældelse

der fore og Opretning af Søgemaalet at betale Sagsøgeren Fjorten Rigsdaler samt desuden 2 Rdlr i mulct til Østrem Sogns Fattig Casse inden 15 Dage fra Forkyndelsen heraf under viidere lovlig Adfærd.³³⁵

Den siste rettssaken i kildematerialet viser en intoleranse av rettslige trolldomskonflikter. Den språklige fremstillingen av konfliktelementet viser en vitenskapelig oppfatning over *trolldom som overtro*. Fremstillingen var et direkte angrep på oppfatningen om *trolldom som realitet*. Den store boten på 14 Rdr var en streng straff for noe som ikke eksisterte. Samtidig hadde sorenskriveren begrunnet sin dom på en måte bestred trolldommens realitet, i motsetning til den strenge dommen i konflikten med Brithe Christiansdatter i 1764-1766. Der bestred ikke dommen trolldommens realitet. Rettssaken i 1786-1787 derimot fulgte de formelle prosedyrene og lot den saksøkte forsvare seg. *Ved å forsvare trolldomsmistanken økte han dermed ærekrenkelsesomfanget, noe sorenskriveren påpekte.* ”**Paasagn om Troldom i vore oplyste Tiider** fornemmelig maae ansees at henrøre fra **Vankundighed og Overtroe**” definerte retten trolldom i 1787.

Sammenfatning av trolldomskonfliktene fra andre halvdel på 1700-tallet.

Trolldomskonfliktene i Nordhordland fra andre halvdel på 1700-tallet skiller seg ut fra første halvdel ved at rettssakene var mer omfattende. Myndighetene i første halvdel reagerte ved å la rettsvesenets prinsipper og strukturelle grunnlag for å usannsynliggjøre allmuens oppfatning om *trolldom som realitet*. Samtidig som resultatene var konfliktoppløsende. Rettssakene fra andre halvdel betonte seg annerledes. Her var myndighetene i større grad en aktiv aktør innenfor rettsvesenet og straffene var betydelig større. Rettssakene med Brithe Christiansdatter viser at myndighetene var fastere bestemt på følge en rettsjuridisk strategi, hvor domsavsigelse var målet. Dette slo hardt tilbake, ettersom strategien i denne rettssaken ikke var konfliktoppløsende. Hun ble atter en gang ble stevnet inn, ble en mer forsonende rettsstrategi iverksatt for å håndtere konflikten. Der fikk partene større handlingsrom og

³³⁵ Tingbok for Nordhordland nr. 47, 1785-1790. fol. 197-197b. DA. Mine uthevelser.

konflikten ble endelig løst ved en forlikserklæring som ble formalisert i retten. Trolldomskonflikten mellom Ole Kleven og allmuen/myndighetene er et annet eksempel på dette. Dette var en rettssak initiert av fogden og nærmere en trolldomsprosess enn en ærekrenkelsessak. Riktignok var myndighetenes oppfatning av trolldom at det var overtro, men her hadde man gått langt for å overføre denne oppfatningen over på allmuen.

De språklige fremstillingene og oppfatningene over de magiske handlingene endret seg sett i forhold til begynnelsen av første halvdel av 1700-tallet. Forskjellen lå i myndighetenes forestilling og reaksjon over handlingene. Mens språket angående myndighetenes oppfatning i begynnelsen av første halvdel var relativt nøytralt og de negative reaksjonene mot allmuens trolldomsoppfatning dempet, fortonet dette seg noe annerledes fra rundt 1730-tallet. Språket var mer negativ til allmuens magiske oppfatning. Istedenfor å la rettsvesenets prinsipper og strukturelle grunnlag falsifisere trolldomstroen, var myndigheten nå en aktiv motpart. Dette ser man tydelig på hvilke begreper som var brukt for å omdefinere de diskursive elementene som hadde forskjellig betydning hos de forskjellige samfunnsgruppene. I andre halvdel av 1700-tallet ble det lagt større vekt på å offentlig definere trolldom som overtro. Ved hjelp av et aktivt og negativt ladet begrepsapparat ble allmuens trolldomsoppfatning utsatt for myndighetenes begreper som ”overtro”, ”såkalt trolldom”, ”lettroende”, ”vankundig”, ”enfoldig”, ”illusjon”, ”bedrageri”, ”oppspinn”.

5.3 Oppsummering av trolldomskonfliktene i Nordhordland på 1700-tallet

Den siste rettssaken viser tydelig at trolldomstroen fortsatt eksisterte i allmuen i Nordhordland, men at rettsvesenet *ikke lengre var forstått som en fellesarena for å beskyldre sine naboer for trolldom*. Trolldomsprosesser definert som ”rettssaker der mennesker står foran en dommer eller en domstol anklaget for brudd på trolldomslovgivningen”, var blitt drastisk redusert på 1700-tallet. Det viser denne gjennomgangen av tingbøkene for Nordhordland. Denne utviklingen hadde allerede begynt på 1690-tallet: Av de 29 prosessene som er registrert fra 1690-tallet, var kun 6 av de innstevnte søksmålene etter definisjonen av en trolldomsprosess. Av de seks prosessene var bare to prosesser som ble dømt etter trolldomslovgivningen, hvor av de fire andre ble frikjent. Samtidig som det ble vanskeligere å føre en *trolldomskonflikt som trolldomsprosess* gjennom retten, kunne allmuen fortsatt føre en *trolldomskonflikt som ærekrenkelse*. For myndighetene var det mulig å bruke retten som en fellesarena for å demonstrere at trolldomsmistanken var ubeviselig, samtidig som de antatte magiske handlingene var ulovlige etter den kristne religionen. Og dessuten kunne

myndighetene samtidig være tilstede i allmuens trolldomskonflikter reist som ærekrenkelsessaker og fortsette å omdefinere trolldom som overtro.

Kapittel 6: Konklusjon

I oppgaven har jeg først og fremst fokusert på myndighetenes reaksjon på allmuens trolldomskonflikter i rettsvesenet på 1700-tallet. Jeg har foretatt etappevise sammenfatninger og redegjort for mine tanker rundt de trolldomskonfliktene som har blitt behandlet i oppgaven. Dette kapitlet er viet til å skape et helhetlig bilde rundt kildene for norske trolldomskonfliktene i opplysningstiden. Hvordan reagerte norske myndigheter på trolldomskonflikter på 1700-tallet og hvilken betydning hadde dette for allmuens oppfatning? Jeg vil først oppsummere mine funn i forhold til de forskjellige språklige fremstillingene i kildene jeg har brukt til å belyse trolldomskonfliktene. Dernest vil jeg redegjøre for hvordan de språklige fremstillingene var brukt i sammenheng med konflikthåndteringsstrategiene.

6.1 Trolldomsbegrepet i den diskursive kampen

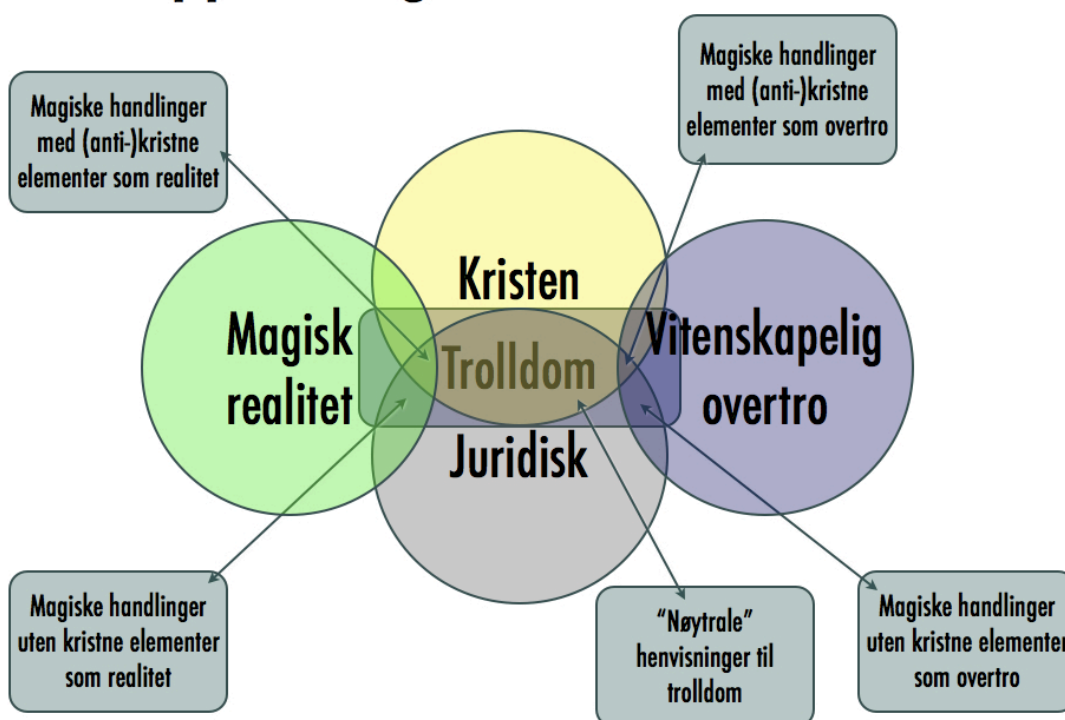
I kapittel to ble det redegjort for to forskjellige verdensoppfatninger som ble satt mot hverandre: Den gamle magiske verdensoppfatningen og den nye vitenskapelige verdensoppfatningen. Disse to diskursene er uforenelige i forhold til trolldomsbegrepet, samtidig som det ble etablert felles enighet i rettsvesenet for å oppløse konfliktene. Undersøkelsene av kildene viser at det finnes forskjellige måter enighetene oppstod på. Den ene måten myndighetene kunne reagere på var å utfordre allmuens magiske verdensoppfatning og overføre den vitenskapelige verdensoppfatningen nedover i samfunnet. *Trolldom ble i disse konfliktene omdefinert som overtro.* Her ble allmuens oppfatning av *trolldom som realitet* argumentert imot og definert som overtro. Sammen ble partene enige om at trolldomskonflikten var basert på overtro. Dette ser vi tydelig i rettssaken mot Anders Halland, Ole Kleven og allmuen i 1769-1771.³³⁶

Kildene viser også andre tilfeller der det oppstod felles enighet, men hvor den magiske verdensoppfatningen ikke ble utfordret. Disse trolldomskonfliktene ble løst uten at *trolldom som realitet* ble motbevist. Rettsvesenet var, og fortsatt er, en fellesarena mellom befolkningen og myndighetene. Felles enighet kunne faktisk oppstå mellom to parter uten at de respektive verdensoppfatningene ble utfordret. Hvordan kommer man til en felles oppfatning hvor den ene parten mente at trolldom var realitet og den andre parten mente at trolldom var overtro, uten å rokke ved hverandres verdensforestillinger? Kildene viser at den språklige fremstillingen spilte en stor rolle. Fordi trolldomsbegrepet er en *flytende betegner* i den diskursive kampen, kunne altså de forskjellige rettsaktørene legge til andre forestillinger

³³⁶ Se side 87.

enn realitet/overtro-dikotomien. Her mener jeg at rettsaktørene kunne sette én fot i den ene og uforenelige diskursen og en annen fot i en felles diskurs. Jeg har oppdaget at to av disse diskursene, som var brukt av partene i konfliktene, var basert den *kristelige og juridiske* oppfatningene befolkningen hadde til felles. Trolldom var et diskursiv element i de magiske, vitenskapelige, kristelige og juridiske artikuleringene over trolldommens betydning i konfliktene.

Oppfatninger av trolldom i kildene

Språklige fremstillinger av trolldomshandlinger og trolldomsbegrepet i kildene.

Modellen viser at mellom de to uforenelige magiske og vitenskapelige verdensoppfatningene, fantes det felles "nøytrale" krysningspunkter med de juridiske og/eller kristne oppfatningene av trolldomsbegrepet. Slik sett kunne man bruke fellesoppfatningene av trolldom eksplisitt for å unngå en konfrontasjon mellom det uforenelige. Dette foregikk i kildene fra 1729 om trolldomsprosessen mot Brita Alvern. I korrespondansen mellom fogden og stiftamtmanden fikk vi se to uforenelige oppfatninger om trolldomskonflikten. Stiftamtmanden mente at rettssaken baserte seg på "Fogdens Fantasie" og "gamle Fabler, Sladder og Vaes". Fogden derimot unngikk å basere sin argumentasjon om sin verdensoppfatning om trolldommens realitet. Han artikulerte sin argumentasjon som et brudd på lov og orden og religionen. Det

endte med at stiftamtmanden lot fogden gjøre det han ville, selv med sterke innvendinger. Kildene ender med at Britas bror også ble stevnet av fogden.³³⁷

I en annen konflikt, men der den skeptiske parten argumenterte best for sitt syn om trolldom, finner man i Göttisches betraktning av trolldomsprosessen mot Friderich Christiansen Pedersen Stub i krigsretten i 1729. Göttisches artikulerte sitt argument på en rasjonell, men med en juridisk oppfattelse av trolldomskonflikten. Her argumenterte han at Friderichs handlinger var ukristelig og beklagelig, men ikke gudsbespottelse. Et av argumentene hans var at gudsbespottelsen ikke ble juridisk realisert. Pakten var ikke underskrevet av to parter. Faktum var at det ikke var en annen underskrift og kontrakten var dermed juridisk ugyldig. Om djevelen eksisterte eller ikke var ikke hovedproblemstillingen.³³⁸ En lignende hendelse skjedde i 1705. Johannes Geremiassons djevelpakt ble funnet av en kirketjener og gitt til presten. Ut ifra kildens fremstilling ser det ut som om presten trodde på djevelens fysiske eksistens, men konklusjonen forble den samme som 1729. Her mente presten at Johannes ikke mistet sin sjel ettersom pakten ikke var skrevet under av djevelen.³³⁹ Den manglende underskriften var altså en juridisk fellesfaktor i de to djevelforskrivelsessakene, selv om man hadde to motsatte verdensforestillinger om trolldommens realitet. I begge konflikter var den juridiske diskursen brukt.

Ut i fra kildematerialet jeg har gjennomgått viser det seg en endring i hvordan trolldomskonflikter var behandlet av myndighetene. I tiden rundt 1730 ble trolldomskonfliktene i større grad argumentert aktiv imot med juridisk, kristent og/eller vitenskapelig diskurs. I perioden før var det hovedsakelig rettsvesenets strukturelle grunnlag og juridiske prinsipper som passivt motarbeidet trolldomsprosessene, ettersom trolldomsprosesser var juridisk vanskelig å bevise.

6.2 Betydningen av trolldomsmistanke som ærekrenkelse

På 1700-tallet får vi se strukturelle endringer når det gjaldt allmuens trolldomskonflikter i rettsvesenet. Her skjedde det to ting jeg vil fokusere på. Det første var en *de facto* utelukkelse av allmuens mulighet til å innstevne trolldomskonflikter etter trolldomslovgivningen, en utvikling som begynte før 1700-tallet som ikke har blitt undersøkt her. De reelle trolldomsprosesser i NFS arkivet ble ikke innstevnt av allmuen, men av lokale myndigheter.

³³⁷ Se side 55.

³³⁸ Se side 57.

³³⁹ Se side 62.

Dette gjør at kildene jeg har arbeidet med viser at diskusjonen om trolldom som realitet eller overtro foregikk mellom to myndighetsnivåer, de lokale myndighetene og myndighetene som lå et nivå over. Det andre som er verdt å nevne er omdefineringen av allmuens *offentlige trolldomsmistanke som ærekrenkelse*. Ærekrenkelsessakene var en av allmuens få muligheter med myndighetenes tilstedeværelse til å ta et oppgjør med trolldomskonfliktene som fortsatt var en del av samfunnet de levde i. Dette må sees i sammenheng med utelukkelsen av allmuens mulighet for å stevne inn trolldomsprosesser for retten.

En slik utvikling var tilsynelatende fraværende i de svenske prosessene på 1700-tallet. Ojas³⁴⁰ og Sörlins³⁴¹ kildemateriale har bemerkelsesverdig lite ærekrenkelsessaker, men viser at allmuen fortsatt stevnet inn trolldomsprosesser. En komparativ undersøkelse om de norske og svenske trolldomskonfliktene vil kanskje gi et nærmere svar på hvorfor trolldomskonfliktene på 1700-tallet utviklet seg forskjellig.

Allmuen stevnet altså ikke inn trolldomsprosessene på 1700-tallet. Men de hadde muligheter for å stevne inn trolldomskonflikter som ærekrenkelse i rettsvesenet. Her ble allmuen pålagt å bruke den juridiske diskursen som grunnlag for å stevne trolldomskonflikter. Dette gjorde at allmuens bekymringer ikke ble direkte avfeid av myndighetene. Samtidig kunne myndighetene bruke rettsvesenet til å bekjempe trolldom som overtro. Det juridiske prinsippet med ærekrenkelsen var essensielt ytringer som potensielle kriminelle handlinger. Dette gjorde at ytringer om trolldomsmistanker ble selve kimen til ærekrenkelse dersom de ble ytret offentlig. Dermed dempet man spredningen av trolldomsrykter, som var en av grunnene for at en trolldomsprosess kunne oppstå.³⁴² Dette ser man tydelig i rettssakene fra 1748 og 1786-1787. Ved bruk av ærekrenkelsessaker kunne myndighetene og saksøker gjennom rettsvesenet bekjempe trolldom som realitet og/eller overtro, selv om partene hadde uforenlige verdensoppfatninger.

For myndighetene ville den optimale behandlingen av en trolldomskonflikt utvise forståelse for allmuens bekymringer, samtidig som man avsluttet konflikten med en fellesoppfatning av trolldomskonflikten. For myndighetene var en optimal avslutning av konflikten basert på en felles vitenskapelig oppfatning der trolldomsbegrepet skulle forstås som overtro. Hvilken konfliktløsningsstrategi myndighetene brukte hadde dermed betydning for allmuens reaksjon

³⁴⁰ Oja, L. (1999). 319-322.

³⁴¹ Sörlin, P. (1993). 99.

³⁴² Næss, H. E. (1982). 109.

og utfallet av resultatet. Konflikten skulle løses juridisk. Et potensielt problem for rettsvesenets behandling av trolldomskonflikter for myndighetene var at forskjellige uforenlige oppfatninger kunne fortsatt bestå selv om konfliktene løses.

6.3 Konfliktløsningsstrategier: Myndighetenes og allmuens reaksjoner

Jeg har i oppgaven kartlagt hvilke forskjellige konfliktløsningsstrategier myndighetene brukte for å løse trolldomskonflikter. Dette var et juridisk utgangspunkt for at myndighetene kunne begi seg inn i allmuens trolldomskonflikter uten å støtte oppfatningen om trolldom som realitet eller å avfeie allmuens bekymringer. Videre utgjorde dette muligheter for å endre allmuens magiske verdensoppfatning. I kildene får vi se sammenhengen mellom omdefineringen av trolldomsoppfatningen og konfliktløsningsstrategiene.

En konflikt som blir juridisk stevnet krever oppmerksomhet av rettsvesenet. Rettsvesenet som samfunnsinstitusjon undergraver sin stilling dersom innstevnte konflikter blir behandlet uten å følge formelle prosedyrer. Dette skjedde i en konflikt som varte fra 1706-1712,³⁴³ sorenskriveren ble straffet med bøter da saken ble anket på lagtinget. Kravet om å følge formelle prosedyrer gjaldt også for allmuen. Dersom den formelle prosedyren for stevнемål ikke var fulgt, noe som skjedde i 1703, kunne sorenskriveren avvise stevнемålet selv om alt skulle tilsi at saksøkeren skulle få medhold.³⁴⁴

Rettsvesenet forsøkte å løse trolldomskonfliktene ved å integrere virkemidlene i det Lennersand har karakterisert som fortielses-, rettsjuridiske- og forsoningsstrategier. Jeg har lagt vekt på at én strategi utelukket ikke en annen. Med utgangspunkt i den rettsjuridiske strategien kunne myndighetene utforme forsonende forlik. I flere trolldomskonflikter blant allmuen ble det tatt ut søksmål om ærekrenkelse, uten konfliktene avsluttet ikke med domsavsigelse.³⁴⁵ Her valgte sorenskriverne å legge opp rettssakene med muligheter for juridisk forlik mellom partene. Denne formen for oppgjør var konfliktoppløsende og gjenopprettet stabile forhold hos allmuen.

En annen konfliktløsningsstrategi som viser seg i kildene var en *omgåelsesstrategi*. Dette var en form for fortielsesstrategi jeg anser som en vesentlig del av en omdefineringsprosess av trolldomsoppfatningen. Myndighetene forsøkte å unngå bruken av trolldomslovgivningen. De

³⁴³ Se side 43.

³⁴⁴ Se side 72.

³⁴⁵ Se blant annet side 74, 81 og 82.

faktiske handlingene var fortsatt gjenstand for en juridisk konflikt, men andre lovartikler eller begrunnelser for dom ble avsagt. Det tydeligste eksemplet er rettssaken mot Ole Kleven og Anders Halland i 1769-1771. De ble dømt for bedrageri med signeri, men allmuen ble også bøtelagt for medvirkning for å ha kjøpt signertjenester av Ole Kleven. I bygdetingsdommen ble ærekrenkelsesartiklene eksplisitt lest opp, mens signeriartikkelens innhold var lest opp uten direkte henvisning til lovens artikkel. I rettssaken mot Gantes-Mari unngikk lagtinget å dømme henne. De hadde omdefinert hennes handlinger som ærekrenkelse, men siden den ærekrenkende ikke stod for søksmålet ble hun frikjent. Lagtinget uttalte at konflikten kunne stevnes inn på nytt som ærekrenkelse.³⁴⁶

6.4 Avslutning og bemerkninger

Hvordan reagerte norske myndigheter på trolldomskonflikter på 1700-tallet og hvilken betydning hadde dette for allmuens oppfatning? Kildene viser at myndighetene ikke oppfordret til å bruke trolldomslovgivningen. Dette gjorde at allmuens trolldomsmistanker ble omdefinert til ærekrenkelser. Jeg vil hevde at ærekrenkelsessakenes betydning i trolldomskonfliktene burde undersøkes nærmere innenfor et tema om trolldomsprosessenes opphør. En omdefinering av trolldomsprosesser til ærekrenkelsessaker begynte alt på 1600-tallet, før perioden jeg har undersøkt. Myndighetenes reaksjoner på 1700-tallet var en utvikling av dette. Denne omdefineringen var allerede implementert i det norske rettsvesenet og gjorde at trolldomsprosessene stevnet av allmuen opphørte tidlig på 1700-tallet. Endringen hadde stor betydning for allmuens oppfatning av trolldomskonflikter på 1700-tallet: Trolldomskonfliktene skulle stevnes inn av allmuen som ærekrenkelser.

Fra slutten av 1720-tallet ble myndighetene mer aktive i kampen mot overtro. Fra og med denne perioden framsto myndighetenes oppfatning mer aktiv mot den magiske oppfatningen som vist i trolldomskonfliktene mot søskenparet Brita og Ole Alvern,³⁴⁷ i Göttisches brev til kongemakten,³⁴⁸ rettssakene mot Gantes-Mari,³⁴⁹ Brithe Christiansdatter,³⁵⁰ Ole Knudsen,³⁵¹ og konflikten mellom Lars Hansen og Johannes Johannesen.³⁵²

³⁴⁶ Se side 59.

³⁴⁷ Se side 55.

³⁴⁸ Se side 57.

³⁴⁹ Se side 59.

³⁵⁰ Se side 82.

³⁵¹ Se side 87.

³⁵² Se side 99.

Veien videre i historieforskningen om de norske troldomsprosessenes opphør er fortsatt et tema som bør undersøkes nærmere. Systematiske undersøkelser over troldomskonflikter på 1700-tallet bør undersøkes i flere tingbøker og kirkebøker. Det kan hende at troldomskonfliktene i lokalsamfunnet etter hvert ble overført til kirken. Videre vil en komparativ studie om de norske og svenske troldomsprosessene kunne gi et nærmere svar på hvorfor forskjellene mellom nabolandene er såpass store.

Kildeliste

Trykte kilder

Trolldomskonflikter referert i følgende bøker

Alver, B.G. 1971. *Heksetro og trolldom: en studie i norsk heksevæsen*. Oslo: Universitetsforl.

Bothem, R. 1999. *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700*. Bergen.

Edvardsen, E.H. og P.C. Asbjørnsen. 1997. *Gammelt nytt i våre tidligste ukeblader: aktstykker om folketro og sagn i Illustreret Nyhedsblad og Norsk Folkeblad*. Oslo: Aschehoug.

Hansen, T. 1993. *Bergen lagting som straffedomstol i appellsaker 1702-1737: en undersøkelse av appellordningen og domspraksis*. Bergen: Alma mater.

Helland, A. 1921. "Den almindelige del." i *Topografisk-statistisk beskrivelse over Søndre Bergenhus amt*. Kristiania: Aschehoug.

Lover, forordninger, juridiske lærebøker med mer

Hesselberg, E. 1755. *Juridisk Collegium*. Kiøbenhavn.

Hesselberg, E. og J.B. Dons. 1763. *E. Hesselbergs Juridiske Collegium*. Kiøbenhavn: Frantz Christian Mummens Enkes Boghandling.

Højer, A. og H. Hagerup. 1742. *Juridisk Collegium over Processen saaledes som den bruges i Dannemark og Norge, confereret med den, som bruges i Førstendommene og Tyskland*. Kjøbenhavn.

Kramer, H. 2007. Ed. Sprenger, J. og P.G. Maxwell-Stuart. *The Malleus maleficarum*. Manchester: Manchester University Press.

Mauland, T. 1911. *Trolldom*. Kristiania: Cappelen.

Norge og Danmark. 1982. *Kong Christian den Femtes Norske Lov : 15de april 1687 : med Kongeloven 1665*. Oslo: Universitetsforlaget.

Nørregaard, L. 1784. *Natur-Rettens første Grunde. [2. Opl.]* ed. Kiøbenhavn: Gyldendal.

Østberg, K. 1925. *Svartboka*. Oslo: Steenske forl.

Utrykte kilder

Statsarkivet i Bergen

Bergenske nasjonale infanteriregiments auditørprotokoll, 1713-1731. fol. 126b-132a.

Sunnhordland tingbok nr. 36, 1751-1755. fol. 224a-225a.

Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775. fol. 334b-339b.

Statsarkivet i Stavanger

Stavanger lagtingsprotokoll nr. 19, 1744-1768. fol. 71 og 80b-81a.

Digitaliserte kilder

Digitalarkivet

De digitale transkripsjonene av tingbøkene er delt opp etter årstall. Jeg har fulgt

Digitalarkivets inndeling av tingbøkene. Kildene er tilgjengelig på Digitalarkivets nettsted:

www.digitalarkivet.no

Tingbok for Inderøy, 1704.

Tingbok for Nordhordland nr. 27, 1699-1701.

Tingbok for Nordhordland nr. 28, 1702-1704.

Tingbok for Nordhordland nr. 31, 1709.

Tingbok for Nordhordland nr. 34a, 1715.

Tingbok for Nordhordland nr. 35c, 1721.

Tingbok for Nordhordland nr. 35d, 1722.

Tingbok for Nordhordland nr. 39b, 1734.

Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1761.

Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1762.

Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764.

Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1766.

Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1767.

Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1769.

Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770.

Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1771.

Tingbok for Nordhordland nr. 47c. 1786.

Tingbok for Nordhordland nr. 47d. 1787.

Norsk Folkemинnesamling

Kildene til troldomsprosessene nevnt er tilgjengelige på Norsk Folkemинnesamlings nettsted:

<http://www.hf.uio.no/ikos/forskning/samlinger/norsk-folkemинnesamling/>

Prosessnummer 113.

Prosessnummer 114.

Prosessnummer 127.

Prosessnummer 513.

Prosessnummer 558.

Prosessnummer 568.

Prosessnummer 590.

Prosessnummer 778.

Wiersholm, A-M. og Laugerud, H. 06.03.2009. *Register over kjente norske svartebøker.*

<http://www.hf.uio.no/ikos/forskning/samlinger/norsk-folkemинnesamling/svartebok/register.html> (Sist hentet 15.11.2009)

Se forøvrig oversikten for kildebelegg over troldomsprosessene som ikke har blitt digitalisert.

Oversikt over registrerte konflikter i Norsk Folkemинnesamlings arkiv over norske trolldomsprosesser i 1700-tallet

Prosess-nummer	Fylke og lokalitet	Konflikt-kategori	Navn på trolldomsmistenkt	År	Tilgjengelig kildebelegg ved NFS' digitale trolldomsarkiv. Kildebelegg for udigitaliserte trolldomsprosesser.
113	Oppland, Aurdal	Trolldomsprosess	Birgitte Haldorsdatter	1715	Ja
114	Oppland, Øyer	Geistlig forhør	Siri Jørgensdatter	1730	Ja
513	Møre og Romsdal, Tingvoll	Geistlig forhør	Tomes ("En finn"), Henrik Holmeide, Henrik Strubstad, Ingebret husmann, Guri Jonsdatter Holmeide, Mari Amonsdatter.	1732	Ja
558	Nord-Trøndelag, Stjørdal	Trolldomsprosess	Marit Pedersdatter	1712	Ja
568 Uregistrert	Nord-Trøndelag, Inderøya	Trolldomsprosess	Amond skomaker, Lars Olsen Følstad.	1705	Delvis. Avskrift av lagtingsprotokollen hos NFS. Ikke for bygdetinget der Lars Olsen Følstad også var innstevnt. Se <i>Tingbok for Inderøy, 1704</i> . fol. 38-40, 51 og 58. DA.
590	Nordland, Salten	Ærekrenkelse	Maren Leth	1706-1712	Ja
778	Rogaland, Jelsa	Trolldomsprosess	"Gautes-Mari"	1747	Delvis. Utdrag av Mauland, T. (1911). <i>Trolldom</i> . s. 152-153. Se <i>Stavanger lagtingsprotokoll nr. 19, 1744-1768</i> . fol. 71a-71b, fol. 80b-81a. SAST.
867	Hordaland, Stord	Ærekrenkelse	Susanne Monsdatter	1754	Nei. Ufullstendig henvisning, saksutfallet er ukjent. <i>Sunnhordland tingbok nr. 36, 1751-1755</i> . fol. 224a-225a, SAB.
898	Hordaland, Alenfit	Trolldomsprosess, ærekrenkelse.	Ingeborg Odderås	1701-1702	Nei. Se <i>Tingbok for Nordhordland nr. 27, 1699-1701</i> . fol. 132. DA. <i>Bergen Lagtings justisprotokoll 1702</i> , fol. 2, sak nr. H4/1702. SAB.
899	Hordaland, Seim	Ukjent	"En kone"	1729	Nei. <i>Stiftamtmanden i Bergen, kopibok a nr. 2, sak 67</i> . SAB. Ufullstendig henvisning, ikke funnet.
900	Hordaland,	Geistlig forhør	Johannes Geremiasson	1705	Nei. Se transkripsjon i Edvardsen, E.H. og P.C. Asbjørnsen.

	Voss				(1997). <i>Gammelt nytt i våre tidligste ukeblader: aktstykker om folketro og sagn i Illustreret Nyhedsblad og Norsk Folkeblad.</i> s. 195-196.
901	Hordaland, Bergen	Trolldomsprosess	Friderich Christiansen Pedersen Stub	1729	Nei. Se <i>Bergenske nasjonale infanteriregiments auditørprotokoll, 1713-1731.</i> fol. 126b-132a. SAB.
902	Hordaland, Indredal	Trolldomsprosess	Brita Alvern, Ole Olsen Alvern.	1729	Nei. Se Botheim, R. 1999. <i>Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700.</i> s. 197-200.

Oversikt over trolldomskonflikter i Nordhordlands tingbøker for 1700-tallet

Prosess-nummer	Fylke og lokalitet	Konflikt-kategori	Navn	År	Kildebelegg
898	Hordaland, Alenfit	Trolldomsprosess, ærekrenkelse.	Ingeborg Odderås	1701-1702	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 27, 1699-1701.</i> fol. 132. DA. <i>Bergen Lagtings justisprotokoll 1702,</i> fol. 2, sak nr. H4/1702. SAB.
Uregistrert	Hordaland, Alenfit	Ærekrenkelse	Marthe Olsdatter	1703	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 28, 1702-1704.</i> fol. 96. DA.
---	Hordaland, Møllendal	Ærekrenkelse	Anne Fløen	1709	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 31, 1709.</i> fol. 4b-5 og 15. DA.
---	Hordaland, Gulen	Ærekrenkelse	Herman Nordal	1715	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 34a, 1715.</i> fol. 24. DA.
---	Hordaland, Herdla skiprede	Ærekrenkelse	Ane Johansdatter	1721-1722	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 35c, 1721.</i> fol. 137-138 . DA. <i>Tingbok for Nordhordland nr. 35d, 1722.</i> fol. 163 . DA.
---	Hordaland, Herdla skiprede	Ærekrenkelse	Brite Monsdatter	1734	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 39b, 1734.</i> fol. 95b-96b og 138b-140. DA.
---	Hordaland, Arna	Ærekrenkelse	Aase Olsdatter	1761-1762	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1761.</i> fol. 73-74. DA. <i>Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1762.</i> 120b. DA.

Kildeliste: Norske troldomskonflikter i opplysningstiden

---	Hordaland, Radøy og Lindås	Ærekrenkelse	Kari Michelsdatter, Siri Larsdatter, Mari Olsdatter, Marthe Michelsdatter.	1764- 1767	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1764.</i> fol. 242-244b. DA. <i>Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1766.</i> fol. 320. DA. <i>Tingbok for Nordhordland nr. 44, 1767.</i> fol. 363b. DA.
---	Hordaland, Mielde	Ærekrenkelse, troldomsprosess, bedrageri, kjøp av signeritjeneste.	Anders Halland, Ole Knudsen Kleven, Lars Monsen Søre Hartvedt, Hans Johannessen Smaaland, Anders Ryskeland, Askild Iversen Ryskeland, Ole Eversdahl, Baste Nore Wallestrand, Ole Iversen Nore Hartvedt, Ole Iversen Johannesen Søre Hartvedt, Johannes Siursen Wæhle, Ole Solberg, Ole Loftaas, Marthe Iversdatter Wallestrand,	1769- 1771	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1769.</i> fol. 140b-142. DA. <i>Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1770.</i> fol. 177b-181b og 247b-251. DA. <i>Tingbok for Nordhordland nr. 45, 1771.</i> fol. 254b-257. DA. <i>Bergen lagting justisprotokoll nr. 10, 1761-1775.</i> fol. 334b-339b. SAB.
---	Hordaland, Lindås	Ærekrenkelse	Lars Hansen Børrild	1786- 1787	<i>Tingbok for Nordhordland nr. 47c, 1786.</i> fol. 141b. DA. <i>Tingbok for Nordhordland nr. 47d, 1787.</i> fol. 196-197. DA.

Litteraturliste

- Alm, E.J. 2000. *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet*. Tromsø.
- Alm, E.J. og R.B. Hagen. 2002. *Europas hekseprosesser og trolldomsforfølgelsene i Troms*. Vol. 3 av *Trondarnes distriktsmuseums skriftserie*. Harstad: Trondarnes Distriktsmuseum.
- Alver, B.G. 1971. *Heksetro og trolldom: en studie i norsk heksevæsen*. Oslo: Universitetsforl.
- Alver, B.G. 2008. *Mellem mennesker og magter : magi i hekseforfølgelsernes tid*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Bastiansen, H.G. og H.F. Dahl. 2003. *Norsk mediehistorie*. Oslo: Universitetsforl.
- Botheim, R. 1999. *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700*. Bergen.
- Dyrvik, S. 1999. *Norsk historie 1625-1814: vegar til sjølvstende*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Falch, T., H.E. Næss og Justis- Og Politidepartementet. 1991. *For rett og rettferdighet i 400 år : sorenskriverne i Norge 1591-1991*. Oslo: Justisdepartementet i samarbeid med Fabritius.
- Fet, J. 1995. *Lesande bønder: litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforl.
- Hagen, R.B. 2003. "Kildene til og resepsjonen av trolldomskapitlet (kap.21) i Knud Leems Beskrivelse over Finmarkens Lapper 1767". i *Knud Leem og det samiske: foredrag holdt ved et seminar i regi av Det Kongelige norske videnskabers selskab 11.-12. oktober 2002*, (79-93). Trondheim: Tapir.
- Hagen, R.B. 2007. *Dei europeiske trolldomsprosessane*. Oslo: Samlaget.
- Hodne, Ø. 2008. *Trolldom i Norge : hekser og trollmenn i folketro og lokaltradisjon*. Oslo: Cappelen Damm.
- Iggers, G.G. 2005. *Historiography in the twentieth century : from scientific objectivity to the postmodern challenge*. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.
- Kjeldstadli, K. 1999. *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Knutsen, G.W. 1998. *Trolldomsprosessene på Østlandet : en kulturhistorisk undersøkelse*. Publikasjoner fra Tingbokprosjektet. Oslo: Tingbokprosjektet.

- Knutsen, G.W. 2005. "Trolldomsprosessenes opphør i Skandinavia". i *Historisk tidsskrift* 84:(04/2005): (593-611).
- Knutsen, G.W. 2005. "Norwegian Witchcraft Trials: A Reassessment". i *Continuity and Change : a journal of social structure, law and demography in past societies*. 18 (2): (185-200).
- Krogh, T. 2000. *Oplysningstiden og det magiske / henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. København: Samleren.
- Lennersand, M. (2004). "Tystnad, rättvisa, försoning. Efterspelet till tre häxprocesser i jämförelse". i Oja, L. og M. Lennersand. 2004. *När oväsendet tystnat : efterspelet till uppror och religiösa konflikter, 1670-1860 Opuscula historica Upsaliensia 32*. Uppsala: Historiska institutionen.
- Levack, B.P. 2006. *The witch-hunt in early modern Europe*. 3rd ed. Harlow: Pearson/Longman.
- Marthinsen, L.P. 2008. *Anklagede menn i trolldomsprosessene i Norge*. Oslo.
- Mikkelsen, J. 1992. "Rætsvæsenets udbygning i Danmark : Lokale konsekvenser og reaksjoner ca. 1550-1750". i *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750*. (42-81) Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Myklebust, K. 2007. *Arge kvinner - giftige tunger?: kvinner i konflikter på bygdetinget i Nordhordland 1642-1671 og 1742-1771*. Bergen.
- Næss, H.E. 1982. *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet : en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Næss, H.E. 1993. "Ch. 14: Norway: The Criminological Context". i *Early modern European witchcraft : centres and peripheries*. (367-382) Oxford: Clarendon Press.
- Oja, L. 1999. *Varken Gud eller natur : synen på magi i 1600- og 1700-talets Sverige Kulturhistoriskt bibliotek*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Oja, L. og M. Lennersand. 2004. *När oväsendet tystnat : efterspelet till uppror och religiösa konflikter, 1670-1860 Opuscula historica Upsaliensia 32*. Uppsala: Historiska institutionen.
- Sandmo, E. 1992. *Tingets tenkemåter: kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97*. Vol. nr 2. Oslo: Universitetet i Oslo, IKS, Avdeling for historie, Tingbokprosjektet.
- Sandmo, E. 1997. *Slagsbrødre : En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eeneveldet*. Oslo: Universitetet i Oslo.

- Sandvik, H. 1992. "Rettsvesenets utbygging i Norge : Lokale konsekvenser og reaksjoner 1550-1750". i *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750*. (83-101) Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Sogner, S. 1982. "Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet". i *Norveg : tidsskrift for etnologi og folkloristikk* 25: (155-181).
- Sörlin, P. 1993. *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635-1754*. Vol. 114. Stockholm: Almquist & Wiksell.
- Sunde, J.Ø. 2005. *Speculum legale : rettsspegelen : ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*. Bergen: Fagbokforl.
- Viskum, Ø. 2002. *Fortielse og straff: rettsforfølgelsen av crimen bestialitatis i Norge 1687-1842*. Oslo.
- Winther Jørgensen, M. og L. Phillips. 1999. *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Östling, P.-A. 2002. *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: en folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720*. Vol. 25. Uppsala: Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet.